

GRI Rapport 2002:1

Fri eller ställd

Om friställda industriarbetare i periferin – exemplet Lear i Bengtsfors

Björn Trägårdh

Medverkande:

Anders Edström

Johan Wass

Gothenburg Research Institute
School of Economics and Commercial Law
Göteborg University
Box 600
SE 405 30 Göteborg
bjorn.tragardh@handels.gu.se

Abstract

I mars 1999 lämnade Lear Corporation i Bengtsfors beskedet att verksamheten – tillverkning av säten till Volvo – skulle läggas ner. Lear var kommunens i särklass största privata arbetsgivare med drygt 860 anställda och samtliga blev friställda. Rapporten är den tredje i en fristående serie rapporter och här diskuterar frågan om de friställda blev fria eller ställda utifrån en analys som utgår från begrepp som livsstil och socialkaraktär. Av de friställda valdes 80 ut för att intervjuas utifrån en slumpstalstabell. Av dessa kom 33 att intervjuas och indirekt ytterligare fem av de friställda.

Analys visade att de intervjuade kunde delas upp i tre kategorier utifrån hur de reagerat på uppsägningen och hur de sedan förhållit sig till sitt fortsatta arbetsliv. Två av dessa grupper karakteriseras som ställda av nedläggningen. Den största gruppen benämns "Fabriksfolket", individer som ville fortsätta som industriarbetare, men som fick svårigheter att finna nytt arbete i en stagnerande bransch. Också den minsta gruppen, "Skogsfolket", blev ställda av nedläggningen, men bara därför att den medförde otrygg inkomst – helst ville dessa individer ha ett friare och naturnära arbete, gärna i skogen. Den tredje gruppen benämns "Sökarna", bestod främst av lite yngre individer upplevde sig mer fria än ställda av nedläggningen, då de nu kunde pröva mer utmanande och utvecklande arbetslivsbanor. Rapporten avslutas med en diskussion om den roll som offentliga organisationer spelade för de friställda – EU, staten, regionen, kommunalförbundet och kommunen.

Förord

Föreliggande rapport är både en fristående studie och en delrapport i ett större projekt som inleddes strax efter det att Lear Corporation i Bengtsfors varslade om nedläggning i mars 1999. Nedläggningen blev inledningen till ett flerårigt forskningsengagemang kring näringslivsutveckling i Bengtsfors kommun i synnerhet men också Dalsland i allmänhet. Problematiken som satt Bengtsfors på kartan är långtifrån enbart dalsländsk, den är snarare typisk för det som historieprofessorn Christer Winberg kallat "det andra Sverige", alltså de delar av Sverige som vare sig hör till tillväxtområden med högskolor och annan modern infrastruktur eller till det "tredje Sverige" som kännetecknas av en lång tradition med innovativ småföretagsamhet och "Gnosjöanda".

Forskargruppen, som engagerat sig i denna problematik och med särskild inriktning på Bengtsfors och Dalsland, består av professor Anders Edström, fil dr Björn Trägårdh och doktorand Johan Wass. När arbetet startade 1999 ingick samtliga i forskningsinstitutet Core – Center for Research on Organisational Renewal – som då var kopplat till Chalmers tekniska högskola i Göteborg. Under år 2001 avvecklades dock detta institut, men de projekt som fortlöpte samlades i ett program som kom att ingå i ett annat forskningsinstitut, GRI – Gothenburg Research Institute. GRI är en del av Handelshögskolan vid Göteborgs universitet, vilket för Cores del inneburit att huvudmannen skiftat från Chalmers till Göteborgs universitet. Frågan om vad programmet skulle döpas löstes på elegantast möjliga sätt, det kallas – liksom tidigare – för Core. Det gör att tidigare upparbetade kontaktytor känner igen forskarna och verksamheten. Men för att markera förändringen från ett relativt självständigt institut med flera olika program och projekt till ett mer sammanhållet program skall Core fortsättningsvis uttydas Competence Renewal. Det är kring kompetensväxlingens problematik som programmet kretsar och där utgör Dalslandsengagemanget en viktig del.

Arbetet i Dalsland har hittills resulterat i två rapporter, Edström & Wass (2001) och Trägårdh (2001). Denna rapport är på många sätt resultatet av de tre nämnda forskarnas mödor. Edström har främst bistått med goda råd vid planeringen av rapporten samt med givande synpunkter vid diskussioner under skrivandets gång

och efter läsningar av utkast. Wass har varit delaktig i planerandet av studien, genomfört ungefär hälften av intervjuerna, tagit ett huvudansvar för att strukturera materialet i appendix samt bistått med kreativa kommentarer under skrivprocessen. Slutligen har undertecknad haft huvudansvaret för studien och skrivit rapporten. Ansvar för rapportens innehåll faller alltså huvudsakligen på mig.

Göteborg i november 2001

Björn Trägårdh

1. Fri eller ställd – en inledning

Den 17 mars 1999 hände det till slut – det amerikanska företaget Lear Corporation meddelade att man tänkte lägga ner tillverkningen av bilsäten i Bengtsfors och samtliga drygt 860 anställda varslades om uppsägning. Trots att beskedet kom hastigt var det inte helt överraskande. Ända sedan Volvo "outsourcade" tillverkningen och Lear tog över fabriken 1992 hade tillvaron varit osäker för de anställda. För den intresserade finns historien om Volvos och Lears bilsätstillverkning i Bengtsfors dokumenterad (Edström och Wass, 2001).

Lear var kommunens utan konkurrens största privata arbetsgivare – översatt till en kommun av Göteborgs storlek handlade nedläggningen om ungefär 50.000 förlorade arbetstillfällen. För kommunen – men också för Dalsland som region – var nedläggningen ett dråpslag. Varken kommunen, staten eller andra offentliga myndigheterna hade varskotts av företaget, något som annars är brukligt i Sverige. Händelsen fick rikstäckning i media och tillfället utnyttjades effektivt av kommunen. Statliga och kommunala organ avsatte medel för att ersätta de förlorade arbetstillfällena och med EU-stöd kunde ett projekt startas – Framtid Bengtsfors – redan efter ett par veckor. Också denna historia finns dokumenterad (Trägårdh, 2001).

Föreliggande rapport är således den tredje i serien om Lears nedläggning i Bengtsfors. Här skall de före detta anställda på Lear träda fram och berätta något om betydelsen av nedläggningen. Ambitionen är att händelsen inte skall ses isolerad, utan som en milstolpe i personernas liv. Att bli friställd betyder olika saker för olika människor. Så här säger exempelvis ett par av de före detta Lear-anställda:

Arbete på Lear var jättebra, det kan nog aldrig bli så bra igen. Bra lön, bra arbetskamrater, dagtid, rent och fint. Livet rutades in och man viste varje dag vad man skulle göra. Ackordet var bra, det gjorde också att man själv kunde bestämma mer över sin tid. Vi hade köpt villa också. Jag blev bestört när nedläggningsbeskedet kom. Jag hoppas att Lear kommer tillbaka!

När nedlägningsbeskedet kom ropade jag "yipee!", jag blev faktiskt positivt överraskad. Fast det är ju synd om dom som inte fått nytt jobb. Jag har alltid haft ett starkt intresse för IT, så det här blev en chans att läsa färdigt på gymnasiet och sedan kanske gå systemvetarlinjen. Tjejen jobbade också på Lear och vill flytta för att få jobb. Vi trivs bra här, speciellt på vintern, men vi flyttar snart.

Där den ene kände sig ställd, uppgiven och utelämnad, kände sig den andre fri att utveckla slumrande intressen och därigenom få ett bättre liv. Titeln på rapporten anspelar på de olika innebörder och perspektiv som begreppet *friställd* ger.

Begreppet började förekomma flitigt under 1970-talet och kan ses som en reaktion mot de negativa associationer som "uppsagd" ger, ungefär som försöken att ersätta yrkestitlar och arbetsfunktioner, vilka fått en negativ klang, med positivt laddade begrepp¹. Men man kan också använda delbegreppen "fri" och "ställd" som en dikotomi grundad på vilka budskap de sänder². Betonas den senare delen av ordet – *ställd* – blir ordet synonymt med att bli uppsagd. Det uttrycker arbetsgivarens beslut att upphäva kontraktet med arbetstagaren. Arbetstagaren blir därmed ställd utan möjlighet att försörja sig, ställd utanför arbetets gemenskap, kanske också ställd utan de möjligheter att utvecklas som arbete kan ge. Betonas däremot den första delen av begreppet – *fri* – blir "friställd" något radikalt annorlunda än att bli "uppsagd". Den friställda blir ställd fri, fri från någon betungande, nedslitande, monoton eller på annat sätt negativ aktivitet, fri att göra något roligare, mer utmanande eller på annat sätt mer tillfredsställande. Perspektivet är då inte arbetsgivarens och dennes beslut att göra sig av med arbetstagare, utan arbetstagares frigörelse från ofria, förslavande arbeten och möjligheterna att söka nya vägar. Det är i denna betydelse som begreppet skall användas här – som kontrast till att bli uppsagd.³

¹ Det mest kända exemplet är kanske benämningen på lågstatusgruppen städare, som i fortsättningen skulle tituleras lokalvårdare eller – ännu bättre – hygien tekniker. Dessa försök att ge lågt värderad företeelser ett högre värde genom språkliga konstruktioner som skall ge positiva associationer kan många gånger framstå som komiskt – något som också märks i folkhumorn.

² Med marxistiska utgångspunkter blir begreppen negativt värdeladdade – såväl an- som friställningar är uttryck för kapitalets exploatering av arbetskraften i olika skeden. Se vidare Marx Kapitalet, band 1 kap. 23.

³ På samma sätt kan man benämna en anställd som arbetstagare – alltså mottagare av både arbete och lön given av en arbetsgivare – eller som en arbets säljare, någon som med en marxistisk vokabulär säljer sin arbetskraft på en marknad med arbetsköpare. Varje begrepp har sin underförstådda, men signalerande innebörd.

1.1 Forskningsproblem och syfte

Resonemanget antyder – och citaten ovan speglar – den bredd i reaktioner och personliga strategier som friställda kan utveckla vid en nedläggning. Hur kommer det sig att vi reagerar och agerar så olika på samma företeelse? Frågan har ställts otaliga gånger och besvarats på otaliga sätt beroende på sammanhang och teoretiska utgångspunkter – något generellt svar kan knappast ges. I denna studie utgörs sammanhanget av att en dominerande och "fjärrstyrd" produktionsanläggning läggs ner i en industrialiserad, glest befolkad avfolkningsbygd. I ett sådant sammanhang kan man förvänta sig att de friställda skulle reagera, och kanske också agera, på ett likartat sätt – med chock och ilska, men framför allt uppgivenhet inför dystra framtidsutsikter. Våra resultat pekar på att så inte alls var fallet. Istället verkar de friställda reagera och agera på en rad olika sätt. Det allmänna problemet kan således formuleras som: *varför upplever vissa friställda en nedläggning som en befrielse medan andra tvärtom upplever samma händelse som en traumatisk kris och blir helt ställda?*

Problemet ovan är generellt formulerat och skulle alltså kunna studeras i olika miljöer och vid olika tidpunkter. Denna studie är tids- och rumsmässigt bunden till nedläggningen av Lears fabrik i Bengtsfors 1999 och den närmaste tiden därefter. Huvudsyftet i den här rapporten begränsas därför till att besvara följande fråga: *varför reagerade och agerade de före detta Learanställda i Bengtsfors så olika efter nedläggningen?* För att kunna svara på den frågan måste först följande två frågor besvaras: *hur reagerade de före detta Learanställda på nedläggningen? Vilka personliga strategier svarade de med?* Det finns också ett bisyfte i rapporten – att i någon mån reflektera över de samhällsinsatser som gjordes för de individer som med nedläggningen ställdes utanför arbetsmarknaden. Det har gjorts tidigare (Trägårdh, 2001), men nu skall frågan belysas utifrån de anställdas utsagor: *vilken betydelse hade samhällsinsatserna för de som med nedläggningen stod utan arbete?*

Som nämndes i början av inledningen är denna rapport en i en serie med ett gemensamt tema. Det övergripande syftet med forskningsengagemanget i Dalsland är alltså bredare än syftet med föreliggande rapport, nämligen att bidra med kunskaper om omstruktureringsprocesser i glesbygd och framför allt den kompetensväxling som är av central betydelse för att skapa utvecklingspotential i mindre gynnade områden. Utifrån denna övergripande ambition blir ett mer

praktiskt syfte att bidra till diskussionen om framtida satsningar i områden som är av dalsländsk karaktär, alltså att delta i diskursen kring regional näringslivsutveckling. De tre rapporterna är i detta sammanhang tänkta att bilda underlag för en mer teoretisk rapport om utvecklingsmöjligheter i "efterblivna" regioner. Intresset för dessa frågor hänger samman med en mer övergripande samhällsfråga, nämligen den om omstöpningen av det moderna samhället ur ett regionalt perspektiv. I Sverige har det myntats ett uttryck som fått en viss genklang – "hela Sverige skall leva". Denna slogan kan ses som en reaktion på den trend som pågår med en ansamling av människor, kompetens, företag och samhällsservice till ett mindre antal "heta" regioner, inte bara i Sverige utan också i hela Europa och stora delar av världen. Mot idén om politisk styrning och utspridning står idén om marknadens osynliga hand och koncentration till de mest expansiva områdena. En professor vid Umeå universitet har exempelvis förespråkat att inre Norrland bör läggas ner genom att regionalstödet tas bort, om området inte kan utvecklas av egen kraft. Vi tar inte ställning i frågan utan vill snarare undersöka de "svala" regionernas möjligheter att bli spännande och "heta" – eller behagligt svala alternativ till hetare regioner.

1.2 Rapportens innehåll – en läsanvisning

Frågan om glesbygdens fortsatta roll betraktas i en dalsländsk kontext och med Lears nedläggning i Bengtsfors som exempel. Scenen sätts genom att i *kapitel 2* ges en bakgrund av sammanhanget vari nedläggningen utspelade sig – en allt glesare bebodd bygd dominerad av produktionsenheter med huvudkontor i någon tätort långt borta. Därefter kommer två kapitel som refererar till tidigare forskning med betydelse för denna studie. Först – i *kapitel 3* – behandlas tidigare studier av industrinedläggningar och deras effekter på friställda. Syftet med kapitlet är att ge en översikt av vad forskare funnit för slags reaktioner bland friställda och hur de förklarar dessa reaktioner. Sedan – i *kapitel 4* – vidgas perspektivet till frågan om arbetets mening. Två spår redovisas som båda utgår från att arbetet har olika betydelse för människor. Det första spåret utgår från att människor utvecklar skilda livsstilar beroende på vad de upplever som engagerande – engagemanget i sin tur beror på identitet och självvärdering. Det andra spåret utgår från att människor utvecklar skilda sociala karaktärer beroende på den miljö de socialiserats in i. Begreppen livsstil och socialkaraktär är inte synonyma men inte heller motsatta. Begreppen hjälper oss att förstå (löne-)arbetets betydelse för livet

som helhet. Nedläggningen aktiverade strategier som redan tidigare fanns hos de friställda. Det betyder att nedläggningen i sig inte innebar en förändrad livsbana – grunden för det fortsatta livet var redan lagd. Determinismen skall dock inte överskattas – nedläggningen kunde inte förutses av de anställda. Men de friställdas syn på lönearbetets betydelse för livet som helhet har ändå ett starkt förklaringsvärde när det gäller att förstå hur de friställda såg på nedläggningen som sådan och vad de sedan gjorde.

I *kapitel 5* kommer de före detta anställda in på scenen. De klassificeras utifrån hur de såg på arbete, hur de reagerade på nedläggningen och vilka personliga strategier de "valde". Därmed skall den grundläggande frågan kunna besvaras: hur reagerade de före detta Learanställda på nedläggningen och vilka personliga strategier svarade de med? I *kapitel 6* analyseras dessa resultat med syfte att kunna besvara rapportens huvudfråga – varför reagerade och agerade de före detta Learanställda i Bengtsfors så olika efter nedläggningen? Alltså, vilka bakomliggande faktorer styrde synen på arbete i ett livsperspektiv? Rapporten avslutas sedan i *kapitel 7* med en mer fri diskussion kring rapportens bisyfte – vilken betydelse hade samhällsinsatserna för de som med nedläggningen stod utan arbete? Diskussionen leder fram till några reflektioner kring samhällsinsatser vid nedläggningar av industrier i glesbygd i synnerhet och näringslivsutveckling i samband med omstrukturering i allmänhet. För att inte störa läsningen har ett metodinriktat appendix placerats allra sist. Där redovisas det material studien bygger på och hur det analyserats.

2. Industrilandskap i kris – en bakgrundsbild

Avsikten med denna studie är att i första hand lyfta fram individerna i Lear-dramat, inte att analysera det område de bebor. Individerna finns dock inte till helt förutsättningslöst – tvärtom är de kraftigt formade av både sin tid och det rum de vistas i. Det blir därför nödvändigt att teckna åtminstone en skiss av Dalsland vid sekelskiftet 2000, men också en snabb återblick på den dalsländska näringslivshistorien.

2.1 Dalsländska industrialiseringsvågor

Dag Widmark har i ett par rapporter beskrivit Dalslands industrihistoria (Widmark, 1997 och Widmark 1999). Enligt Widmark började Dalsland industrialiseras redan på 1600-talet med järnbruk, men någon egentlig urban miljö växte inte fram förrän framåt sekelskiftet 1880/1900. Därmed är Dalsland ett bra exempel på att industrialisering i allmänhet föregår urbanisering – historiskt är urbanisering och industrialisering löst kopplade till varandra. Den tidiga industrialiseringen var normalt sett beroende av resurser och villkor som förelåg på landsbygden – där fanns vattenenergin och energi i form av skog som gav träkol, råvaror, främst skog, och transportleder på sjöar och vattendrag. I Dalsland har olika branscher ersatt varandra, men en del verksamheter har funnits över tid.

Tidigt fanns jordbruket som basnäring, huvudsakligen i landskapets södra delar, ofta i kombination med *skogsbruket* där man främst utvann timmer som alltid varit efterfrågat. Inom jordbruket producerades bland annat, framför allt i trakten runt Mellerud, havre som under en period exporterades till England i relativt stora mängder, men runt 1880 upphörde denna export och näringen gick långsamt över till animalieproduktion. Jordbrukets betydelse minskade runt sekelskiftet 1900, bland annat på grund av missväxt och påföljande massutvandring.

Men skogen har under hela Dalslands historia, spelat den avgörande rollen. Skogen kom också att dra till sig Dalslands första förädlingsbransch, *järnbruken*, som tidigare förlagts till det malmrika Bergslagen. Skogarna där höll på att förvandlas till kalhyggen och till Dalsland kunde tackjärn transporteras sjövägen för vidareförädling. Dock gick man sällan i bräschen för ny teknik, men förmådde tidvis anpassa sig snabbt. Ett exempel är Bäckefors bruk som tidigt införde Lancshiresmidet och som under mitten av 1800-talet var ett av Sveriges största järnbruk. Ett annat exempel på tillämpning av ny teknik var spårvalsverket i Gustavsfors.

Ungefär 1870 var järnbrukens storhetstid över, bland annat för att man inte kunde konkurrera med ny teknik (främst götstålprocessen) som krävde högre värme av stenkol, och Dalsland sjönk ner till att bli ett av Sveriges fattigaste landskap. Men samtidigt sköt industrialiseringen av Sverige fart och järnbruken ersattes av *pappersbruk* som tillverkade (grov-)papper och pappersmassa och som utnyttjade

ångkraften. Vid denna tid hade olika typer av papper börjat få en massefterfrågan och vid 1890-talets slut sysselsattes drygt hälften av alla industriarbetare i Dalsland av trä- och pappersindustrin. Det innebar att skogen fortsatte att vara basnäringen. Emigrationen var dock mycket hög i Dalsland under slutet av 1800-talet och avtog inte förrän runt 1910.

Under 1900-talet trädde *verkstadsindustrin* in, i början med verktygsfirmor, hästskor, hjul och vagnar och elektromagneter. Transportmöjligheter förbättrades, både på räls, väg och vatten. 1960-talet innebar en svacka i pappersindustrin, vilket bland annat ledde till att sulfittfabriken i Bengtsfors lades ner och som ersättning – med regionalpolitiskt stöd – startade Volvo 1964 tillverkning av bilsäten. Med tiden växte det fram ett dalsländskt underleverantörssystem, framför allt till bilindustrin.

Staten har, med olika insatser, styrt utvecklingen i Dalsland. Järnbruken kom till Dalsland som ett resultat av att staten ville undvika utarmning av Bergslagens skogar. Under 1700-talet gav staten tillstånd till manufaktursmide, vilket gjorde att stångjärnet kunde förädlas till färdigprodukt, exempelvis plogar, hästskor och yxor⁴. 1782 blev timmerhandeln fri och Dalsland utvecklade en betydande sågverksrörelse. När unionen Sverige-Norge förverkligades upphörde alla exportförbud dit, vilket också ledde till att många norrmän gick över gränsen och anlade eller köpte upp industrier⁵. Dessa åtgärder gav alltså Dalsland industrialiseringsfart. Men staten förhindrade också Dalslands utveckling. Ett exempel är att ett tillståndsstopp för nya stångjärnbruk påbjöds i slutet av 1600-talet därför att staten var orolig för överproduktion och prisfall på stångjärn. Förbudet upphörde senare. Ett annat exempel är exportförbudet av råvaror som infördes i mitten på 1600-talet. Små skogsbönder hade sedan lång tid föredragit att sälja till norrmännen som betalade bättre än svenskarna. Ett sätt att hindra denna smuggling västerut, och samtidigt locka folk att handla med svenskar, var att anlägga en attraktiv stad – det var bakgrunden till att handels- och hamnstaden Åmål anlades år 1643.

⁴ Sverige var under 1700-talet världsledande i järnproduktion och stod för ca 1/3 av världsproduktionen.

⁵ Bland annat anlades Mustadfors Bruk av en norрман, idag världsledande hantverk för hästskor.

Dalslands historia beskriver en landsända med en gemensam historia som följt en likartad utvecklingskurva. Men det finns också olikheter och ytterligheter – ett sydosthorn med lantbruk, öppna fält och kopplingar till Fyrstad i ena ändan och ett nordvästhorn med skogar, bruk, sjöar och kopplingar till Norge. Likheterna synes överväga olikheterna med en osargad dalsländsk identitet som följd. Råvarorna, brulen och "naturen" har varit landskapets styrka, inte så mycket "elitens" kreativitet eller befolkningens osedvanliga flit. Man har i huvudsak hängt på utvecklingen i den stora världen och sökt utnyttja naturen till skiftande omständigheter. På råvarusidan är skogen ännu ett fungerande kort, men klart försvagat – man har inte längre några konkurrensfördelar på en global marknad. Transporterna har varit nyckeln för att kunna utnyttja naturförutsättningarna, de är intensivt sammankopplade till industrialiseringen. Norge är en granne som genom historien främst haft en positiv betydelse. Staten har under historien både underlättat och förhindrat landskapets utveckling. Ett viktigt styrmedel har varit tillstånd och förbud. Från att tidigt ha varit ett möjligheternas landskap med efterfrågade råvaror och intressant läge blev det från mitten av 1900-talet allt mer ett perifert problemområde med förnyelseproblem och otillräcklig folkmängd. Styrningen har blivit mer indirekt – som beslut om eller icke-beslut om stödåtgärder.

2.2 Dalsland idag – Sveriges industrilandskap⁶

Dalsland består, när denna rapport skrivs, av fem kommuner – Dals Ed, Bengtsfors och Åmål i norr samt Färgelanda och Mellerud i söder. Landskapet gränsar i väster mot Östfold i Norge och mot Väneren i öster samt mot Värmland i norr och mot Skaraborg och Bohuslän i söder. Landskapet ingår i, och utgör den norra ändan av, Västra Götalands Län, i fortsättningen förkortat till VGR där R står för region. Fortfarande dominerar industrin – drygt 40% av den arbetande befolkningen är sysselsatta inom industrin jämfört med ungefär 20% för Sverige som helhet. 14 företag med mer än 100 anställda dominerar i tätorterna och står för mer än 2/3 av arbetstillfällena inom tillverkning. De sysselsätter ungefär 1/4

⁶ Uppgifterna i detta avsnitt är hämtade från flera källor, exempelvis "Bengtsfors Framtid – delrapport för perioden 1999–2000", "Näringslivets utvecklingscentrum Dalsland – en förstudie", "Ett konkurrenskraftigt Dalsland närmare centrum – slutrapport Beda" och Dalslands kommunalförbunds hemsida www.Dalsland.se.

av landskapets 18.000 jobb. Det är vanligt med varsel och hot om nedläggning – Lear i Bengtsfors var på det sättet mer typisk än exceptionell.

Befolkningen har minskat stadigt under 1900-talet och är när rapporten skrivs nere i ungefär 46.000 invånare. Utvecklingen pekar på en minskande befolkning med fler som dör och flyttar än som föds och flyttar in. Äldre generationer har ofta endast folkskola som generell utbildning, medan ungefär hälften av de yngre har gått en gymnasial utbildning. Högre utbildning är däremot långt under riksgenomsnittet. I Bengtsfors kommun fortsätter exempelvis endast 11% av männen och 17% av kvinnorna med eftergymnasiala studier mot 25 respektive 29% för riket som helhet.

Dalsland är alltså tveklöst kvalificerat för att bli klassad som glesbygdspöblematisks. Så har Dalsland också klassats i EU och utgör därmed en delregion med rätt att ansöka om EU-medel med extra behov av utvecklingsstöd. Situationen för Dalsland sammanfattas i Beda-rapporten, ett handlingsprogram för regional utveckling utgivet av Dalslands kommunalförbund något år före Lears nedläggning: *”Kriterier som lägesnackdelar, befolkningstäthet, befolkningsutveckling, andelen äldre invånare, sysselsättningsutveckling, skattekraft, utbildningsnivå m. fl. pekar uppenbart ut Dalsland som högt prioriterat område med behov av extra insatser”* (sid. 9). Med historien och nulägesbeskrivningen ovan i minnet är det knappast förvånande att Dalsland enligt Zetterberg (1977) hör till de mest entreprenörssvaga områdena i Sverige, där kanske högst 2% av befolkningen kan karakteriseras som entreprenörer⁷, jämfört med exempelvis 10% i östra Götaland. Området kan sägas tillhöra det bälte i Mellansverige där bruksandan fortfarande sätter sina spår, men där bruken inte längre fungerar som trygga försörjningskällor. Det är i detta sammanhang som de före detta Learanställda lever i och som de utgör en del av.

⁷ Med begreppet entreprenör avsåg Zetterberg (1977) personer som lever för att föra ut en ny och annorlunda idé i den samhällliga praktiken.

3. Friställd – tidigare studier

Syftet med detta kapitel är att presentera några tidigare studier som kan vara behjälpliga för att beskriva och sammanfatta vårt material. Kapitlet beskriver vad forskare har funnit för slags reaktioner och personliga strategier hos friställda efter tidigare industrinedläggningar. Den typen av studier ger klara indikationer på att nedläggningar kan upplevas som en traumatisk kris och allvarligt rubba de friställdas tro på sig själva. Emellertid ger dessa studier ingen större förståelse varför friställda reagerar så olika och varför de efter nedläggningen väljer en mängd olika förhållningssätt och strategier när det gäller arbete. I kapitel 4 introduceras därför begreppen "livsstil" och "socialkaraktär", vilka bildar grund för att förstå och klassificera de intervjuades olika förhållningssätt till nedläggningen.

3.1 Att mista arbetet – reaktioner och självuppfattning

Det finns en uppsjö med studier kring arbetslöshet, men färre kring industrinedläggningar och dess konsekvenser för personalen. Angelöw (1986) var dock kritisk till att jämföra olika nedläggningar med varandra, då de alla har olika förutsättningar i tid och rum. Det kan vara riktigt när det gäller kvantitativa jämförelser av exempelvis hur många som drabbas av arbetslöshet⁸. Däremot är det intressant att jämföra studier som mer generellt söker kategorisera de friställdas reaktionsmönster och personliga strategier. Tidigare studier väcker också frågor som ligger nära de frågor vi ska försöka besvara i den här studien.

En sådan studie är Marienthalstudien (Jahoda, 1973) från början på 30-talet. Den anses vara den första nedläggningsstudien och är numer klassisk. Ett forskarlag med psykologer, sociologer och läkare undersökte under två år vad som hände de 278 familjer som drabbades när den österrikiska byns enda industri, en

⁸ Det finns dock en del intressanta – men föga överraskande – trender som synes generella. Edin (1984) fann exempelvis att under perioden 1966-1980 förblev allt fler utanför den egentliga arbetsmarknaden efter nedläggningar, från 33 till 50% av de friställda. Det är vissa geografiska områden och viss personal som har svårast att få nytt arbete. I skogslänen var andelen som erhöll nytt arbete är 10% lägre än i övriga län. Mossfeldt, (1983) fann att allt fler blev långtidsarbetslösa, främst gäller det äldre, kollektivanställda och kvinnor. Dalsland hör till dessa skogslän.

textilfabrik, lades ner. Tre reaktionsmönster återfanns: *De obrutna* (23%) som fortsatte vara aktiva och sökte jobb, *de resignerade* (70%) som gjorde de nödvändigaste och som mådde relativt bra men som inte planerade framåt samt *de nedbrutna* (7%) som givit upp också den vardagliga ordningen och i många fall hemfallit åt missbruk. En annan studie som framhävde de negativa effekterna för de friställda gjordes i Norge av Westin och Norum (1977). De studerade effekterna av en nedlagd sardinfabrik med ett hundratal anställda. Över hälften var arbetslösa efter ett år. Läkemedelskonsumtionen ökade markant och sjukskrivningstiden hade ökat med 40%, dels pga ökad sjuklighet och dels som dold arbetslöshet. Främst kvinnor dolda arbetslösheten genom att gå in i hemmafru- eller sjukrollen. Den absoluta delen av de friställda i dessa studier var alltså klart drabbade och passiverade – *stämmer det med hur de före detta Lear-anställda reagerade?*

I Detroit lades en bilfabrik med 4000 bilarbetare ner i slutet av 1950-talet och Aiken, Perman och Sheppard (1968) undersökte arbetarnas reaktioner direkt efter nedläggningen⁹. Man fann fyra reaktionsmönster¹⁰. Flertalet reagerade starkt på nedläggningen, men de var övertygade om att de snart skulle ha nytt arbete – kanske beroende på goda konjunkturer och på att de bodde i en tillväxtregion.

De första svenska studierna kom i skiftet 50/60-tal¹¹. På 70-talet ökade nedläggningarna och med det antalet nedläggningsstudier¹². I studier av Oskarshamnsvarvet (Gonäs, 1974) såg man att de som kunde – tjänstemän och yngre arbetare – slutade före nedläggningen för att söka sig till annat – över hälften av tjänstemännen flyttade till annan ort för att få jobb. För flyttarna gick det bra, de hittade i allmänhet nya jobb. De äldre arbetarna väntade däremot tills

⁹ De följde upp studien 27 månader senare, men då med inriktning på socialt deltagande och politisk hållning.

¹⁰ En mindre grupp tog nedläggningen med fattning. Flertalet reagerade som på en chock – förvirrade, ilskena, sorgsna, kränkta pga att de mist sin arbetsplats, men de räknade med att snart få nytt arbete. I en tredje grupp var man inte chockade utan mer oroade, över egen ekonomi men också för de äldre arbetslösa. En fjärde grupp var oroade över att inte få nytt arbete pga hög ålder.

¹¹ Det var inom textil- och konfektionsindustri, där drygt 50% av de anställda var kvinnor.

¹² Då innefattades också andra aspekter än de rent individuella konsekvenserna – regionala konsekvenser, offentliga åtgärder, samhällsekonomiska bedömningar och drivkrafts- och inflyttandediskussioner.

de blev avskedade, varav många fastnade i arbetslöshet eller i perioder av arbetslöshet. Värst gick det för de som via arbetsförmedlingen anvisades arbete utanför regionen. Lears nedläggning kom plötsligt och det var många som inte ens reflekterade över att flytta innan nedlägningsbeskedet kom. *Vilka är det som flyttat efter nedläggningen – är det som i Oskarshamnshuset de yngre och tjänstemännen? Hur gick det för de som förhöll sig passiva?*

3.2 Självvärdering och självuppfattning i gungning

En rad studier har intresserat sig för hur de friställdas självuppfattning och självvärdering påverkats när de mist arbetet vid en nedläggning. En anledning till detta intresse är antagandet att om självuppfattning och självvärdering sjunker försvåras möjligheten att få nytt arbete – man måste tro på sig själv för att "sälja sig" på arbetsmarknaden eller för att fullfölja en kompetensutvecklande utbildning. Den studie som Wilcock och Frank (1963) gjorde av fem företagsnedläggelser i fem amerikanska kommuner gav tämligen pessimistiska signaler härvidlag. Man konstaterade att nästan alla nedlägningsdrabbade fick sämre ekonomi, vilket ledde till social-psykologiska problem. Men de allvarligaste konsekvenserna var förlusten av självkänsla, de fick en känsla av att vara obrukbara, av att ha mist sitt samhällsliga värde.

En liknande effekt på självvärdet uppstod när Billerudkoncernen lade ner Jössefors Bruk i Värmland. Petersson (1983) beskrev de anställdas val- och omställningsprocess och samspelet mellan individ, arbetsmarknad och samhällsinsatser. Enligt Petersson åstadkom nedlägningsbeskedet en förlamande chock för flertalet. De friställdas självvärde och välbefinnande påverkades också negativt. Flertalet väntade i det längsta med att söka nytt arbete, vilket gjorde att de i slutändan fick nöja sig med att få ett arbete över huvudtaget. De som stod för samhällsinsatserna var också inriktade på att de arbetslösa skulle sysselsättas oavsett individönskan. Också när Lear lade ner tillverkningsenheten i Bengtsfors var det många som utnyttjade tillfället att gå arbetslösa med full lön upp till 10 månader efter att fabriken i praktiken stängts. *Vilka sökte genast nytt jobb och vilka väntade – och hur gick det för de båda grupperna?*

Också vid nedläggningen av Jössefors Bruk studerades förändringar i självuppfattningar och självvärdering¹³ (Andersson, 1975). Forskarna ansåg sig ha belägg för att förlust av arbete leder till förändringar i berörda individers självuppfattning. Men de hävdade att de friställda i dessa avseenden påverkades mycket olika. Kvinnors självuppfattning påverkades i mindre grad, då deras självvärde också bestämdes av deras arbete i hemmet¹⁴. Inte heller äldre påverkades så mycket då det ansågs legitimt att dra sig tillbaka från arbetet när man nått en bit över 60 år¹⁵. Det fanns också grupper av ungdomar som frigjort sig från arbetets "moraliska imperativ" och därigenom gick mer opåverkade av arbetslöshet. Likaså var det lättare om man tillhörde majoriteten eller en betydande minoritet av människor som blivit arbetslösa på en viss ort (sid 21-22). Detta sätt att betrakta effekter av arbetslöshet vänder delvis på steken. I de studier som redovisats ovan antogs att exempelvis äldre, icke etablerade ungdomar och kvinnor "drabbades" extra hårt av arbetslöshet, då de oftare slogs ut från arbetsmarknaden. Men ser man till effekterna på det psykologiska planet visar det sig att samma grupper klarar sig bättre, då lönearbetet inte har så stor betydelse för välbefinnandet. *Kan en studie vid sekelskiftet 2000 kasta nytt ljus i denna fråga?*

En annan iakttagelse som Andersson et al gjorde var att "Är man relativt ensam om att drabbas befinner man sig sannolikt i en annan situation än om man tillhör majoriteten eller en betydande minoritet av människor som blivit arbetslösa på en viss ort" (sid. 21-22). Nedläggningen av Lear Corporation i Bengtsfors var i detta sammanhang närmast extrem – de friställda utgjorde en mycket stor minoritet i bygden, vilket borde minska den psykiska pressen. *Stämmer detta antagande?*

¹³ Med självuppfattning avsågs här någons uppfattning om sig själv och med självvärdering avsågs hur X upplevde andras värdering av X.

¹⁴ Ett år efter nedläggningen hade kvinnornas självuppfattning ökat mer än männen jämfört med uppsägningstillfället trots att de hade svårare att hitta nya jobb och genomgick längre arbetslöshetsperioder.

¹⁵ Att äldre som får förtidspension inte lider av situationen tycks både vara ett internationellt och relativt tidlöst fenomen. Buss och Redburn (1983) studerade under en 3-årsperiod effekterna för 350 av 4100 avskedade stålverksarbetare i Youngstown, USA. De förtidspensionerade visade sig vara minst deprimerade utan snarast lättade att lämna ett smutsigt och farligt arbete med ersättning som gjorde att de kunde fortsätta sin livsstil. I Göteborgs-Posten av den 1 oktober 2001 presenterades resultaten av en undersökning gjord av Arbetslivsinstitutet benämnd "Ett hållbart arbetsliv för alla åldrar" där det framgår att halva svenska befolkningen är inställd på att inte arbeta fram till dess att man fyllt 65 år.

Bäck-Wiklund et al (1975) iakttog hur Jössefors omvandlades från brukssamhälle till förort. De fann att folk – för att klara sig – inte bara förlitade sig på sina personliga resurser, exempelvis yrkeskompetens, utan i hög grad också på täta nätverk i lokalsamhället där man bytte tjänster med varandra och i storhushåll där man delade på intäkter och kostnader. Genom att dra fördel av de starka sociala banden på den lilla orten gjorde man sig alltså mindre sårbar och mer oberoende av stöd från storsamhället och andra yttre resurser. Slutsatsen stärks av Youngstownstudien Buss och Redburn (1983), där man kunde visa att de nedläggningsdrabbade inte led mer av neuroser och andra allvarliga psykiska störningar än allmänheten 1-2 år efter nedläggningen. En förklaring var att det i Youngstown fanns utvecklade sociala nätverk.

Att bra socialt kontaktnät och socialt stöd får positiva effekter vid kriser som antas också av stressforskare. Levi och Brenner studerade L M Ericssons nedläggning i Olofström (Brenner et al, 1983). I studien hävdades att stressreaktionerna var som starkast innan arbetslösheten påbörjades. Därefter avtog stressreaktionerna för att senare i flera fall leda till depression. Efter 9 månaders arbetslöshet noterades en nedgång i immunförsvaret. De med bra sociala kontakter klarade sig dock relativt sett bättre (Levi et al, 1984, Brenner et al 1985).

Bengtsfors har med sina fåtal större industrier likheter med brukssamhället. I hela kommunen bor det cirka 11.000 människor, många med djupa rötter i bygden. *Finns det också vid sekelskiftet 2000 täta nätverk i lokalsamhälle och "storhushåll" som underlättar situationen och motverkar stress vid en kris som den när ortens största företag försvinner?*

Uppsägning som traumatisk kris

En allmän föreställning är att arbetslöshet/friställd skall betraktas som en livskris. Psykiatern Johan Cullberg (1980, 1985), projektledare vid studierna av Finnbodavarvets nedläggning, betraktade friställdhet som en "kränkning", något som i likhet med (hot om) förlust, (hot om) kränkning och genomlevda katastrofer kan utlösa en traumatisk¹⁶ kris. Med en sådan avsåg Cullberg att individens

¹⁶ Med "trauma" avses enligt Filosofisk uppslagsbok sår eller organskada orsakad genom våld eller starka själsliga upplevelser.

fysiska existens, sociala identitet, trygghet eller andra livsmål allvarligt hotades på grund av en yttre händelse. Den traumatiska krisen är alltså snarast motsatsen till den s.k. utvecklingskrisen, som är nödvändig för en positiv utveckling.

Finnbodastudien (Joelsson & Wahlquist, 1982) genomsyrades av denna kristeori. Man drog ett antal slutsatser. En uppsägning skall betraktas som slutet på en händelsekedja. Visa personer som förlorade eller hotades förlora sina arbeten fick krisreaktioner. Men hotet som föregick uppsägningsbeskedet var lika allvarligt som själva beskedet. Sårbara personer kunde reagera med psykisk sjukdom. Äldre friställda började anpassa sig till sina internaliserade bilder av arbete och arbetslöshet, där arbetet varit den strukturerande principen som givit livet mening och riktning. Arbetslöshet likställdes med utslagenhet och tiden används sällan till kompenserande fritidsintressen. Ensamstående drabbades mest och hamnade ofta i depressionstillstånd. Yngre fick ofta nya, men sämre jobb. Yngre med yrkesutbildning klarade sig dock bra och uppvisade inga negativa spår två år efter uppsägning. Friställda med tidigare tendenser till missbruksproblem aktiverade sitt missbruk och var två år efter uppsägning på väg att bli utslagna och på sikt vårdfall. *Kan man tala om allmän traumatisk kris i Bengtsfors? Och kan man tala om samma reaktionsmönster?*

3.3 Tidigare nedläggningsstudier – en sammanfattning

Angelöw (1986) drog följande slutsatser av tidigare nedläggningsstudiers inverkan på individerna:

- Företagsnedläggelse är ofta en negativ händelse som ger högre stress. Folk med sämre utgångsläge – främst äldre, kvinnor, lågutbildade, invandrare och handikappade – får mest problem.
- Stressen är störst vid själva nedläggningen, därefter tycks den avta. Sjukdomsbesvär och läkemedelsbruk kan däremot öka efter hand.
- Man kan urskilja olika reaktionsmönster, alltifrån oberördhet till chock och nedstämdhet.

En del studier ger dock en delvis annan bild av vilka som drabbas mest. Framför allt blir bilden av äldre och kvinnor ambivalent. Å ena sidan tenderar äldre och kvinnor att i högre grad slås ur arbetsmarknaden vid nedläggningar. Å andra sidan verkar dessa grupper ha utvecklat en beredskap för ett liv utan lönearbete, exempelvis som förtidspensionär eller som hem-arbetande. Överlag verkar det

som om industrins klassiska kärntrupp, de lågutbildade medelålders männen, är mest beroende av fortsatt industriarbete. *Stämmer det antagandet också i fallet Lear?*

Det är nu dags att övergå till frågan hur de friställda förhöll sig till arbete och liv efter nedläggningen, alltså vilka personliga strategier de utvecklade.

4 Livsstil och socialkaraktär – om arbetets mening

Varför reagerar och agerar friställda så olika vid nedläggning? På den frågan gavs mycket knapphändiga svar i de ovan diskuterade nedläggningsstudierna. Sökarljuset måste riktas bredare, så att människor framstår som hela personer, inte bara i egenskap av friställd. En friställd person ses då inte bara som "drabbad" av yttre och kanske negativa krafter. I stället ses hon som en mer sammansatt individ med såväl en livshistoria i en kontext som till viss del styr framtida val, men också som en individ med drömmar och vilja. Med ett sådant synsätt kan vi tala om att människan i viss mån väljer sin livsväg som sedan styr handlandet – hon utvecklar en livsstil.

Intresserar man sig för hela människan finns många alternativ, allt ifrån ett intrapersonellt, psykologiskt perspektiv till att se människan som del av sin tids samhälle. Utgångspunkten här är att betrakta människan som socialt formad men med egna sätt att tolka sammanhangen och med vissa möjligheter att välja vägar att beträda. Som sådana är alla människor unika. Men ser man lite mer övergripande på livsvägar finner man att i samspelet mellan människan och hennes samhälle, så tenderar människor att vid en viss tidsperiod handla på ett begränsat antal olika sätt. Det finns därför anledning att beskriva människor som tillhörig en eller flera kategorier.

4.1 Livsstilsbegreppet

Det är ingen tvekan att människor måste förhålla sig till arbete som en del av livet. Frågan om arbetets mening är viktig både praktiskt och teoretiskt. Den skär tvärs igenom samhällsvetenskaperna och är en fråga för exempelvis psykologer, sociologer och företagsekonomer. Arbetets betydelse och roll i livet är också en

fråga som fascinerat människor långt tillbaka i tiden. En tradition intresserar sig för frågan mer allmänt. Anthony (1977) frågade sig varför inställningen till arbete skiftat över tid. Sorokin (1937-41) hävdade att den västerländska utvecklingen gick i vågor mellan en materiellt inriktad sinneskultur med en topp runt år 0 och år 2000 och en mer andlig idékultur med en topp runt år 1000. Författaren förutsåg alltså att västvärldens materiellt inriktade kultur nu nått sin höjdpunkt och att vi nu sakta skulle närma oss en mer andliga ideal.

Teorin bakom livsstilsbegreppet

Men den nutida dominerande frågan intresserar sig för frågan utifrån ett managementperspektiv, där forskningsresultaten i högre grad är tänkta att användas som vägledning för att leda och styra verksamheter. Ett klassiskt exempel är McGregors (1960) bok om arbetsmotivation där han presenterade teori X och teori Y. Förenklat delade McGregor upp uppfattningen om människor i två kategorier – teori X där människor betraktades som i grunden lata, egoistiska och ovilliga att göra en insats om de kunde slippa samt teori Y där människor sågs som aktiva, intresserade och motiverade att arbeta om rimliga förutsättningar förelåg. Teorin fick stort genomslag, men utsattes för ihållande kritik. I det här sammanhanget är utgångspunkterna alltför grova och deterministiska. På det sättet liknar studien de klassiska marxistiska studier som bygger upp resonemanget kring klassbegreppet, där människor delas upp i klasser och skikt där de ingående individerna med sin intressegemenskap ses som varandras likar. I Learfallet kan nästan samtliga intervjuade sägas tillhöra arbetarklassen, men de valde ändå mycket olika strategier. Det kan bland annat förklaras av att vi lever i en "multideimensionell" värld med en mängd impulser från olika idéströmmar och att vi därigenom inte determineras i lika hög grad av klasstillhörighet och andra fastlåsende tillhörigheter (Whittington, 1992).

Självvärdering, identitet och livsstil

I avsnittet ovan om tidigare studier av nedläggningars individeffekter framkom att ett avgörande problem för de friställda var om deras *självvärdering* och självuppfattning sjönk i samband med arbetslösheten. Anledningen är, enligt

Zetterberg (1977), att självvärderingen är avgörande för *identiteten*. Identiteten¹⁷ i sin tur är avgörande för vilka *handlingar* vi utför. I en modell skulle sambanden se ut så här:

Självvärdering -----> Identitet-----> Handling
--

Figur 1. Bakomliggande faktorer till livsstilar

Självvärderingen bestäms enligt Zetterberg av både "yttre" krafter – vad andra anser – och av en inre kraft – vad man själv erfarenhetsmässigt funnit att man klarat av. Man kan dock inte handla utanför sin *repertoar*, alltså de sätt vi känner till att handla på och som vi tror är möjliga i ett givet sammanhang. Repertoaren breddas med erfarenheten – vad man ser att andra gör och vad man själv prövar – men också av ens fantasi. Men handlingsrepertoaren kan också under ogynnsamma omständigheter stagnera eller förtvina. Zetterberg antar att människor generellt sett inte vill att självvärderingen skall rubbas, då det skulle hota den egna identiteten vilket skulle kasta människan in i en farlig kris. Det leder fram till identitetspostulatet (sid 32): "*Människor tenderar att utföra sådana handlingar i sin handlingsrepertoar att de bevarar sin självvärdering*". Det leder i sin tur fram till att människor utvecklar tämligen stabila livsstilar som bekräftar och förstärker den egna självvärderingen. Att byta livsstil hotar alltså den egna identiteten.

Zetterberg följer här en tradition som startades av en av sociologins stora fäder, Max Weber. Weber ansåg att Marx klassteori bara gav halva bilden – människor utvecklade också livsstilar (tyskans stände) som både förändrar och förändras av samhällsutvecklingen [Weber, 1997 #884]. Dessa stilar är till stor del oberoende av klasstillhörighet och de står ofta i konflikt med varandra. Weber analyserade på sin tid livsstilar hos exempelvis

¹⁷ Identitet är begrepp som kan ges olika definitioner. Allmänt kan sägas att vi kan ha fler identiteter, exempelvis som far, yrkesutövare, kristen och fotbollsspelare samt att vi identifierar oss på en glidande skala. Winberg (1997) gav exemplet med geografisk identitet i samband med bildandet av Västra Götalandsregionen. Vi kan till exempel uppfatta oss i mer eller mindre utsträckning både som Bengtsforsbor, dalslänningar, västsvenskar, svenskar, nordbor, européer och världsmedborgare.

gillesbröder, bönder och akademiker. Begreppet är alltså robust och har utvecklats under lång tid inom sociologisk forskning¹⁸.

Under modern tid har det funnits tre huvudsakliga sätt att använda begreppet. I USA har det varit vanligt att ha en snäv definition – hur den disponibla inkomsten utnyttjas (Zablocki & Kanter, 1976). Man kan då skilja mellan exempelvis planerande och sparsamma contra impulsiva konsumenter. Detta marknadsföringsintresse är knappast centralt här. Europeiska forskare har huvudsakligen haft en Weberiansk hållning – hur människor handlar utifrån de villkor som ges av klassbakgrund, utbildning, traditioner etc. Som tidigare påtalats ses en sådan ansats som alltför deterministisk.

Ett tredje alternativ kan Zetterberg sägas representera. Han har en mer socialpsykologisk definition som balanserar mellan voluntarism och determinism och som bygger på vad individerna känner engagemang för och hur de värderar sina möjligheter att lyckas. Engagemang uppstår för sådant som bevarar självvärderingen – och därför leder till välbefinnande – och innebär att "satsa sitt jag", dvs att personen känner sig betydelsefull, upprymd och kompetent när han/hon ägnar sig åt aktiviteter inom en föredragen livsstil. En kvinna som sätter sin familj först ser sin främsta utmaning i att vara en god mor och maka. Upplever hon sig klara detta bra och får det bekräftat av de närstående stärker det identiteten och självvärderingen ytterligare. När hon får ägna sig åt familjen känner hon sig starkt engagerad, hon "satsar sitt jag". Om annat är mindre engagerande kan kvinnan sägas ha en livsstil inriktad på familjen, en livsstil hon kan dela med ett antal andra kvinnor och män. Zetterberg definierade livsstil på följande sätt: *Livsstil är de sammanhängande element i livspraktiken som utövarna delar med varandra men inte med andra och som de upplever som synnerligen engagerande.*

Ett viktigt påpekande är att en livsstil alltid är något man har *mer eller mindre* och inte något antingen – eller. En person kan också utöva mer än en livsstil, man kan exempelvis vara både starkt engagerad och inriktad på arbete och familjeliv,

¹⁸ Begreppet har haft och fortsätter att ha dragningskraft som instrument för att besvara en mängd frågor. Några exempel: Eli Ginzberg (1967) granskade livsstilar hos utbildade kvinnor, Dan Mellström (1981) behandlade sambandet mellan åldrande och livsstil, Rita Mårtensson (1984) studerade kopplingen mellan livsstil och segmentering på finansiella marknader, och Dorothy Swarcz (1998) undersökte det moderna sättet att resa utifrån ett livsstilsperspektiv.

liksom att man kan sakna starkt engagemang för något alls. Förespråkarna för att göra livsstil till ett centralt begrepp – Zetterberg är en av dessa – hävdar att livsstil är ett starkt alternativ till begrepp som klass, socialgrupp eller roll, för att förstå vad och med vilka som människor identifierar sig med. Motionsglada direktörer och arbetare skulle ha mer gemensamt med varandra än sina kollegor och arbetskamrater. En sådan tes kan ifrågasättas på goda grunder. Det vore klokare att se begrepp som klass, kön och livsstil som kompletterande. Exempelvis är det troligt att män från socialgrupp 1 som är inriktade på att köpa och bruka kvalitetsprodukter har mycket gemensamt, liksom exempelvis religiöst inriktade svenska medelklasskvinnor.

1970-talets dominerande livsstilar

Zetterberg undersökte vilka livsstilar¹⁹, som var vanligast i Sverige under slutet av 1970-talet utifrån ett stort Sifo-material²⁰. Han kom fram till följande livsstilar angivna i procent²¹:

¹⁹ Några livsstilar delades upp i undergrupper. Främst gällde det "de konsumtionsstyrda" som i vissa fall kan sägas vara efterföljare till bondesamhällets allmogestil i en tid då man både producerade och konsumerade det mesta på egen hand. Idag finns gör-det-självare och matlagningsglada som mer renodlade producenter, medan kritiska, mode-, kvalitets- och pionjärkonsumenter utgör konsumenter med olika inriktningar. Bland de sällskapliga finns heman och femmes fatale.

²⁰ Materialet utgjordes av 1444 intervjuer med påföljande "släpenkäter" som intervjuarna lämnade efter sig. Intervjuerna bestod främst av bakgrundsfrågor, medan enkäterna handlade om personlighet och livsstilar. 2/3 av de 340 frågorna rörde livsstilar. Bortfallet blev 29% – 10% av de utvalda vägrade att medverka, medan övriga 19% föll bort av andra skäl. 8-12 frågor utgjorde underlag för att identifiera en livsstil och därefter faktoranalyserades materialet.

²¹ Resultaten är intressanta av flera anledningar. 7 av 10 svenskar ansågs uppfylla kriterierna för att över huvud taget ha en livsstil, alltså vara så starkt engagerade i något att de "levde för det", medan 3 av 10 framstod som tämligen indifferent, utan mål och mening med livet. Resultatet bör tas med en nypa salt. Den relativt höga siffran kan ha uppkommit på grund av studiens kvantitativa inriktning – de som analyserade materialet hade inte mött de utvalda personerna – en nästan omöjlig uppgift med ett så stort material – utan enbart analyserat de ifyllda enkäterna. Det är troligt att ett kvalitativt tillvägagångssätt givit ett annat resultat. Motsatsen utgjordes av en grupp som tycktes ha flera livsstilar. Personer med mer än en livsstil tyder på att de har mycket energi och i allmänhet är livsglada. Zetterberg ansåg att 38 % hade mer än en livsstil, av vilka de vanligaste var: Familjekära matlagningsglada och kritiska konsumenter, arbetsstyrda entreprenörer samt motionsglada naturälskare. För en kritisk betraktare verkar dessa vara

Livsstil	Andel	Några kännetecken
De arbetsstyrda	24%	Arbetar mycket och hårt på bekostnad av umgänge etc.
De familjekära	24%	Ett lyckligt hem är målet, gör mycket tillsammans
De sällskapliga	23%	Tycker om bjudningar, lättar upp fester, pratar med alla
De konsumtionsstyrda	22%	Tycker om att köpa saker, men olika inriktningar
De matinriktade	10%	Lägger stor möda på att tillreda mat och uppskattas för det
De samhällstillvända	7%	Vill absolut följa och delta i samhällsdebatten
Naturälskarna	6%	Naturen är ett måste, ger sinnesro och harmoni
De religiösa	5%	Känner andakt, ber, läser heliga skrifter, går i kyrka
Motionärerna	4%	En dag utan motion är en misslyckad dag
Andra livsstilar	? %	
Ingen speciell livsstil	30%	ex v sociopater och likgiltiga

Figur2. Zetterbergs livsstilar.

Fyra livsstilar dominerade på 1970-talet om man får tro Zetterberg – den arbetsstyrda, den familjekära, den sällskapliga och den konsumtionsstyrda livsstilen. Zetterberg hade dock uppgifter som talade för att arbetet som livsstil var i dalande under 70-talet. Istället sågs arbetet alltmer som en resurs – något som ger lön och därigenom möjligheter att kunna tillämpa andra livsstilar på fritiden. Sedan dess har mycket möda lagts på att öka motivationen i arbetet, bland annat har forskning om arbetsberikning och arbetsfördjupning slagit igenom bland praktiker. Samtidigt har konsumtionssamhället fortsatt att utvecklas. Det är därför knappast förvånande att människor i det moderna samhället i flertalet fall upplever sig få sin identitet bekräftad på arbetet, i hemmet, bland vänner och bekanta eller i de varor och tjänster de köper och brukar under sin arbetsfria tid. Det är troligt att samma allmänna mönster skulle visa sig i andra industrialiserade länder vid ungefär samma tid.

varianter på en och samma livsstil snarare än om olika livsstilar. Att en arbetsglad entreprenör eller att en motionsglad naturälskare skulle ha två livsstilar är ett tveksamt påstående, ännu mer att en familjeinriktad mamma som gillar att laga mat men håller hårt i hushållskassan skulle ha tre livsstilar. Dessutom fanns små grupper som inte var tillräckligt vanliga för att lyftas fram speciellt. Hit hörde de som var inriktade på de sköna konsterna – skönandar, konstsnobbar och brackor – samt vishetsälskare, inriktade på att nå mer kunskap och klokskap. I ett samhälle med så gott som oavbruten materiell tillväxt och samtidigt inriktat på kunskapsproduktion är det närmast sannolikt att kunskaps- och skönhetsörst som livsstil är i ökande.

Ett lite annorlunda resultat kan förväntas om man ett kvartssekel senare väljer ut en viss grupp medborgare i en icke-typisk landsända. Av speciellt intresse för Lear-studien är arbetares livsstilar, inte minst i vilken mån industriarbetare kan klassas som "arbetsinriktade". I Zetterbergs undersökning var arbetare (som vid den tiden dominerade "socialgrupp 3") mindre arbetsinriktade än övriga befolkningsgrupper.²² Branschsamt var man dock På 1970-talet lite mer arbetsorienterade inom industri och jordbruk än i så kallade Human service-yrken²³. *Hur stor del av de vi intervjuat kan betraktas som "arbetsinriktade"?*

En intressant undergrupp i "de arbetsstyrda" var "entreprenörer" – de som främst engagerade sig i att föra ut idéer på marknaden. En karta (sid. 77) visar att det fanns 1% entreprenörer i norra Norrland, 2% i Dalarna, Värmland och norra Dalsland, sådär 5% i Västra Götaland, Halland och bältet runt Stor-Stockholm, ca 7% i Stor-Stockholm och Gotland, 8% längs södra Norrlandskusten – från Gävle till Sundsvall – medan Skåne, östra Småland, Öland och Östergötland hade hela 10%. Kartläggningen är intressant därför att en vanlig uppfattning bland offentlighetens aktörer – inom kommuner, regionen och staten – är att ett av Dalslands stora problem är bristen på just entreprenörer och entreprenöriell anda. Kartan från 70-talet tycks bekräfta detta antagande. Det var också en uppfattning som många av de vi intervjuade sade sig ha. Om detta är ett problem finns det emellertid inga enkla lösningar. I vårt material finns emellertid uppgifter som tyder på att det bland vanliga dalslänningar – sådana som exempelvis lönearbetat på Lears fabrik – finns en hel del intressen, initiativkraft och engagemang som kan leda till kommersiell verksamhet, men kanske inte på det sätt och i de former som myndigheter ibland antar.

En styrka med livsstilsbegreppet är att det balanserar mellan determinism och voluntarism, mellan det förutbestämnda och det egenvalda. Då friställningar utgör kritiska händelser antas de påverka – eller åtminstone aktualisera – människors självvärderingar och identiteter. I en sådan situation är det troligt att livsstil – eller brist på sådan – tydliggörs. Livsstilen i sig är inte det centrala i denna studie och därför har ingen regelrätt livsstilsstudie gjorts. Intresset är istället inriktat på att beskriva och analysera f.d. Learanställdas reaktioner och personliga strategier

²² I socialgrupp 3 var 14% arbetsinriktade, i lägre medelklass var det 22%, i högre medelklass 25% medan det åter sjönk i överklassen, 22%.

²³ Exempel på sådana yrken är läkare, sjuksköterskor, lärare och socialarbetare.

efter uppsägningen, främst vad gällde deras arbetsinriktning – vad var grunden för deras engagemang när det gäller arbete? Vilken plats intog arbete i ett livsperspektiv? Studien är alltså inte förutsättningslös, så som en livsstilsstudie bör vara, utan sätter arbetet i förgrunden – hur ser den intervjuade på sitt liv i sin egenskap av friställd från Lear? Vilka personliga strategier för arbete och liv har utvecklats? Livsstilsbegreppet är därför i denna studie att se som inspirationskälla snarare än ledstjärna.

4.2 Socialkaraktärer

Livsstils-konceptet ger ett svar på arbetets roll i livet. Teorin om socialkaraktärer är mer direkt inriktad på vad som motiverar till arbete och är därmed ett bidrag till teorifältet arbetsmotivation. Teorin utvecklades av psykoanalytikern och humanisten Erich Fromm (1949) och tillämpades sedan bland annat av Fromm och Maccoby (1970) i en studie av människor i en mexikansk by, där forskarna fann olika karaktärer²⁴. Maccoby (1988) hävdade att tidigare motivationsteorier var föråldrade, då de inte beaktar hela människan. Teorierna utgår alltså från en alltför begränsad syn på människan, exempelvis enbart som nyttomaximerare – den ekonomiskt motiverade economic man; som statusmaximerare – den organisationsinriktade sociological man; som maktmaximerare – den realpolitiska political man eller som behovsmaximerare – den tillfredsställelseinriktade psychological man.

Teorin om sociala karaktärstyper utgår istället från människors dominerande värderingar. Dessa värderingar grundläggs tidigt och har alltså sin grund i uppfostringsmönster. Arbetet ses som en mycket viktig del av livet då det förbinder oss med en verklig värld som talar om för oss ifall våra idéer och visioner är hållbara och som knyter oss an till den mänskliga gemenskapen – "Vår känsla av värdighet och egenvärde är beroende av att vi blir erkända av andra människor genom vårt arbete. Utan arbete sjunker vi i värde. Vi behöver arbeta," (Maccoby 1988, sid. 51).

²⁴ I studien utvecklade man olika orienteringar som icke-produktiv – produktiv orientering, sociopolitisk orientering och orienteringar i socialisationsprocessen, där människor på olika sätt accepterar, bevarar eller exploaterar sin omvärld.

Socialkaraktärer i 1980-talets USA

Socialkaraktärerna skall ses som renodlade idealtyper där verkliga människor har drag av flera idealtyper men där en eller två sociala karaktärer dominerar. I Maccoby (1978) delades 250 chefer i fyra sociala karaktärstyper²⁵. I en påföljande bok kompletterade Maccoby (1981) bilden med en femte karaktär, ledaren, där arbetets mening kan beskrivas som självutveckling. I boken *Why Work* (1988) utvecklade Maccoby ytterligare sina karaktärer, där de tidigare blev råmaterial tillsammans med nyinsamlad empiri²⁶. Maccoby såg fem grundtyper som han benämnde efter de positiva värderingar som motiverar dem till att arbeta:

Karaktärstyp:	%	Dominerande värderingar:
Expert	50	Kunnande, kontroll, autonomi, mästerskap i tillverkning
Hjälpare	22	Relationer, omsorg om människor, överlevnad, social förmåga
Försvarare	1	Skydd, värdighet, makt självuppskattning
Innovatör	8	Skapande, experimenterande, ära, tävlan
Självutvecklare	20	Balans mellan kunnande och lek, kunskap och glädje

Figur 3. Maccobys sociala karaktärstyper.

I Maccobys undersökning ansåg 3/4 att deras arbete lät dem ge uttryck för sina inställning i åtminstone någon grad, men att 60% samtidigt i olika grad var missnöjda med ledarskap, kommunikation och ledarskap. Karaktärstyperna var ojämnt fördelade beroende på typ av verksamhet. Orsaken, enligt Maccoby, är att organisationer skall betraktas som psykostrukturer där organisationer och individer väljer sina arbetsplatser utifrån de stilar som krävs av en roll för att tjäna en viss organisations syften²⁷. De tre största typerna var Experter (50%), Hjälpare (22%) och Självutvecklare (20%). Det fanns några tendenser i materialet. Yngre kvinnor var i lägre grad Hjälpare jämfört med äldre kvinnor. Likaså sade sig

²⁵ I boken *Spelaren* identifierade Maccoby försiktiga och ansvarsfulla Hantverkare, anfallande eller försvarande Djungelkrigare, organisationsidentifierande Företagsmänniskor samt vinnarinriktade Spelare.

²⁶ Underlaget utgjordes av 100 intervjuer och 3000 anställda på olika nivåer i såväl privata företag som i offentlig sektor. Populationen valdes inte ut utan var helt frivillig – de som var motiverade i organisationerna fyllde i enkäterna. Chefer på olika nivåer samt tjänstemän var de dominerande grupperna.

²⁷ 75% av lärarna karakteriserade sig exempelvis som Hjälpare mot 50% av de som arbetade på skatteverk. 44% av de senare såg sig i stället som Försvarare mot bara 8% av lärarna.

betydligt fler yngre av båda könen vara Självutvecklare än äldre personer. Materialet avspeglade alltså en form av värderingsförskjutningar som Maccoby förklarade med bland annat nya familjekonstellationer och sociala seder. Den yngre generationen såg på världen med delvis nya ögon – med inriktning på konsumtion, helhetssyn på människan, byråkrati- och auktoritetskritik, individualism, informationsteknologi och ett mer jämlikt arbetsliv.

5. Porträtt av de friställda

Den plötsliga nedläggningen ställde på ett brutalt sätt de anställda i ett slag inför samma fråga – vad gör jag nu? Själva beskedet kom hastigt och överraskande för alla – företaget hade inget signalerat i förväg. Vi fann radikalt olika strategier bland de friställda. Grovt sett blev en del mer "fria" av nedläggningen medan andra blev mer "ställda". Vi fann en huvudgrupp Fria som vi benämnt Sökarna, medan de Ställda kunde delas in i två huvudgrupper, Skogsfolket och Fabriksfolket. I uppställningen nedan anger hur många som hör till varje kategori i både antal och procent av hela gruppen. Materialet är egentligen för litet för att göra en meningsfull procentfördelning och vi gör det endast för att öka överskådligheten:

"Fria":

Sökarna: 11 (= 33%)

"Ställda":

Skogsfolket: 6 (= 18%)

Fabriksfolket: 16 (= 49%)

=====
Totalt 33 (= 100%)

Varje individ är alltså inplacerad i bara en grupp – som framgår i appendix har vi valt att föra varje individ till den kategori som bäst överensstämmer med personen i fråga. Som syns i uppställningen har 1/3 karakteriserats som Fria och 2/3 som Ställda. Man kan ifrågasätta gränsdragningen mellan dessa huvudgrupper. I viss mening blev ju alla "ställda" av nedläggningen – den kom överraskande. Däremot sade sig inte alla känna sig "fria" vid beskedet och därefter. Avgörande för gränsdragningen har varit hur *beroende* de friställda känt sig vara av anställningen. Beroendet är starkt om det förlorade arbetet upplevs

som identitetsskapande och/eller inkomsten från arbetet upplevs som avgörande för välbefinnandet. De Ställda har upplevt ett starkt beroende i någon av dessa aspekter, medan de Fria upplevt sig klart mer oberoende och därmed kunnat agera mer fritt.²⁸

I den fortsatta texten görs en närmare beskrivning av de friställdas reaktionsmönster och personliga strategier. För varje grupp besvaras de sex frågorna nedan, vilka sammantaget ger gemensamma mönster och material för att besvara studiens syften. De tre första frågorna ger en allmän bild kring arbetets plats i livet. Frågorna fyra och fem fokuserar på reaktionerna vid friställningen och fråga sex ger indikationer på hur man fortsättningsvis planerar för sitt yrkesliv.

1. Vilken plats intar arbetet i livet?
2. Hur ser man på industriarbete?
3. Vilken plats intar hembygden – kan man tänka sig att flytta?
4. Hur reagerade man vid nedläggningen?
5. Hur såg man på samhällsinsatserna efter nedläggningen?
6. Vilken personlig arbetsstrategi har man valt?

5.1 De fria

För *Sökarna* var nedläggningen huvudsakligen positiv, de såg nya möjligheter öppna sig i arbetslivet när krisen på Lear ökade och slutligen ledde till total nedläggning. De hade också vid intervjutillfället gått in på, eller stod i startgroparna för, en annan och mer utmanande och utvecklande yrkesbana. De hade också i flertalet fall sökt sig till, eller var inställda på att söka sig till, arbete utanför industrin. I denna grupp fanns två varianter – de som sökte variation i arbetet och de som sökte kompetensutvecklande arbeten.

Sökarna – mot nya djärva mål!

Sökarna utgör en av de två stora grupperna i vår undersökning, 1/3 av de intervjuade. För Sökarna var arbetet en intressant, men inte alltid avgörande del

²⁸ Till de Ställda räknas också, vilket framgår i den kommande texten, Förtidspensionärer trots att de inte längre var beroende av arbetsinkomsten. Bortsett från denna omständighet var de del av Fabriksfolket.

av livet. Som namnet anger var man på jakt efter mer intressanta och kanske utmanande arbetsuppgifter. Med nedläggningen vände man ansiktet definitivt mot serviceyrken eller mer kunskapskrävande yrken och där man förväntade sig få ägna sig åt människovårdande eller människoutvecklande uppgifter. Det innebär att man inte drog sig för att sadla om och kanske gå en längre utbildning. Över huvud taget hade Sökarna en flexibel inställning till arbete.

Industriarbete har man däremot inga höga tankar om. Arbetet på Lear upplevdes som enformigt och med alldeles för lite mänsklig kontakt. Att man hamnat i industrin berodde mest på att man var nyfiken och var lätt att tacka ja till då det erbjöds. Men tiden på arbetsgolvet avbröts flitigt av olika anledningar – föräldraledigheter, studieledigheter och andra uppehåll som kunde både befria Sökarna från monotonin och ge annan stimulans. Men det hände också att man strävade efter de möjligheter till variation och utmaningar som kunde finnas också i industriarbetet, exempelvis fackliga uppdrag, arbetsledarskap och internutbildningar. Möjligheter till sådan variation och utmaning upplevdes dock som klart begränsad på fabriken – att söka sig mot annat hade därför legat i luften länge. Nedläggningen befriade på ett sätt Sökarna från vanans makt och utlöste länge lagrad energi.

Jag kunde inte hitta något jobb som låg i linje med min utbildning. Jag visste inte heller riktigt vad jag ville jobba med. Jag kände några som jobbade på Lear, så jag sökte dit. Men det var inte så kul, enformigt.

Jag gick vårdlinjen på gymnasiet, men lönen var dålig inom vården, så jag sökte mig till Volvo. Jag var fackligt aktiv och trivdes bra där, men det blev så rörigt så jag sökte mig därifrån. Men jag vantrivdes på det nya jobbet så jag sökte mig tillbaka.

Innan jag började på Volvo gick jag en del kurser. Det fortsatte jag med sedan också, en gång tog jag en paus på 20 veckor och läste. Men jag har gått internutbildningar också.

Jag har en teknisk utbildning i botten, men jag har prövat på servicejobb också. På Volvo trivdes jag bra. Efter ett tag sökte jag ett jobb som reservförman och fick det. Senare blev jag arbetsledare, men innan dess hann jag vara föräldraledig under ett par perioder.

När barnen var små var jag hemma, men sedan fick jag jobb på posten. När dom ändrade dom organisationen så att jobbet blev mer enformigt och jag bara fick sitta i kassan sökte jag mig till Volvo. Vänner och släkt berättade att det var mycket bättre där. 1996 fick jag nys om ett vikariat som administratör, jag sökte och fick det.

Flertalet av Sökarna hade sina rötter i Dalsland och de hade själva växt upp i eller runt Bengtsfors kommun. Men några var också antingen från Storstad eller Utlandet. För de inflyttade upplevdes Dalsland som en trygg landsända att bo i. Fördelarna med det småskaliga framhävdes gärna och viljan att flytta till "hetare" regioner var svag – hellre sökte man alternativ i närheten. I något fall hade man prövat Storstad efter nedläggningen men avskräckts och snart återvänt, i ett annat fall var flyttlasset på gång. För de "äkta" dalslänningarna var tanken på att lämna hembygden minst lika fränstötande. Endast i ett par fall fanns konkreta planer på att inom rimlig framtid lämna Dalsland, men då till städer i landskapets omedelbara utkant. Skälet var då inte att Staden drog, utan att den dåliga arbetsmarknaden i Dalsland troligen skulle framtvinga en flyttning. Sökarna var alltså mycket flexibla och förändringsinriktade när det gällde arbete men inte när det gällde boende. Dalsland erbjöd ett bra liv utanför arbetet men ett konformt och tråkigt arbetsliv. Sökarljuset var därför inriktat på de arbetslivsalternativ som erbjöds hemmavid snarare än på alternativa boenden i trakter som erbjöd ett mer varierat och utmanande arbetsliv.

Sökarnas förhållningssätt till arbete, industriarbete och hembygd gjorde att nedläggningsbeskedet mottogs med lite blandade känslor – nedläggningen som sådan var inget större problem, men då man helst ville bo kvar fick man påbörja ett aktivt sökande. Vid intervjutillfället 1,5-2 år efter friställningen var inställningen att nedläggningen var bra. För flera innebar den en "kick" att äntligen ta tag i planer som länge legat och grott, för andra en möjlighet att se över vilka roligare alternativ som kunde finnas i närområdet. Nedläggningen upplevdes inte direkt hotande för någon, i värsta fall kunde man ta ett tillfälligt industrijobb i närheten eller "stämpla" på arbetsförmedlingen och söka vidare.

Jag ropade "yipeee" när jag fick veta att dom skulle lägga ner. Fast det var synd om dom som inte fick nytt jobb. Självsåg jag en chans att läsa färdigt gymnasiet. Det bästa som hänt är att Lear la ner. Jag och min man hade ofta pratat om att göra något annat, men det blev aldrig av, du vet trygghet och lön.

Sökarnas grundinställning var alltså att själva styra valet av nya arbeten, gärna mot något annat än industriarbete. I denna nyorientering kunde de samhällsinsatser som exempelvis arbetsförmedlingen arrangerade vara en möjlig, men inte nödvändig instans att vända sig till. Arbetsförmedlingen sågs inte som en samarbetspart för den egna sökprocessen, utan möjligen som en part man kunde pröva att ställa krav och förväntningar på. Fick man inte önskad respons

gick man vidare på egen hand. Sökarna intog en aktiv hållning som sökande på arbetsförmedlingen, men erfarenheterna var blandade. För vissa blev kontakten med AF och andra myndigheter en besvikelse – tjänstemännen betraktades som byråkratiska och döva för synpunkter och önskemål från de sökande. Men för andra ledde kontakterna till att man kunde ta för sig av det smörgåsbord som erbjöds – eller som man föreslog att förmedlingen skulle erbjuda. Flertalet av Sökarna vände dock aldrig blicken mot förmedlarna av samhällsinsatser utan agerade på egen hand.

Sökarna intog ett aktivt förhållningssätt till sin egen framtid, oavsett om de prövade åtgärder som samhället erbjöd de friställda efter nedläggningen. Redan vid nedläggningsbeskedet hade de utvecklat idéer och planer för vad de ville göra och hur de skulle gå tillväga. Alla var snabbt i arbete eller utbildning efter nedläggningsbeskedet. En del höll sig kvar inom industrin, men då främst i tjänstemannaroller. Andra utnyttjade tillfället till annorlunda jobb som lokaliserades till Bengtsfors i samband med nedläggningen. Ytterligare några "scannade" arbetsmarknaden och hittade arbeten som passade dem. De mest utvecklingsinriktade passade på att helt växla kompetens genom att påbörja mer avancerade utbildningar som skulle leda till arbete som exempelvis IT-tekniker, civilingenjör eller lärare.

Jag vill läsa in grundskolan och sedan gå vidare. Dom datautbildningar jag gått har faktiskt gjort att jag ser mig som så dum längre, jag känner mig mer som ett offer för en tradition där det var nästan förbjudet att läsa. Men nu är det nya tider och ska man få jobb måste man plugga. Helst av allt ville jag ha med folk att göra, kanske som elevassistent eller fritidsledare.

5.2 De ställda

För De ställda innebar friställningen att de blev mer ställda än fria. Men de bestod av två grupper som skiljde sig på några viktiga punkter. För *Fabriksfolket* var nedläggningen negativ i alla bemärkelser – man blev både arbets- och inkomstlös, vilket hotade identiteten och självvärderingen. I gruppen fanns – förutom normalmönstret – tre varianter. En aktiv grupp som agerade direkt vid nedläggningen för att få nya industriarbeten och som var beredda att förstärka sin industriella kompetens. I motsats till dessa fanns en passiv grupp som snarast blev lamslagna av nedläggningsbeskedet och som kom i en stark beroendesituation till eventuella samhällsinsatser. En särskild plats intog de som med nedläggningen

blev förtidspensionerade. För dessa var nedläggningen positiv i ekonomiskt avseende – med nedläggningen fick man sin inkomst garanterad för resten av livet. Det förlorade arbetet påstods inte utöva någon stark lockelse mer, man sade sig ha gjort sitt och hade fullt upp med saker som tidigare fått stå tillbaka. Den andra huvudgruppen var *Skogsfolket*. För *Skogsfolket* blev uppsägningen bekymmersam, men inte för att man blev arbetslösa utan för att man riskerade att bli inkomstlösa. I likhet med Sökarna saknade man inte arbetet på fabriken i någon större utsträckning, det som drog för *Skogsfolket* var det fria livet i skogen och naturen.

Skogsfolket – tillbaka till naturen

Den näst minsta gruppen – 6 av de 33 – hade sökt sig till fabriken i brist på möjligheter att försörja sig på det man helst ville, långt ifrån fabriker och på ett mer naturnära sätt – som skogsvårdare, jägare, snickare. Som ansvarsfulla samhällsmedborgare fick man ta de jobb som fanns och industrin var den lott som erbjöds. Det kunde innebära ett helt arbetsliv på fabriker, "alla måste ju försörja sig". De lite äldre i gruppen hade bara gått folkskola och kanske via andra industrijobb hamnat på Lear, medan de något yngre gått tvåårigt gymnasium, framför allt på verkstadsteknisk linje. Valet av utbildning var realanpassat – garanterat jobb efter skolan.

Industriarbetet uppfattades som enformigt och instängt, utan engagerande utmaningar, men där var åtminstone rent och fint och där fanns arbetskamrater som drog och en lön som gick att leva på. Lönen möjliggjorde också mer engagerande aktiviteter som fått inta en blygsam plats som fritidssysselsättning – fisket, jakten, djuren, jorden, skogsbruket. Den naturnära livsstilen på fritiden krävde ingen tjock plånbok, så den relativt låga fabriksarbetarlönen var inget man låg sömlös för.

För *Skogsfolket* var hembygden central, det var där man hade sina rötter och det var där – med naturen runt husknuten – som man levde fullt ut. Gruppen är utan undantag äkta dalslänningar, ofta i generationer tillbaka. Man är också trogna sin landsända – att flytta är inte ett tänkbart alternativ, speciellt inte till någon postmodern tätort med sina instängda kvarter och sin stress för att hänga med i

företagens ständigt växande krav på engagemang för ointressanta skrivbordsarbeten. Nej, det Riktiga Fria livet fanns inte i staden, det fanns på skogsbygden, där kunde man andas och röra sig.

Nedläggningsbeskedet kom inte alltid som en chock för Skogsfolket, men i vissa fall som en överraskning. Det var dock inte överraskningen i sig som gjorde att man höll sig borta från fabriken efter det att fabriksledningen sagt sig inte längre behöva deras tjänster. Det fanns helt enkelt ingen anledning att hålla sig kvar på en plats som symboliserade inrutade rutiner och instängda miljöer, när man äntligen fick möjlighet att göra sådant man egentligen ville ägna sig åt i och runt det egna hemmet.

Nedläggningsbeslutet kom som en chock. Men när jobbet las ner blev det början på den absolut bästa perioden i mitt vuxna liv, med full lön ända till februari 2000. Jag gick till fabriken på tisdagar, då samlades kompisarna där. Jag hade hoppats på avtalspension, men fick ingen.

Jag förstod nog inte riktigt att Lear tänkte lägga ner, det kändes överkligt. Jag kände att jag aldrig mer ville jobba åt Lear som dom burit sig åt. Jag fick beskedet att "nu kan du gå hem och vi ringer dig om vi behöver dig". Men jag behövdes tydligen inte. Sedan kom kyrkan och arbetsförmedlingen och andra till Lear och erbjöd jobb och utbildning. Jag tittade på det där någon gång i veckan, men jag var egentligen inte så, intresserad. Det gällde ju att ta chansen att komma bort från lokalerna.

Jag var inte direkt förvånad när Lear stängde fabriken. Jag lämnade ganska omedelbart och tog inte någon kontakt med den styrka som arbetsförmedlingen satt upp. Jag ville inte, jag hade ju lön. Och att följa med Lear till Göteborg – aldrig i världen!

Jag var kvar tre veckor efter nedläggningsbeskedet, sedan var min målsättning att gå hemma så länge jag fick lön. Jag jobbade i skogen, både min egen och andras. Sedan tog jag kontakt med arbetsförmedlingen, jag var ju tvungen att skriva in mig som arbetslös.

Att monteringen skulle försvinna i en sådan hast, det kom som en fullständig överraskning. Jag gjorde inte ett handtag efter nedläggningsbeskedet. Det var ingen panik med nytt jobb heller, jag skulle ju få betalt fram till semestern och sedan skulle uppsägningstiden börja. Jag brydde mig inte om arbetsförmedlingen, utan försvann hem till familjen och huset och skogen.

Lönen var Skogsfolkets främsta drivkraft när det gällde industriarbetet. Det var Skogsfolket som främst njöt av den långa uppsägningstid samhällets instanser förhandlat fram med Lear och det var samma grupp som höll sig långt borta från erbjudanden om nya liknande jobb. Den långa uppsägningstiden innebar att man

slapp inordna sig i ledet för att söka nytt lönearbete hos arbetsförmedlingen och att man istället fick sin livs chans att på betald tid få ägna sig åt "viktigare saker".

Så småningom tvingades Skogsfolket ändå bort från hemman och skog och tillbaka till arbetsförmedlarnas välvilliga försök att lägga livet tillrätta igen. Det gjordes inte utan vändor, troligen från båda parter. Skogsfolket ville egentligen inte ha nya industriarbeten, man såg sig inte som arbetslösa – arbete hade man gott om – utan bara som inkomstlösa.

Jag blev kallad till AF med brev och skrevs in som arbetssökande. Jag var med på de jobbsökaraktiviteter som anordnades, men det gav inte något.

Jag blev kallad till AF ganska snart efter nedläggningen. Dom menade att jag borde söka jobb. Men jag var ju inte arbetslös och jag hade ju lön. Det slutade med att vi blev ovänner.

När jag blev tvungen att gå till arbetsförmedlingen då jag inte fick mer lön från Lear så ville jag gå en (x-)utbildning. Men förmedlingen ville att jag skulle hoppa på utbildningen till (en nystartad industri, min anm.). Jag gjorde det mot löfte att jag skulle få gå svetsutbildningen om den startade i Bengtsfors. Men när den gjorde det fick jag inte börja den i alla fall, då skulle jag förlora min ersättning.

Jag gick en starta-eget-kurs som arbetsförmedlingen erbjöd. Den var lång och jobbig, det var ovant att sitta på skolbänken efter så många år. Jag fick sömnrubbnings, så det var skönt när kursen var slut.

Att kontakterna med samhällets representanter och industrin inte blev så lyckade var knappast förvånande med tanke på Skogsfolkets livsinriktning – man ville byta industrin mot ett friare liv. Eftersom samhället i stort sett bara kunde erbjuda utbildningar och arbeten som ledde tillbaka in till industrigolvet sågs de som återvändsgränder, något att betrakta misstänksamt. Den avvisande och negativa attityden verkade få samhällsrepresentanterna att betrakta Skogsfolket som arbetskygga personer vilka måste styras med ovillkorliga krav – "gör du inte som vi säger blir du utan inkomst". Då inkomst var nödvändig tvingades Skogsfolket böja sig. Det var också i den riktningen som Skogsfolket tycktes närma sig framtiden – arbetsmänniskor som tvingades tillbaka till "gruvan". Hoppet om ett friare liv fick tillsvidare skrinläggas. Men drömmarna fanns där.

Jag fick erbjudande om jobb på (nystartad industri, min anm.), men jag hoppades på avtalspension och tackade nej. Men sedan när jag fick avslag började jag en provanställning. För mig spelar det ingen roll om jag stämplar eller jobbar. Jag har egentligen fullt upp med annat. Svårfar har en egendom man kan jaga på och själv har jag en skogsegendom. Man ska ju ha tid att leva också.

Jag skulle vilja jobba med händerna, så man kan sova om nätterna. Men jag vill ha variation i jobbet och få lösa problem, men jag vill inte vara instängd på en industri. Något hantverksmässigt, kanske vaktmästare. Men hellre något snickaraktigt. Kan man leva på sån't?"

Jag skulle helst vilja bli yrkesjägare, få sköta om jakten, ordna jakturer och ha hand om viltvård och skogsvård. Men då måste jag flytta för att gå utbildning. Här finns ju inte heller så stora gods som krävs. Mitt drömjobb är att vara yrkesjägare. Att få jaga på heltid och sköta om sin skog, det är idealet. Det tycker många här i Dalsland. Problemet är att det inte går att leva på här.

Om Lear stannat kvar hade jag säkert jobbat där idag. Fast idealet vore att jobba som djursjukvårdare. Men jag ser inte hur jag ska kunna skola om mig, den närmaste utbildningen finns i Skara och det är väldigt svårt att koma in på utbildningen. Och vi kan inte flytta. Vi har det bra här, vi har stall, ladugård, hästar, hund, skog, släkt, allt vi behöver.

Skogsfolkets ideal hade inte realiserats, de verkade förbli drömmar tills vidare. En del drömmar förutsatte utbildning och kanske utflyttning till en annan landsända – det var ett alltför högt pris. Andra drömmar verkade tämligen modesta – fanns det inte möjlighet för en häändig medelålders dalslänning att försörja sig med manuellt arbete utanför industrisektorn? Vid intervju tillfället var mindredelen av Skogsfolket "arbetslösa", medan merparten hamnat på de nya ersättningsindustrier som dykt upp i kölvattnet efter Lears nedläggning. Entusiasmen för de nya jobben var klart dämpad, dels för att man inte trodde att de skulle överleva så länge, men framför allt för att arbetet innebar en fortsättning på industritillvaron.

Det är därför svårt att tala om en personlig strategi när det gällde Skogsfolket – glappet mellan vad man ville göra och vad man ansåg realistiskt att uppnå var helt enkelt för stort. Resultatet blev en passivitet och uppgivenhet när det gällde att förverkliga sina drömmar. I stället accepterade man motvilligt separationen mellan ett otillfredsställande arbetsliv och en berikande, men undantryckt "fritid". På ytan – kanske inför samhällets representanter – framstod Skogsfolket som en loj, lite arbetsovillig och vrång skara som med bestämdhet måste anvisas sysselsättning.

Fabriksfolket – ett riktigt arbete

Fabriksfolket utgjorde en av de två stora grupperna i vårt material, drygt 1/3 av våra intervjuade. Gruppen utgjorde industrins kärntrupp och förenades av att

medlemmarna upplevde industriarbetet som en starkt identitetsskapande och självklar faktor i deras liv. Industrierbetet gav inte bara en inkomst man kunde försörja sig och sin familj på, det gav också arbetsgemenskap med likar och en självklar plats i samhället som representanten för industrilandskapet Dalsland. När man frågade om de kunde tänka sig att byta manuellt arbete mot ett mer tjänstemannalikt arbete fick man veta att det fanns riktiga arbeten och andra arbeten – och man kunde bara trivas med ett "riktigt" arbete. Industrierbetet var urtypen för det manuella arbetet som garanterade gemenskap i ett större socialt sammanhang. Men också annat manuellt arbete var acceptabelt och ibland att föredra då det kunde innebära större variation och utmaning. Fabriksfolket trivdes på jobbet. För de som varit med länge upplevdes Volvo-tiden som det sjunkna Atlantis och Lear-tiden som en lång och allt värre plåga – hur kan man få missköta något så viktigt? Men Fabriksfolket ville ingå i gemenskapen och var inte så måna om att stå på sig i förhållande till arbetsledningen – ofta ville man söka kompromisser och man var inställda på att medla åsikter och handlingar som upplevdes som extrema. I många fall var man beredda att överse med övergrepp från företagsledningen – man jobbade ändå mot samma mål.

Det manuella lönearbetet har alltså alltid varit en självklarhet för Fabriksfolket. Det syntes också i skolbakgrunden – drygt hälften hade folk- eller grundskola som högsta utbildning, medan flertalet övriga gått praktiskt inriktade 2-åriga gymnasieutbildningar. Utbildningars enda syfte var enligt Fabriksfolket att förbereda för arbete, annars hade de inget värde. Trots att dessa grundläggande värderingar förenade Fabriksfolket, så var gruppen ändå inte fullt så enhetlig som Skogsfolket: Skogen och naturen spelade här en klart underordnad roll. För en del var istället familjen minst lika viktig som arbetet självt och mycket energi ägnades åt att pussla ihop tider så att familjelivet kunde fungera. Därför var bra arbetstider viktigare än hög lön, vilket innebar att de ibland är ovilliga att arbeta övertid eller i skift. Andra hade fått smak för relativt dyra nöjen på fritiden som golf, fin bil eller exklusiva musikinstrument. Sådana fritidsintressen fordrade en lön över miniminivån och de konsumentinriktade var därför mer engagerade i lönefrågan. Men för alla hade inkomsten en tydlig mening – det handlade om att kunna försörja sin familj och/eller sina fritidsintressen.

Bara drygt hälften av Fabriksfolket var "äkta" dalslänningar, uppväxta i landskapet och med starka rötter i trakten. Flera är inflyttade från när och fjärran – Dalsland har uppenbarligen haft en viss dragningskraft på lågutbildade arbetare som föredragit glesbygden framför storstaden. Bygden har alltså stor betydelse för Fabriksfolket, man var inte beredda att lämna hus och hem hur som helst för att få ett arbete. Men här finns en klar skillnad mot Skogsfolket – Fabriksfolket var beredda att gå tämligen långt för att få ett arbete. De kritiska frågorna var hur långt från hemmet man kunde tänka sig att pendla för ett industriarbete och hur "annorlunda" arbeten man kunde tänka sig att acceptera för att kunna bo kvar.

När nedläggningsbeskedet kom reagerade Fabriksfolket med oro och bestörtning. Industriarbetet var en grundpelare i livet som till stor del byggde upp självvärderingen. Man var mycket medvetna om svårigheten i att få nya industriarbeten, då många industriföretag vacklade och varslade – osäkerheten var stor över hela linjen.

Jag hade märkt att det var oroligt men jag blev ändå alldeles bestört när beskedet kom. Vi hade precis köpt hus också. Det var bra att det kom präster och andra som stöttade och tröstade. Tidningarna undrade också hur vi mådde.

Jag hade kvällsskiftet, så jag visste innan jag kom till jobbet vad som hänt. Jag smet in en bakväg för att slippa prata med journalisterna, det var jobbigt nog ändå. Jag minns egentligen inte så mycket från dom där veckorna i mars, jag var nog i ett chocktillstånd.

Jag jobbade dagtid när beskedet kom. Jag hade trott att det skulle bli en kraftig personalminskning, men att hela fabriken...Jag borde ha förstått för det var ju många rykten som cirkulerade, men jag ville väl inte tro på det. Det var min förman som bekräftade att ryktena talade sant. Jag tänkte att nu blir det nog till att börja skolan.

Folk mådde dåligt av alla varsel, informationen var dålig och ingen visste något, inte mina egna chefer heller. När jag kom på morgonen hade det stått i tidningen att Lear skulle lägga ner, så det var stor uppståndelse. Jag kände hur pulsen gick upp. Här gällde det att göra något snabbt.

Situationen för Fabriksfolket blev alltså prekär. Det var denna grupp som först och främst utnyttjade de samhällsinsatser som arrangerades efter nedläggningen – och det var för denna grupp som samhällsinsatserna i första hand riktades.

Matchningen fungerade också tämligen bra för de flesta. Ersättningsindustrierna fylldes med Fabriksfolk som frivilligt sökte upp den styrka arbetsförmedlare som fanns på plats i fabriken. Paket med yrkesinriktad utbildning och påföljande anställning fungerade bra. De friställda accepterade att utbildningen i många fall

kändes som subventionerat arbete – den var ju en förutsättning för att få nytt arbete.

Alla dom som var på plats gjorde ett bra jobb, inte minst Arbetsförmedlingen och facket. Först fick jag en grundläggande datautbildning och då fick jag höra talas om omvårdnadsprogrammet.

Jag stegade in på förmedlingskontoret och lämnade in en ansökan om jobb. Det blev klart i september. Jag fick utbildning i plastkunskap, men det var egentligen förklätt arbete, vi byggde formar.

Jag träffade arbetsförmedlare ett par gånger, men inte för att prata arbetsansökning utan mer som en slags social kontakt. Det är ju svårt att få jobb genom Arbetsförmedlingen, det är ju Sveriges största studieförbund. Men kyrkan och företagshälsovården var ett bra stöd när det var som värst. Det var bra att få pratat med någon som hade tystnadsplikt och som var neutral. Dom kunde ju också ge vägledning till rätt myndighet. Så jag tycker vi fick ett bra stöd.

Flertalet av Fabriksfolket vände sig alltså till Arbetsförmedlingen för att få utbildning och nytt arbete. Många sökte de jobb som erbjöds i den då rådande högkonjunkturen på industrier i närheten, inte minst för att man då kunde börja arbeta direkt. För att få arbete på de ersättningsindustrier som dykt upp i kölvattnet efter Lear krävdes däremot förberedande utbildning. Sådana kombinationer av utbildning och arbete förmedlades av Arbetsförmedlingen. Männen värderade i allmänhet utbildningar endast utifrån om de garanterade nytt arbete, helst inom industrin. Många kvinnor såg inte på utbildningar på ett så instrumentellt sätt, kurser kunde ge stimulans i sig och i bästa fall förändra självvärderingen i positiv riktning – man började tro på sin egen förmåga. Då man fick utbildningsbidrag framstod en övergång till vård- eller annat servicearbete som en möjlighet att få ett stadigare arbete, men också här fick man räkna med osäkra anställningar som vikarier eller extrapersonal.

För flertalet i Fabriksfolket kan man inte tala om någon egentlig strategi för framtida arbete. Även om nästan alla hade fått jobb eller gick utbildning hade tryggheten i livet rubbats av Lears nedläggning – framtiden såg mörk och osäker ut. Man trodde inte mycket på de dalsländska kommunernas strategi att få mer stöd från staten och EU, även om man uppskattade de ersättningsindustrier som kommit. Istället var huvudstrategin att fundera på hur man kunde bo kvar men ändå kunna hanka sig fram på den närliggande arbetsmarknaden. Man fick förlita sig på att man var attraktiv arbetskraft för arbetsgivare.

X (en av Lears ersättningsindustrier, min anm.) betalar så dåligt och det är inte säkert att dom klarar sig. Kommer det ett riktigt jobb så tar jag det. Verksamheten kommer nog att finnas några år, dom har ju hyressubventioner ett bra tag. Men

lokalerna kommer hur som helst att vara attraktiva, 26.000 kvadratmeter i ett plan med mycket bra ventilationsutrustning. Här kommer det att vara industriproduktion ett bra tag framöver!

Jag började på Y (ett företag i trakten, min anm.) på ett vikariat, det förlängdes flera gånger. Men till slut kunde dom inte förlänga det mer och någon annan tjänst fanns inte så jag fick sluta. Jag blev arbetslös, men sedan fick jag en utbildningsplats för (en ersättningsindustri, min anm.) som Arbetsförmedlingen ordnade. Den är klar om en vecka. Men jag är inte garanterad något arbete och det ser skakigt ut just nu. Det borde vända någon gång, men det gör det ju inte.

Efter nedläggningen fick jag ett erbjudande om jobb i Uddevalla, men jag tycket att det var för långt att åka varje dag. Jag sökte och fick jobb på (ett företag i trakten, min anm.). Det köptes upp av ett utländskt bolag för ett tag sedan och verksamheten skulle ses över som det heter. Dom ville flytta över maskiner till (en stad i Mellansverige, min anm.), men facket har tagit in en konsult som räknar på det. Så la dom ett varsel på 90 anställda. Jag tror inte att det blir så många som får gå. Jag ligger ungefär i mitten när det gäller sist in-först ut. Men jag tror ändå att jag har en god chans att få stanna kvar. Och söker jag ett nytt jobb hamnar jag sist igen. Många pratar om Norge, en del pendlar ju och bor i husvagn och lägger bredband 3,5 da'r i veckan 12 timmar om da'n. Det kan jag tänka mig, men problemet är barnpassningen.

Men alla i Fabriksfolket reagerade inte på detta Fabriksfolkets normalmönster efter nedlägningsbeskedet. Man kan tala om tre mindre undergrupper, med var sitt reaktionsmönster kopplat till en personlig strategi för att hantera framtiden – ett mönster för *de aktiva*, ett för *de passiva* och ett för *förtidspensionärerna*, de som för gott lämnade arbetsmarknaden,.

Det aktiva Fabriksfolket

En mindre grupp *aktiva* reagerade omedelbart. Tidigare varsel beskrevs som väckarklockor vilka gjort att man börjat fundera på framtiden och vilken strategi man borde välja. När det stod klart att Lear skulle lägga ner började man söka nya arbeten på egen hand. Eftersom industriarbete hade högsta prioritet och industrierna varslade allt oftare, hamnade nyanställda lätt i ny arbetslöshet. *De aktiva* räknade ut att de hade hamnat i ett industriarbetets reservlag, de som utgjorde dragspelet vid varsel, avskedanden och nyanställningar enligt SIFU-regeln – sist in, först ut. Därför umgicks man med tankar på hur man åter kunde komma på fast industrimark.

För mig var det otänkbara att gå hemma med lön utan att göra något åt saken. Det var många gamla arbetskamrater som tråkade mig för det, dom undrade hur dum man kunde vara som ville jobba fast man hade lön. Jag fick ett jobbtips bara några dagar efter nedlägningsbeskedet av en arbetskamrat från Lear. Går det illa med det nya jobbet får det vara slut med industrijobb, då får jag väl gå någon utbildning, om det ger garanti för ett arbete. Annars får jag väl veckopendla eller flytta till Trollhättan eller Uddevalla.

Kompisarna på Lear trackade mig. Dom undrade hur dum jag kunde vara och missa den här chansen i livet – att få bra betalt för att inte göra något i flera månader. Jobb skulle man väl alltid få på något sätt.

Nu gäller det att vara mer alert, att tänka och göra så att man inte blir arbetslös igen. Jobbet jag har nu är osäkert, så jag funderar på att ta på mig lite arbetsledande uppgifter. Jag är skyddsombud och ansvarig för (en funktion, min anm.). Så nu håller jag ögonen på utbildningar som kan dyka upp och som kan leda till förmansjobb. Jag siktar på att få upp min lön till samma nivå som jag hade på Lear.

Nu har jag fått jobb på en specialavdelning och där har jag skaffat mig kunskap som kan bli värdefull i framtiden. Företaget är på väg att avveckla, men med min nya kompetens har jag nog en liten chans att få fortsätta. Det är en väldigt liten chans, men ändå en chans. Blir jag av med jobbet går jag nog runt och knackar dörr hos dom andra företagen här. I värsta fall får jag flytta till Trollhättan.

Huvudstrategin var alltså att försöka göra arbetsgivaren mer beroende av den egna kompetensen. Genom att skaffa sig kunskaper och färdigheter skulle man kunna höja sin lön, men framförallt att bli undantagen från SIFU-regeln – kanske sist in, men inte först ut. Skulle man ändå bli arbetslös gällde det att utbilda sig eller i värsta fall börja veckopendla eller flytta till någon närbelägen, mer expansiv industriort.

Det passiva Fabriksfolket

Bland Fabriksfolket fanns en mindre grupp lågutbildade kvinnor i olika åldrar som, i motsats till de aktiva, sade sig ha reagerat med förlamning på nedläggningsbeskedet. Denna förlamning satt i också vid intervjutillfället 1,5-2 år senare. De gav ett nedstämt, nästan deprimerat intryck. De hade trivts bra på fabriken, även om de reagerat på företagsledningens hårda metoder. Allt det positiva övervägde – lönen, arbetsmiljön och framför allt det fina kamratskapet. Man kan tala om nostalgi när de talar drömmande om tiden på Lear.

Arbetet var jättebra, det kan nog aldrig bli så bra igen. Bra lön var det, och bra arbetskamrater, rent och fint. Livet rutades liksom in, man visste varje dag vad man skulle göra. Ackordet var också bra, det gjorde att man själv kunde bestämma mer över sin tid.

Jag trivdes bra med jobbet, fast det blev sämre när Leartog över. Bäst av allt var arbetskamraterna. Jag saknar dom så mycket.

Nedläggningsbeskedet blev en kalldusch – här finns det anledning att tala om "traumatisk kris" på det sätt som gjordes i kapitel 3. De följde strömmen till arbetsförmedlarna, men där erbjöds inget som upplevdes positivt. Utbildningarna ansågs dåliga eller ointressanta – som sysselsättningsskapande åtgärder, man gick dom mest för att ha något att göra och för att myndigheterna förväntade sig det.

De passiva erbjöds inte heller några lönearbeten i närheten, att flytta ansågs uteslutet liksom att pendla då man saknade körkort och inte ville ägna massor med tid till resor med Dalslands fåtaliga kollektiva transportmedel. Så småningom ebbade de intensiva kontakterna med arbetsförmedlingen ut och *de passiva* fick börja leva på arbetslöshetskassa. Någon ljusning på arbetshimlen syntes inte.

Det förtidspensionerade Fabriksfolket

Fyra av de 33 intervjuade blev förtidspensionerade i och med nedläggningen. En ganska stor del av de drygt 860 friställda var 57 år eller äldre vid nedläggningen och var därmed berättigade att få en förtidspension prövad,²⁹. Då det var ont om industriarbeten i Dalsland var det dock regel att de äldre också fick förtidspension om de så ville. För en del var det var ett beslut som inte alltid var så lätt att fatta. Så har berättade en 60-åring om sina kval:

Jag erbjöds jobb på Y (ett nystartat företag i spåren av Lear, min anm.). Då kom jag i valet och kvalet. Skulle jag ta den avtalspension som erbjöds mig och då riskera att gå hemma för mig själv och bli isolerad? Nej, det kändes inte precis lockande att plötsligt bli pensionär och oönskad på arbetsmarknaden. I all sin da'r, nu ska man alltså gå hemma och vänta på det sista...Den tanken kändes som en slutpunkt i livet. Jag hade ju trivts bra på jobbet, det var roligt att munhuggas med folk som kom och gick. Men avtalspensionen som erbjöds var bra. Jag skulle få 75% av slutlönen, det var mer än vad man brukade få, 70%. Så jag slog till. Och det har jag inte ångrat. Nu har jag företaget där jag erbjöds jobb gått i konkurs. Hade jag tagit det jobbet hade jag var arbetslös idag och utan avtalspension.

Även en sådan initial tvekan i valet mellan att fortsätta lönearbeta och att ta emot en erbjuden avtalspension verkade dock var ett undantag – valet var i allmänhet självklart. I efterhand hade också den ovan citerade pensionären svårt att förstå sin egen tvehågsenhet, han har haft fullt upp med egna projekt sedan pensionen blev klar– huset, barnens hus, den gamla modern.... Det var alltså på intet vis arbetsskygga personer som föredrog avtalspension framför fortsatt lönearbete – eller stämpling på arbetsförmedlingen. Tvärtom rörde det sig om en grupp hårt disciplinerade arbetsmänniskor vilka, likt flertalet i sin generation, började sitt yrkesverksamma liv direkt efter folkskolan. Arbetet hade under hela livet intagit en central, självklar plats och var av allt att döma en viktig byggsten i den egna identiteten. Att arbeta var ett sätt att uppfylla sin medborgerliga skyldighet, att få räkna sig som en fullvärdig medborgare.

²⁹ Gruppen utgjorde dock inte så mycket som 12% av de friställda Se appendix i slutet.

Merparten hade under en stor del av sina arbetsliv arbetat i andra typer av verksamheter, exempelvis inom transport, vård och omsorg och mer hantverkslika yrken. Med en minimal skolbakgrund fanns få alternativen till manuella yrken på låg hierarkisk nivå. Bytet till industri underlättades av att det var enkelt att få ett jobb där. Men framför var lönen bättre än de alternativ som stod till buds. Lönen, framhävde man, var det som främst lockade till industrin. Ett löneyft på mer än 20% är en stark drivkraft att byta till ett likvärdigt jobb. Bindningen till just industriarbete var alltså inte så stark, utan identifikationen var snarare det manuella arbetet – av vilket slag var mindre betydelsefullt. Men i grunden intog *förtidspensionärerna* samma förhållningssätt till arbete som övriga i Fabriksfolket.

I den här gruppen fanns både dalslänningar med gamla rötter i trakten och "utbölingar" som med tiden assimilerats. Det innebar att många andra Lear-anställda också var bekantingar privat – släktingar, grannar eller folk med samma fritidsintresse. Varken de "äka" dalslänningarna eller de inflyttade hade några som helst planer på att lämna hus och hem för att med tryggad inkomst flytta ut. För de som hade barn och barnbarn på orter med en bättre arbetsmarknad fanns tanken på en förening, men inte mer. Man hade det bra där man var och äntligen möjlighet att välja vad man ville göra med sin tid.

När nedläggningsbeskedet kom reagerade *förtidspensionärerna* spontant på olika sätt – från "det kan inte vara sant" till "det var på tiden". Trots att det gått 1,5 - 2 år mellan dagen man fick uppsägningsbeskedet och intervjun hade alla en mycket klar minnesbild av vad som hände den dagen och hur man reagerade. När den omedelbara chocken eller överraskningen lagt sig och man så småningom fått sin förtidspension, utan alltför påfrestande utredningar, upplevde man sig som lyckligt lottade. "När avtalsförhandlingarna om min avtalspension var klar föll en sten från mitt hjärta", som en förtidspensionär uttryckte saken. Ett långt och slitsamt yrkesliv gav ett ovedersägligt argument som gärna upprepades: "Jag har gjort rätt för mig, nu får det vara färdigt för min del". Som extrakrydda fanns argumentet att man inte ville ta jobbet från de yngre som bättre behövde både arbetet och inkomsten. Nedläggningen var alltså – med lite distans till händelsen – enbart positiv för den egna delen, men man oroade sig för såväl orten och regionen som för de yngre, inte minst egna barn och andra släktingar som förlorat sin försörjning med Lears nedläggning.

Avtalspensionen var också den insats från samhällets sida som betydde mest för. *Förtidspensionärernas* personliga strategi efter nedlägningsbeskedet kan beskrivas med detta enda ord – avtalspension. Det var framför allt bristen på lust till fortsatt lönearbete som var avgörande för det valet. Sannolikheten att få ett jobb, åtminstone på deltid – bedömdes som tämligen stor och erbjudanden fanns. Men varför ta ett sådant arbete när man nu hade chansen till en bra avtalspension, en chans man inte visste skulle komma igen? Valet var inte svårt även om det fanns kval att definitivt lämna arbetslivet och dess gemenskap bakom sig. Det fanns inte heller anledning till ånger för att det emellanåt visat sig lite ensamt med pensionärstillvaron. Pensionärerna utstrålade tillfredsställelse med sitt nya liv, ingenting tyder på att det bara rörde sig om tungans beklännelse.

5.3 Reaktionen och strategier – en kort sammanställning

Texten i detta kapitel har beskrivit en "fri" och två "ställda" grupper. För en av de ställda undergrupperna – de förtidspensionerade – innebar dock nedläggningen att de befriades från arbetsplikt genom att de erhöll pension. Om vi kombinerar grupperna utifrån deras grundsyn på industriarbete och i vilken grad de blev fria respektive ställda av industrinedläggningen får vi följande "fyrfältare" (där förtidspensionärerna finns med inom parentes):

	Industrifokus	Annat fokus
Fria		Sökarna
Ställda	Fabriksfolket	Skogsfolket

Figur 4. De tre friställda gruppernas arbetsfokus.

Fokuseras dimensionen Fria – Ställda framgår det att fler kan beskrivas som ställda än fria – endast Sökarna upplevde sig fria genom nedläggningen. Betraktar

vi den andra dimensionen hade dock majoriteten intresse för annat än industriarbete, framför allt om man enbart ser till de grupper som fortsatte vara aktuella på arbetsmarknaden. På det sättet stämde den totala Dalslandsbilden också på industriarbetarna från Lear – knappt 40% av de sysselsatta i, och inriktade på, industrin. Bland "Industriarbetarna" fanns dessutom en grupp – de aktiva – som var beredda att pröva annat än industriellt tillverkningsarbete. Bland de friställda i undersökningen fanns alltså en majoritet som föredrog eller kunde tänka sig att växla kompetens från industriell tillverkning till något annat.

6. Fri eller ställd – en analys

I det föregående kapitlet har vi argumenterat för att de friställda vi intervjuat kunde delas in i tre grupper utifrån hur de förhöll sig till arbete och speciellt traditionellt industriarbete, men också hur de såg på nedläggningen, samhällets insatser och framför allt – sin egen framtid i arbetslivet. Vi har försökt visa att individerna i de olika kategorierna delade föreställningar och förhållningssätt, det fanns ett klart mönster. Därmed kan rapportens första fråga anses besvarad – *hur reagerade de före detta Learanställda på nedläggningen och vilka personliga strategier svarade de med?* Frågan kan dock lämnas på ett tillfredsställande sätt först när resultaten från denna studie jämförs med resultaten från tidigare studier, vilket görs i det följande. Därefter, i avsnitt 6.2, besvaras det andra syftet där frågan nalkas om *varför* de anställda reagerade och agerade som de gjorde.

6.1 Reaktionen när arbetsplatsen försvinner – en jämförelse

I kapitel 3 gjordes en genomgång av vad forskare funnit för slags reaktioner hos anställda som plötsligt står utan arbete och inkomst när verksamheten läggs ner. Tre frågor diskuteras i den fortsatta texten. Först diskuteras hur de friställda från Lear klarade sig i stort efter nedläggningen och frågan ställs – hur kommer det sig att de verkade klara sig så pass bra? Därefter jämförs resultaten med vad tidigare studier funnit om vilka kategorier som klarar sig och vilka som drabbas hårt vid en industrinedläggning. Slutligen frågar vi oss om de friställda upplevde nedläggningen så att självvärderingen påverkades negativt och om nedläggningen ledde till en traumatisk kris för flertalet.

De obrutna Leararbetarna

En första intressant jämförelse kan göras med den kanske mest klassiska nedläggningsstudien, Marienthalstudien i Österrike (Jahoda, 1973), som kort redovisades på sidan sju. Där fann forskarna tre reaktionsmönster – 28% obrutna, 70% resignerade och 7% nedbrutna. Studien och nedläggningen ägde rum under 1930-talet, en annan tidsepok med den ekonomiska och politiska oro som då rådde, men också med alla andra skillnader som finns mellan dåtid och nutid. Med detta i åtanke görs ändå en jämförelse. I vår begränsade studie mötte vi inga som i Jahodas studie beskrevs som nedbrutna där vardagen hade rämnat. En stor del av Fabriksfolket kan dock beskrivas som resignerade, främst undergruppen passiva, men också några ur den grupp som benämns Normalmönstret, vilket sammanlagt motsvarar 25% av de vi intervjuat. Övriga kan beskrivas som obrutna, det vill säga Sökarna, Skogsfolket, Förtidspensionärerna och de aktiva Fabriksfolket. I en enkel tabell ser jämförelsen ut så här:

Marienthal	Lear
7% nedbrutna	Inga nedbrutna
70% resignerade	25% resignerade
28% obrutna	75% obrutna

Figur 5. Jämförelse mellan Marienthal och Lear.

Skillnaden är påtaglig till Learfallets fördel. I Marienthalstudien drabbades flertalet hårt av nedläggningen, de blev passiva eller bröts ner, vid Lears nedläggningen verkade – om vår studie är representativ för alla de som friställdes – flertalet klara sig relativt bra. Till viss del kan skillnaden förklaras med det utökade socialförsäkringssystem som byggts upp i Sverige och som kom alla till del, direkt som avtalspension, sysselsättningskapande åtgärd, gratis utbildning, arbetslöshetskassa eller på annat sätt, men också indirekt som en vetskap om att trygghetssystemet fanns där vid behov. Men kan det utbyggda socialförsäkringssystemet förklara hela skillnaden? I vårt material utgör Sökarna ensamt fler än de 28% som i Jahodas studie beskrevs som obrutna. Denna grupp sökte sig aktivt till andra verksamheter, fast efterfrågan på arbetsmarknaden överlag var svag i Dalsland. Möjligheten att göra så var troligen betydligt större än

i Marienthal under 1930-talet, men det ger ändå hopp om att aktiva inre drivkrafter förstärkts med tiden.

På det sättet liknar resultaten från denna studie mer de som Aiken et al (1968) fann vid den nedlagda bilindustrin i Detroit i slutet av 1960-talet (se sidan 11-12). Där reagerade de friställda starkt på nedläggningen som sådan, men majoriteten var övertygade om att de snart skulle få nytt arbete. En sådan optimism var i backspeglarna knappast överraskande – arbetarna bodde och arbetade i centrum för 1900-talets mest blomstrande industri under dess storhetstid. Det kan knappast sägas vara fallet med de friställda från Lear – tvärtom befann de sig i periferin ur de flesta aspekter. Den relativa optimism och aktivitet som trots det verkade spira är – i jämförelse med de två redovisade studierna – anmärkningsvärd. Vårt sätt att svara på gåtan har varit att utgå från de friställda *som individer* och inte som ett odifferentierat kollektiv och på denna grund söka beskriva deras syn på arbetets betydelse efter nedläggningen. Det resulterade i ett begränsat antal kategorier, där individerna i varje grupp hade samma grundsyn.

Denna granskning visade att majoriteten – av olika skäl – inte var intresserade av att fortsätta som industriarbetare och att nedläggningen innebar en slags befrielse, trots att bara en mindredel – Sökarna och de förtidspensionerade – såg positiva alternativ öppna sig i nedläggningens fotspår. Att så många såg nedläggningen som en i grunden positiv händelse för den egna personens del kan delvis förklaras med den turbulens och den avsaknad av omsorg av personalens välfärd som varit fallet sedan Lear tog över fabriken i början av 1990-talet – alla intervjuade vittnade om den främlingskap och det obehag man kände inför amerikanernas sätt att leda företaget (se Edström och Wass, 2001). Man bedömde också Sverigeledningen för Lear Corporation som inkompetent då man inte verkade intressera sig för de lokala och nationella villkoren, vilket gjorde att man inte trodde på företagets långsiktiga överlevnadsförmåga, åtminstone inte i Bengtsfors. Det kan inte heller uteslutas att de friställda under en längre tid konfronterats med tanken på den generellt sett osäkra framtid som industriell tillverkning verkade ha i Sverige och med tiden vant sig vid tanken på att – förr eller senare – söka alternativ försörjning.

Men att många av de friställda inte upplevde industriarbetet som motiverande utan sökte sig till – eller drömde om – andra arbeten kan också förklaras med klassisk motivationsteori. Redan på 1960-talet utvecklades en teori som verkar ha bäring i detta fall, den så kallade tvåfaktorsteorin (Herzberg, 1966). I denna teori hävdas att så kallade hygienfaktorer måste vara uppfyllda för att arbetet skall upplevas som acceptabelt. Med hygienfaktorer avsåg Herzberg de faktorer som är kopplade till, men inte utgör, arbetet i sig – ledning, arbetsmiljö, lön, arbetskamrater etc. Men för att arbete skall upplevas som motiverande måste arbetet som sådant upplevas som stimulerande – det är arbetet i sig som är den motiverande faktorn, hävdade Herzberg. Få, om ens någon, av de intervjuade upplevde bilsätesmonteringen som egentligt utmanande när man väl lärt sig grunderna. De som varit på fabriken redan på Volvo-tiden vittnade om de goda hygienfaktorerna – den goda arbetsledningen, de bra arbetstiderna och det goda kamratskapet, men också om att man i samråd med ledningen tagit bort löpande band-montering och ersatt detta med stationer där varje arbetare fått montera en större helhet, vilket ökat motivationen för själva arbetet. När Lear tog över förändrades både motivationsfaktorn och hygienfaktorerna till det sämre. Ledningen återinförde – om än i begränsad omfattning – löpande band-montering vilket sänkte motivationen för själva arbetet. De friställda upplevde också att den amerikanska ledningen såg ner på arbetarna, som om de vore potentiella fiender. De sökte driva upp arbetstempot och sänka ackorden, införa två-skift och på andra sätt försämrade villkor runt arbetet som Herzberg kallade hygienfaktorer.

Sammantaget framträder en bild där nedläggningen sker mot följande bakgrund: Nedläggningen äger rum i en "krisbransch" – industriell tillverkning utan egen produktutveckling i 1900-talets absoluta slutskede – på en fabrik som av de anställda upplevs som misskött både vad gäller arbetet i sig och villkoren runt arbetet. Många av de anställda har gjort ett "negativt val" när de sökte anställningen – de ville egentligen något annat, men bedömde möjligheten att få ett mer attraktivt arbete som små. Industriarbetet var inte bara lätt att få, det utgjorde också den traditionella basen för näringslivet i regionen och medförde därigenom hög social acceptans – som industriarbetare tillhörde man den grupp som gjorde rätt för sig, man hade "ett riktigt arbete". När så nedlägningsbeskedet väl kommer är chock och bestörtning den första reaktionen för flertalet. När en tid gått och man fått perspektiv på händelsen sätts det egna livet som industriarbetare

i ett större sammanhang. Bedömningen sammanfaller då mer med den grupp som reagerade positivt redan vid nedläggningsbeskedet.

Vilka drabbas och vilka klarar sig bra?

Tidsfaktorn synes vara väsentlig när man jämför friställdas reaktioner efter ett nedläggningsbesked – ju närmare i tiden nedläggningsbeskedet ligger, desto större chockverkan och desto mindre har de friställda hunnit agera. Flertalet av de tidigare refererade studierna har dock – i likhet med denna studie – genomförts en tid efter nedläggningsbeskedet. När Oskarshamnsvarvet lade ner rapporterade Gonäs (1974) att det var de yngre arbetarna och tjänstemännen som flyttade från orten för att söka sig till orter med bättre arbetsmarknad och dessa grupper klarade sig också bättre än de, ofta äldre manliga arbetare, som stannade kvar i Oskarshamns närhet. När vi genomförde vår studie var det nästan inga som flyttat eller hade planer på det³⁰. Bland de intervjuade hade ett litet antal haft kopplingar till uppbyggnaden av Lears nya fabrik i Göteborg, men dragit sig ur och stannat kvar i Dalsland. Huvudintrycket är att nästan alla, oavsett kön, ålder eller annan bakgrundsfaktor, stannat kvar i Dalsland. Viljan att flytta för att få arbete verkar alltså betydligt svagare än i Oskarshamnsfallet. Frågan diskuteras närmare i avsnitt 6.2 nedan kallat "Dalslänningar och utbölingar".

Nästan alla nedläggningsstudier ger uttryck för att nedläggningar – nästan med automatik – ger starkt negativa konsekvenser för de friställda. När exempelvis Petersson (1983) undersökte effekterna ett år efter nedläggningen av Jösseförs Bruk fann han följder som förlamande chock och negativt självvärde. Chocken innebar att flertalet friställda väntade med att söka jobb, vilket senare medförde stressituationer där de fick nöja sig med betydligt sämre jobb än om de agerat snabbt. I Lear-fallet *arrangerade* de styrande aktörerna – Kommunen, Regionen, Staten, Företaget och Facket – så att de friställda skulle få generöst tilltagna uppsägningstider – för de som hade varit anställda länge nästan ett år efter nedläggningsbeskedet. Det kan ses som en signal till de friställda att inte behöva agera snabbt för att åter komma in på arbetsmarknaden. Innebar detta erbjudande

³⁰ Som vi visar i det metodappendix som fick längst bak har vi sökt friställda som flyttat från Dalsland, men bara i visa fall kommit i kontakt med dessa. Av allt att döma var det ett förvånansvärt litet antal friställda som hade lämnat Dalsland i samband med nedläggningen.

en nackdel för de friställda? Vårt resultat antyder snarast att frågan är fel ställd. Det var främst de blivande avtalspensionärerna och Skogsfolket som utnyttjade erbjudandet om vila från industriarbete, medan Sökarna och de mer aktiva i Fabriksfolket genast gav sig ut på jakt efter nytt arbete. Det var alltså inte de styrande aktörernas handlingar som sådana – långa uppsägningstider eller föga attraktiva erbjudanden om utbildning och nya arbeten – som gjorde att de friställda väntade med att söka jobb, kom i stress och fick sämre möjligheter att få bra arbeten. Orsaken får snarare sökas i de friställdas *förhållningssätt* till arbete och sin egen framtid. De som främst drabbades av nedläggningen och de påföljande samhällsinsatserna var Fabriksfolket, då de identifierade sig som industriarbetare på en allt tunnare och osäkrare industriarbetsmarknad. På denna marknad var självförtroende och ett aktivt sökande avgörande för att få de bästa jobben, medan de passiva i Fabriksfolket riskerade utslagning från arbetsmarknaden.

Friställd – en traumatisk kris?

Tidigare studier, exempelvis Peterssons ovan, antyder inte bara att nedläggningar leder till chocktillstånd och svårigheter att få nya arbeten. De leder också till att självvärderingen blir sämre, vilket får vittgående negativa konsekvenser för livets fortsättning i form av exempelvis sämre självförtroende att söka nytt arbete. En sådan studie är den amerikanska studien av Wilkcock & Frank (1963), där forskarna konstaterade att de friställda fick sämre ekonomi, sämre socio-ekonomiska förhållanden och förlust av självkänsla. Ungefär samma slutsatser drog Andersson (1975) i hennes delrapport av Jössefors Bruks nedläggning – förlust av arbete och försämrat självförtroende. Dock hävdade hon att vissa grupper klarade sig bättre, främst de äldre, kvinnor och yngre som inte hunnit etablera sig på arbetsmarknaden. Förklaringen var att dessa grupper kunde välja alternativ – pension, hemarbete eller studier – som kunde ersätta förlusten av lönearbetet. Denna bild stämmer delvis med vad vi funnit i fallet Lear – de äldre gick på ett lyckat sätt in i pensionärstillvaron, några få kvinnor vände åter till hemmafrutillvaron och de yngsta var mer benägna att söka utbildning eller andra mer radikala lösningar.

Huvudintrycket står dock fast – medan tidigare nedläggningsstudier funnit att nedläggningar resulterat i försämrad självvärdering hos friställda, har vi inte

uppfattat att de friställda från Lear i någon högre grad fått sin självkänsla knäckt av nedläggningen. Undantaget är i första hand den lilla gruppen passiva inom Fabriksfolket. I den gruppen utgjorde industriarbetet och den tillhörighet detta gav ett centralt livsvärde. Med ett i övrigt svagt självförtroende kom friställningen att bli traumatisk. För flertalet andra friställda – framförallt Sökarna – verkade självvärderingen tvärtom ha förbättrats efter nedläggningen, främst därför att de aktiverat sig och börjat förändra sin arbetslivsidentitet. En förklaring till bristen på förlust av självvärdering kan vara den iakttagelse som Andersson (1974) gjorde – att effekten blir mindre när många drabbas av arbetslöshet på samma gång. I kombination med det som sagts ovan om industriarbetets minskande attraktionskraft i allmänhet och Lear-ledningens demotiverande åtgärder i synnerhet, kan det kollektiva motståndet mot Lear och den upplevda orättvisan i nedläggningen ha bidragit till bibehållen självvärdering. Det är helt enkelt svårt att med Cullberg (1985) tala om en allmän traumatisk kris för de friställda som individer. Det verkar mer sanningsenligt att tala om en *kollektiv traumatisk kris för Bengtsfors och Dalsland*. Krisen verkar emellertid inte bara ha en traumatisk sida, utan också en sida av uppvaknande och omvärdering. Till denna fråga återkommer vi i kapitel 7.

De friställdas reaktioner – sammanfattning och slutsatser

Tre frågor har diskuterats ovan. När resultaten från denna studie jämförs med tidigare studier om nedläggningseffekter för de friställda väcktes frågan – hur kommer det sig att de friställda verkade klara sig så pass bra? Svaret blev att en stor del friställda under lång tid sett industriarbetet som ett negativt val, både därför att industriell tillverkning utan egen produktutveckling inte upplevdes ha framtiden för sig och därför att arbetet på fabriken försämrats i alla avseenden sedan Lear tagit över. När den första chocken lagt sig upplevdes friställningen inte som ett hot av flertalet, utan snarare gav den möjligheter på kort eller lång sikt.

Den andra frågan handlade om vilka friställda som klarade sig bra och vilka som drabbades av friställningen. Slutsatsen blev att de som identifierade sig som Fabriksfolk, men som förblev passiva och inte trodde på sin förmåga att på egen hand göra sig "anställningsbar", var den grupp som drabbades mest och som först riskerade att bli utslagna från arbetsmarknaden mot sin egen vilja. Motpolen

utgjordes av den grupp som inte alls identifierade sig som industriarbetare, utan istället sökte växla kompetens för att ingå som del på en modern arbetsmarknad där högre utbildning ses som en förutsättning.

Slutligen – påverkades självvärderingen negativt av nedläggningen och ledde den till en traumatisk kris för flertalet? Underlaget är något knappt för att besvara så svåra frågor, men intrycket är att självvärderingen snarare stärkts än försvagats av nedläggningen och att man kan tala om en traumatisk kris för endast ett litet antal friställda. Det kollektiva motståndet mot Lear och andan av sammanhållning mot yttre "fiender" – mer konkret i form av Lears ledning och mer allmänt i form av en hotad regional arbetsmarknad – kan ha inneburit att den enskilde friställda känt stöd från "signifikanta andra", alltså från sådana som den enskilde upplever som närstående, och den kollektiva friställningen kan på samma sätt inneburit att enskilda personer inte upplevt uppsägningen som ett personligt misslyckande. Endast de som känt ett mycket stort beroende till just den fabrik de fått arbete på upplevde friställningen som ett slag mot självvärdet.

Frågan om de friställdas reaktioner efter nedläggningen anses nu besvarad och fokus blir istället framåtsyftande – till de friställdas syn på sin framtid i arbetslivet och till de strategier de valt. Vilka blir Sökare, Skogsfolk och Fabriksfolk?

6.2 Grundvalar för personliga strategier

Det är därför dags att övergå till att ta itu med huvudsyftet: *varför reagerade och agerade de före detta Learanställda så olika efter nedläggningen? Varför blev X en Sökare, medan Y blev del av Fabriksfolket och Z en av Skogsfolket?* Denna fråga är betydligt svårare att ge ett helt övertygande svar på, men frågan går att närma sig utifrån det material vi har. Vi börjar med att granska de uppgifter vi har om de intervjuades bakgrund – fanns det stora skillnader mellan Sökare, Skogsfolk och Fabriksfolk när det gällde kön, ålder, utbildning, familje- och boendeförhållanden eller ursprung som kan förklara deras olika förhållningssätt och handlingar?

Nästan alla av de intervjuade levde i någon form av familjeförhållande som ensamstående med barn eller i parförhållande, men den vanliga kärnfamiljen dominerade stort med två vuxna och ett eller flera barn. Precis som flertalet dalslänningar bodde flertalet i villa, knappt en fjärdel hyrde lägenhet i

kommunens flerfamiljshus. Lear var kommunens största arbetsgivare och ungefär hälften av de intervjuade uppgav att de hade släkt som också jobbade där. I dessa avseenden skiljde sig inte de grupper vi laborerat med från varandra på något tydligt sätt. Något överraskande hade Sökarna i högre grad än de andra släkt som arbetade på Lear, men det kan vara en tillfällighet.

En tes som ofta framförs – bland annat i litteraturen om nedläggningseffekter som beskrivits ovan – är att de som främst drabbas vid industrinedläggningar är äldre, lågutbildade, manliga arbetare. Stämmer detta antagande i Learfallet? I så fall skulle denna kategori vara överrepresenterad i Fabriksfolket och underrepresenterad bland Sökarna. Tesen innefattar flera så kallade bakgrundsfaktorer – klass, kön, utbildning och ålder. I vårt material fanns ett mindre antal arbetsledare och kontorsfolk bland de friställda, men samtliga kom från miljöer som kan beskrivas som arbetarklass eller motsvarande. Den klassmässiga bakgrunden var gemensam och kan därför inte förklara skillnaden.

Var det utbildningen eller åldern som skiljde sig? Flertalet av de äldre hade bara gått i folkskola eller motsvarande, medan de upp till cirka 45 år oftast gått en två- eller treårig gymnasieutbildning. Denna skillnad är uppenbarligen orsakad av skolsystemets utvidgning. De friställda hade alltså en skolbakgrund som kan beskrivas som "grundutbildning" för sin tid. Ålder och utbildning hänger alltså nära samman bland de friställda. Merparten av Sökarna var födda på 1960-talet eller senare och hade i allmänhet gymnasieutbildning. Hälften av Fabriksfolket och Skogsfolket var däremot födda före 1960 och ungefär lika stor del saknade gymnasieutbildning. Medan Sökarna var en tämligen homogen grupp ålders- och utbildningsmässigt var både Fabriksfolket och Skogsfolket åldersmässigt utspridda och där främst de äldre endast hade folkskola som formell utbildning. Det innebär – om kategorierna är stabila över tid och materialet är representativt för hela populationen – att Sökarna kan vara en grupp som uppkommit från 1960-talet, medan de andra två grupperna funnits sedan lång tid bakåt och som kontinuerligt reproducerar nya medlemmar. Vi återkommer till denna fråga nedan under avsnittet "Dalslänningar och utbölingar".

Gäller samma skillnader när det gäller kön? I vårt material var merparten män – endast 12 av de 33 intervjuade var kvinnor, en skevhet i förhållande till de

friställda från Lear där nästan hälften var kvinnor³¹. Industrin har traditionellt varit männens revir och den stora andelen kvinnor på Lear kan ha berott på att tillverkningen till stor del handlade om sömnad, ett traditionellt kvinnligt verksamhetsfält³². Också könsmässigt finns ett mönster – bland Sökarna var könsfördelningen jämn, medan männen dominerade kraftig bland Fabriksfolket och mycket kraftigt hos Skogsfolket. Om vi antar att Sökarna representerar ett mer postindustriellt synsätt på arbetslivet skulle det betyda att kvinnor i något högre grad än män har ett "modern" och mer flexibelt sätt att se på yrkeslivet.

Sammantaget uppkommer en bild av den typiske Sökaren som en yngre eller medelålders kvinna eller man med gymnasieutbildning, medan den typiske medlemmen av Industri- eller – i ännu högre grad – Skogsfolket som är en äldre eller medelålders man där utbildningen varierar med åldern. Den tes om att det främst är äldre, lågutbildade män som drabbas vid nedläggningar och som nämndes ovan bekräftas alltså till viss del i den här studien. Men stödet är svagt, det finns gott om exempel som talar i direkt motsatt riktning. Det finns mer belägg för tesen att Sökarna som grupp skiljer ut sig också om man ser till bakgrundsfaktorer från de båda andra grupperna. Gäller denna skillnad också deras ursprung?

Dalslänningar och utbölingar – om ursprungets betydelse

Bengtsfors kommun har under en stor del av 1900-talet fungerat som industriell motor i Dalsland med flera stora industrier som dragit till sig arbetskraft, främst från de andra Dalslandskommunerna men också från andra delar av landet och i form av invandrare. Detta avspeglade sig hos de vi intervjuade. Ungefär 2/3 var dalslänningar medan ungefär 1/3 var "utbölingar" som flyttat in till landskapet från övriga Sverige eller Europa. I alla grupperna dominerade dalslänningarna, men utbölingarna fördelade sig ojämnt. De hörde i första hand till Fabriksfolket och i andra hand till Sökarna, men var inte alls representerade i Skogsfolket.

³¹ Skevheten har främst uppkommit genom att relativt många tillfrågade kvinnor inte ville medverka i studien. Detta fenomen diskuteras i appendix i slutet av rapporten.

³² Fabriken var också uppdelad i två avdelningar, där kvinnorna dominerade i sömnaden och männen i monteringen av stolsäten.

Att Skogsfolket bara skulle bestå av Dalslänningar, ofta flera generationer bakåt, är knappast överraskande. Det är med stor sannolikhet en livsstil som ärvts, där älgjakt och skogsvård i den egna skogen utgör väsentliga delar. Det är inte heller förvånande att flera av de som flyttat in till Dalsland hör till Fabriksfolket. Fördelarna för en lågutbildad att exempelvis flytta från Storstaden eller dess närhet till småstaden i Glesbygdens kan vara många när man ser till livskvalitén. Även om utbudet av tjänster och nöjen är litet och lönen i industrin är låg i perifera områden kan man som industriarbetare bo i villa, äga bil och egen skog³³. Att en del inflyttade var Sökare är också väntat – att flytta till Dalsland och ta ett jobb på en fabrik kan vara en station på en livsresa, ett övergående äventyr.

Det verkar alltså inte finnas någon stark koppling mellan "utböling" och Sökare, inte heller mellan att tillhöra Fabriksfolket och att vara dalslänning. För att säga något intressant bör den geografiska dimensionen "dalslänning – utböling" kompletteras med en dimension som beskriver de perspektiv som "lokala" personer har i förhållande till de som kommer från "den stora världen" utanför den lokala ort som studeras. En klassisk sådan småstadsstudie gjordes av (Merton, 1968)³⁴ i USA på beställning av en rikstäckande tidning som ville veta om de när personer som har inflyttande på landsorten³⁵. Merton fann två typer av påverkare, "locals" och "cosmopolitans". Locals var de med inflyttande som hade sina rötter i staden och växt upp där. De var lokalpatrioter, bundna till hembygden och de identifierade sig med lokalsamhällets "lilla värld". De hade ofta gått "den långa vägen" från att ha varit någons barnunge till att ha blivit någon att lyssna på. De var alltså relativt sett äldre personer som med tiden byggt upp stort lokala kontaktnät och som gett inflyttande, position och karriär. Lokala påverkare byggde sitt inflyttande på *vem* man kände, inte vad man gjorde. De kände till och förstod lokala och personliga förhållanden, de var medlemmar i lokala umgängesklubbar och de läste lokaltidningar. Kosmopoliter var tvärtom inflyttade och relativt sett

³³ Det sistnämnda var dock vanligast bland de infödda där marken gått från generation till generation.

³⁴ En intressant diskussion om Mertons studie görs av socialpsykologen Asplund (1981) där begreppen "local" och "cosmopolitan" kopplas till Ferdinand Tönnies klassiska begreppspår "Gemeinschaft" och "Gesellschaft".

³⁵ Forskningen bedrevs som en fallstudie med 86 informanter i en amerikansk småstad under 2:a världskriget. Forskningsfrågan var vilka typer av inflyttare det fanns på orten som påverkade människors konkreta val av ex v jobb eller böcker.

yngre och mer mobila. De var orienterade mot den stora världen och byggde sitt inflytande på *vad* de kunde och på att översätta händelser i den stora världen till lokalt handlande. De valde föreningar där de kunde lära sig något, inte bara för umgänget, exempelvis professionella organisationer eller hobbyklubbar.

De lokala har alltså en mer lokal inställning medan kosmopoliterna är mer universella. Alla de "äka" dalslänningar vi intervjuade var inte "lokala" i sin inställning, likaså var inte alla inflyttade universella kosmopoliter. I ytterligare en fyrfältare kan sambandet beskrivas så här:

		Dalslänning Inflyttad	
"Lokal"	Skogs- folket		
	Fabriksfolket		
"Kosmopolit"		Sökarna	

Figur 6. Relationen mellan dalslänning - inflyttad och lokal - kosmopolit.

Såväl inflyttade som "äka" dalsländska Sökare hade alltså en kosmopolitisk, universell inställning. Skogsfolket var äka dalslänningar med lokalt perspektiv, medan Fabriksfolket, oavsett om de var inflyttade eller "urbefolkning" hade en lokal inställning.

Skillnader i livsstilar

Kan de tre grupperna kopplas ihop med de livsstilar som Zetterberg (1977) såg på 1970-talet och som finns beskrivna i kapitel 4? Den här studien har inte varit någon livsstilsstudie, men det finns några gemensamma drag som gör en jämförelse meningsfull. Vi har ställt frågor om vad de intervjuade helst ville arbeta med och vad de upplevde som engagerande. Det är lätt att konstatera en koppling mellan Skogsfolket och Zetterbergs "naturälskare". Skogsfolket satte det fria livet i naturen högst. Men de såg inte naturen enbart som ett till lönearbetet kompletterande friluftsområde utan som en potentiell idealarbetsplats, det rum där man ville ha sin utkomst som skogsvårdare, skogsarbetare och jägare.

Förr var industriarbetet identitetsskapande och därför viktigt som livsstil. Men det fanns flera konkurrerande livsstilar. Främst var det familjen som var betydelsefull för Fabriksfolket. I ett tidigare arbete (Zetterberg 1985) diskuterade Zetterberg värderingsförskjutningar utifrån tre förhållningssätt till arbete – försörjningsorientering, och inrevärldsorientering³⁶. Med det förstnämnda avsågs att arbetet främst sågs som ett medel för att försörja sig och sina närstående. De som i första hand arbetade för att få medel till mer exklusiv konsumtion, exempelvis för att kunna köpa så kallade statusprylar, var yttrevärldsorienterade. Såg man istället arbetet främst som ett sätt att utveckla sig själv hörde man till de inrevärldsorienterade. Med dessa begrepp kan Skogsfolket kallas för försörjningsorienterade när det gällde industriarbete, men kanske inrevärldsorienterade om de skulle få ett naturnära arbete. Bland Fabriksfolket fanns många representanter för en familjeinriktad livsstil, där arbetet i första hand innebar medel att försörja familjen. Men det fanns också representanter för en yttrevärldsorientering, arbetare vilka byggt upp dyra fritidsintressen, hus eller bilar som visade på att de i hög grad anammade en konsumtionsinriktad livsstil. För båda dessa grupper innebar friställningen problem med inkomsten. Friställningen medförde alltså hot på två plan – förlust av ett identitetsskapande arbete och förlust av en trygg inkomst som kunde säkra den livsstil man valt.

Den mest komplexa gruppen ur ett livsstilsperspektiv var Sökarna. I denna grupp fanns människor som kombinerade flera livsstilar, som verkade söka balans mellan olika sektorer i livet. De var inriktade mot arbetslivet, mot familjen, mot kunskapssökande, mot sällskap, mot motion och till viss del mot konsumtion. De kunde också sägas kombinera inre- och yttrevärldsorientering i förhållande till arbetet – ett jobb skulle ge både god ekonomi och utmaning och utveckling. För att få en djupare förståelse för dessa mönster betraktas grupperna i nästa avsnitt utifrån teorin om socialkaraktärer.

³⁶ När undersökningen genomfördes visade resultaten på att försörjningsorientering var i dalande och framförallt omhuldad av äldre arbetare, medan inrevärldsorientering tvärtom var på uppåtgående, speciellt bland yngre och välutbildade. Dock var yttrevärldsorientering dominerande, med sitt starkaste fäste bland specialister och chefer.

Sökarnas obundna socialkaraktär

Som beskrevs i kapitel 4 går socialkaraktärsteorin djupare in på frågan om arbetsmotivationens grundvalar, där individens psykologiska status kombineras med en analys av den sociala miljö som format individen. Våra intervjuer ger inte tillräckligt underlag för att med någon större säkerhet uttala oss om de friställdas socialkaraktärer. Det kan dock vara intressant att diskutera en eventuell koppling mellan de som ingick i gruppen Sökarna och den socialkaraktär Maccoby (1988) benämnde Självutvecklare.

Dessa kom, enligt Maccoby, i många fall från mer jämlika familjer där båda föräldrarna arbetade och där det inte fanns klara normer att rätta sig efter, förutom värdet av att ständigt lära sig att anpassa till efter nya situationer. Avsaknaden av en tydlig faders- eller modersdominans befriade barnen från starka beroendeband och underlättade kamratrelationer. Självutvecklarna hade alltså "vuxit upp i en föränderlig miljö och lärt sig anpassa sig till nya människor och situationer och snarare lita till sin egen förmåga än på föräldrar och institutioner. De värderar självständighet och försöker ta ansvar för sig själva. De försöker hålla sig konkurrenskraftiga, såväl fysiskt som andligt, ta vara på möjligheter och njuta helt och fullt av livet" (sid. 177). De tycker i allmänhet illa om byråkratier, då de vill utveckla kompetens och kunskap så att de kommer framåt i karriären. Pengar ser de som nödvändiga för självständighet och ett gott liv och de förväntar sig att få rättmätigt betalt för sina insatser. Men de känner sig också belönade om de får ta ansvar och får kreativa och stimulerande arbeten. Om arbetet inte ger utvecklingsmöjligheter letar de efter bättre jobb och de byter arbete lättare än andra. Nya människor, upplevelser och utmaningar roar dem därför att det är roligt att lära sig lösa problem och det utvecklar deras kompetenskänsla. Självutvecklare söker efter mening, inte bara framgång eller pengar och status. De söker helhet och makt och vill utveckla sin förmåga att leva väl. De vill också lära sig att komma överens med olika slags människor och förstå deras drivkrafter. Sociala traditioner och band betraktas med misstänksamhet då de kan hota den egna självständigheten. Men de eftersträvar ändå balans i tillvaron, speciellt om de har familj. Arbetet får inte kväva möjligheterna till ett bra umgänge i familjen eller egna fritidsintressen.

Det är denna karaktärstyp som Maccoby trodde skulle komma att forma framtidens arbetsmiljö. Självutvecklarna började uppkomma på 1960-talet när efterkrigsnormerna började slå igenom. Bilden som Maccoby gav av Självutvecklarna stämmer i hög grad på den bild av Sökarna som framkom i kapitel 5. De var flexibla, inriktade på att söka nya utmaningar, men också balans mellan olika delar i tillvaron. De var relativt unga, i de flesta fall födda på 1960-talet. Flertalet var "äkta" dalslänningar, men där fanns också inflyttade. Vi vet för lite om deras bakgrund för att kunna yttra oss om de växt upp i familjer där båda föräldrarna arbetade, men det är av underordnad betydelse – deras "personliga strategier" är i linje med Självutvecklarnas. Sökarna kan alltså ses som det moderna, postindustriella samhällets representanter.

Ett något annorlunda – och mer kritiskt – sätt att se på de individer som kan benämnas Sökare eller Självutvecklare gör socialpsykologen Johan Asplund (1992). Han diskuterade ett modernt fenomen som uppkommit i storstäder där ombytlighet gynnas och som kallas för en ovilja att "binda sig" eller oförbindlighet, något som i det moderna samhället många gånger är fördelaktigt, men i det traditionella samhället sågs med misstänksamhet: "Om förändringstakten är mycket låg bestraffar samhället ombytlighet. Har förändringstakten däremot blivit tillräckligt hög börjar samhället belöna ombytlighet. Att tro sig vara någonting speciellt eller en utvald kan i en modern och urban miljö, i storstaden, vara en överlevnadsstrategi; alternativet kan bestå i att villigt drunkna i massan. Att storstaden befrämjar eller kräver ett svalt och distanserat förhållande till medmänniskor har man observerat så länge storstäder har funnits. Att i det längsta avstå från att binda sig kan i storstaden vara förnuftigt och framsynt, det är inte att försitta sina chanser utan istället att hålla möjligheterna öppna." (sid.20).

I det moderna, urbana samhället förväntas alltså människor vara mindre bundna och mer lättroliga, beredda och "fria" att hoppa på de tillfällen som erbjuds. Asplund föreslog att ett mått på urbanitet kunde vara den utsträckning i vilken människors liv blir styrda av tillfällen snarare än av det medvetna och förutseende handlandet (sid. 24). Tillfällen har den egenskapen att de inte kan förutses, det snarare "händer sig" och då gäller det att vara beredd att "ta tillfället i akt". Nedläggningen av Lears fabrik kan ses som ett sådant Tillfälle – det är då Sökarna

tydligt utkristalliserar sig genom att utnyttja Tillfället till en omorientering som ligger i tiden. Sökarnas livsstil eller livsform kan alltså antas inte bara vara ett relativt sent tidsfenomen i Dalsland, utan också något som importerats från mer urbana miljöer. Då urbaniseringen är ett tilltagande fenomen smälter tid och rum samman och bildar en kraft som påverkar alltfler människor.

Ett motsvarande mått på det förmoderna, traditionella samhället skulle då vara den utsträckning som människors liv i brist på valfrihet är förprogrammerade – man gör som "alla andra" eller som den tidigare generationen gjort. Här hittar vi merparten av både Skogsfolket och Fabriksfolket. För dessa grupper blev inte nedläggningen ett Tillfälle att utnyttja för en omorientering. Fabriksfolket såg nedläggningen som ett brott mot traditionen man bundit sig vid, ett brott som snarast borde repareras. För Skogsfolket blev nedläggningen visserligen ett Tillfälle att utnyttja för mer givande aktiviteter, men bara under uppsägningstiden – Tillfället utnyttjades inte för kompetensväxling utan bara för att ta en paus från fabriken.

Både diskussionen om livsstil och diskussionen om gruppernas förhållande till den urbana oförbindligheten för tankarna till att reflektera över gruppernas utveckling ur ett historiskt perspektiv.

De friställda och Dalslands industrihistoria

I avsnittet ovan behandlades Sökarna mer ingående och där slutsatsen var att de kunde ses som en modern, och troligen växande, dalsländsk företeelse. Utsagan aktualiserar den dalsländska industrihistoria som beskrevs i kapitel 2 (Widmark, 1997). Där konstaterades att Dalsland började industrialiseras relativt tidigt – redan på 1600-talet – till stor del på grund av goda råvarutillgångar, energikällor och transportvägar. Järnet och skogen stod för råvarorna, skogen och vattendragen stod för energin och vattnet utgjorde den främsta transportvägen fram till 1900-talet. Skogen har sålunda i alla tider varit en viktig näring i Dalsland, både som råvaru- och energikälla. Trä har givit arbetstillfällen i hela förädlingskedjan, från avverkning i skogen till papperstillverkning på fabriken. Skogen har givit arbetstillfällen och inkomst som lönearbete, men då markpriserna varit modesta har många dalslänningar ärvt eller kunnat förvärva en bit mark som

kunnat ge kompletterande intäkter. Relativt många av de "äkta" dalslänningar vi intervjuat var också skogsägare. Med den fortgående rationaliseringen är det troligt att den egna skogen – med skogen som första ledet i förädlingskedjan och med råvaruprisernas fallande tendens – stått för en minskande del av försörjningen. Från början självägande skogsbönder blev med tiden allt mer beroende av lönearbetet i metall- eller skogsindustrin. Med detta perspektiv kan Skogsfolket ses som en ursprunglig rest av en från början autonom och självägande skogsbonde som med tiden proletariserades till "månskensskogsbonde" och därefter till industriarbetare med drömmar om att kunna återgå till en ekonomiskt autonom och fri livsstil som skogsägare.

Med samma antaganden kan Fabriksfolket betraktas som främst ett 1900-talsfenomen. Även om Dalsland började industrialiseras tidigt var det först runt sekelskiftet 1900 som den sköt riktig fart. Det är troligt att också Fabriksfolket haft familjerötter bakåt där skogen utgjort basnäring, men ett par generationers lönearbete i industrin har utplånat spåren och skapat en renodlat arbetarklass. Som industriarbetare har familjen fortsatt att vara en viktig institution samtidigt som – i avsaknad av skogens livsstil – man är barn av det under 1900-talet framväxande konsumtionssamhället. Med en tidslinje kan de tre gruppernas utveckling beskrivas på följande sätt:

Figur 7. De tre grupperna i ett historiskt perspektiv.

Som framgår av figuren ovan finns det viss anledning att tro att de tre grupperna är relativt robusta över tid. Grupperna har vuxit fram i samklang med de förutsättningar som funnits i regionen men utifrån de skilda villkor som gällt under olika tidsperioder. Vad som inte framgår av figuren är förskjutningen av gruppernas relativa storlek. Om historien prolongeras och vårt material är någorlunda representativt skulle Skogsfolket utgöra en liten men stabil rest, Fabriksfolket skulle vara en dominerande grupp i snabbt avklingande i takt med industrinedläggningar, medan Sökarna skulle vara medelstor grupp i relativ

snabb tillväxt. Med ytterligare en fyrfältare kan grupperna beskrivas på följande sätt:

		Utvecklingspotential	
		Minskande	Ökande
Storlek	Stor	Industri- Folket Sökarna	
	Liten	Skogsfolket	

Figur 8. Gruppernas storlek och utvecklingspotential.

6.3 Fri eller ställd – en sammanfattning

När det nu är dags att summera slutsatserna i analysen kan det åter vara på sin plats att påpeka studiens explorativa karaktär, där underlaget – ett begränsat antal intervjuer i kombination med tidigare studier av nedläggningen – är alltför begränsat för att med säkerhet uttala sig om de över 860 friställda från Lear, än mindre om friställda i allmänhet. Syftet med denna något spekulativa analys har dock inte varit att i någon exakt mening avbilda verkligheten utan att presentera en – på faktiska utsagor grundad – tanke- och intresseväckande diskussion om hur de friställda reagerade på uppsägningen och hur de förhållit sig till arbete och liv efter nedläggningen. Det är med denna reservation som analysen nu sammanfattas.

I den första delen av detta kapitel analyserades nedläggningens effekter på de friställda. Syftet var att besvara följande två frågor: *hur reagerade de före detta Learanställda på nedläggningen? Vilka personliga strategier svarade de friställda med?* Analysen visade att de friställda inte kunde betraktas som en stor, odifferentierad massa. Istället växte en bild fram av tre grupperingar med skilda reaktions- och handlingsmönster – Sökare, Skogsfolket och Fabriksfolket. Av flera anledningar blev de negativa effekterna för de friställda överlag relativt lindriga och för många var nedläggningen rentav positiv, speciellt när den första överraskningen lagt sig.

För Skogsfolket innebar nedläggningen en välbehövlig paus från den inrutade fabrikstillvaron och en möjlighet att ägna sig åt egna intressen. Då de inte kunde hitta andra försörjningskällor förblev de dock beroende av att nya industriella arbetstillfällen skapades. För Sökarna innebar nedläggningen startpunkten på ett mer aktivt sökande efter intressantare arbeten. De frigjorde sig från industriberoendet och fann andra, som de ansåg, mer utvecklande försörjningsmöjligheter. De som främst drabbades av nedläggningen var Fabriksfolket, framför allt de som, oavsett ålder, kön et cetera hade ett svagt självförtroende. För denna grupp innebar nedläggningen ett svårt slag och de förblev passiva. Den stora gruppen Fabriksfolk utnyttjade aktivt samhällets insatser för att skapa nya jobb – det var framför allt denna grupp som besatte ersättningsindustriernas osäkra arbeten.

Att – likt många tidigare nedläggningsstudier – beskriva de friställdas reaktioner som traumatiskt krisartade vore alltså en betydande överdrift. Däremot verkade nedläggningen utveckla en mer allmän traumatisk kris på *kollektiv* nivå – ett samhälle och en region som kom att stå relativt handfallna när det gällde att analysera situationen med nya ögon.

I den andra delen av kapitlet analyserades de friställdas personliga strategival efter nedläggningen. Syftet här var att besvara följande två frågor: *Varför reagerade och agerade de före detta Learanställda i Bengtsfors så olika efter nedläggningen?* För att kunna besvara frågorna tydliggjordes skillnaden mellan de tre grupperna. Skogsfolket framstod som dominerad av äldre och medelålders män med en lång släkthistoria i Dalsland men med en skolbakgrund som varierade med åldern. De kunde beskrivas som "lokala" i alla bemärkelser med ett lokalt perspektiv på tillvaron och en naturinriktad livsstil. Med ett historiskt perspektiv kan de beskrivas som en relativt liten men stabil rest av en dalsländsk livsstil där skogen och naturen utgör ett dominerande rum.

Fabriksfolket utgjordes av en mer heterogen skara i spridda åldrar och utbildningsnivåer, men där männen dominerade. Gruppen bestod både av folk med djupa rötter i Dalsland och av inflyttade, men där det lokala perspektivet dominerade klart. Livsstilarna varierade beroende på om man prioriterade familjen eller fritidsintressen och man såg följdriktigt försörjnings- eller

yttrevärldsorienterat på arbetet. Fabriksfolket har en kortare historia än Skogsfolket, men den kom under 1900-talet att bli den dominerande gruppen i Dalsland. Med den tilltagande krisen för industriproducerande anläggningar i Sverige kan man dock på goda grunder anta att gruppen passerat zenit.

Sökarna bestod av yngre eller medelålders kvinnor och män med relativt god skolunderbyggnad. Liksom Fabriksfolket dominerades gruppen av "äkta" dalslänningar, men där fanns också en del inflyttade. Oavsett ursprung hade medlemmarna ett mer universellt perspektiv på tillvaron och var öppna för vad som hände i den stora världen. Deras livsstil gick ut på att skapa en utvecklande tillvaro, men där balans mellan olika livssfärer eftersträvades. Ett bra arbete var enligt Sökarna ett utvecklande arbete, men arbetet skall också ge så bra inkomst att man kan leva ett gott liv – de sökte alltså kombinera yttre- och inrevärldsorientering. Gruppen stämmer väl överens med de Maccoby (1988) benämnde Självutvecklare. Sökarna är troligen som större grupp bland industriarbetare en relativt sen företeelse, födda på 1960-talet eller senare och det är därför också troligen en grupp i expansion.

För de tre grupperna finns ett strukturellt och historiskt bestämt mönster, men det finns också ett rejält handlingsutrymme där individerna i vårt mångfacetterade samhälle under sin livsresa kan välja perspektiv, vägar och strategier. En del av de intervjuade, speciellt Sökarna, bröt också mot den dalsländska traditionen och skapade sig goda förutsättningar för att kunna fungera i ett närings- och arbetsliv anpassat till en postindustriell period.

Vi kunde i kapitlet antyda att det var kommunen och delregionen Dalsland, snarare än de enskilda friställda, som verkade drabbas av en traumatisk kris i och med nedläggningen. Detta fenomen utgör startpunkten för en diskussion i det kapitel om "friställda kommuner" som avslutar rapporten.

7. Friställda kommuner – en diskussion

I det här avslutande kapitlet skall två frågor diskuteras. Frågorna har berörts tidigare och hänger samman med varandra. Den första frågan beskrevs i kapitel 1 som ett bisyfte med rapporten, nämligen att i någon mån reflektera över *vilken*

betydelse samhällsinsatserna hade för friställda. Den andra frågan väcktes i slutet av kapitel 6 när vi kunde sluta oss till att nedläggningen mer verkade leda till en kollektiv traumatisk kris för Bengtsfors och Dalsland, snarare än individuella, traumatiska kriser för de friställda. Här skall alltså ges ett tentativt svar på frågan *hur kommuner och andra offentliga aktörer reagerar och vilka strategier de utvecklar* vid en nedläggning av den typ som Lear genomförde i Bengtsfors. Frågan är mycket aktuell när denna rapport skrivs, då en serie orter med liknande förutsättningar som finns i Bengtsfors och övriga Dalsland drabbats av att orternas stora industriella arbetsgivare lagt ner sina fabriker med kort varsel – i allmänhet för att flytta dem närmare centrum eller till regioner med lägre tillverkningskostnader. Bara under hösten 2001 har exempelvis Katrineholm och Degerfors drabbats på liknande sätt som Bengtsfors. Diskussionen kommer här att hållas kort, dels därför att rapporten har ett individfokus och dels därför att frågan om kollektiva strategier berörts i en tidigare rapport (Trägårdh, 2001) och dessutom kommer att behandlas mer ingående och generellt i ett kommande bokkapitel.

7.1 Samhällsinsatsernas betydelse för de friställda

En av de frågor som besvarades i kapitel 5 var hur de anställda såg på samhällets insatser i samband med nedläggningen. Sammanfattningsvis var det främst Fabriksfolket som aktivt utnyttjade de samhällsinsatser som avsåg att ersätta de förlorade arbetstillfällena med nya industriarbeten. Här fungerade samhällets standarderbjudande tämligen väl och parterna kände igen varandra – den arbetssökande, arbetsförmedlaren, arbetsgivaren på den nya fabriken, kommunaltjänstemannen, den regionale utvecklaren, statens representant... Alla parter var inriktade på att snabbt försöka återställa arbetsmarknadsläget till det som gällde före nedläggningen. Att utbildningarna som erbjöds ofta upplevdes som förtäckt arbete – där syftet var att den nye arbetsgivaren skulle få en period med gratis arbetskraft – var egentligen inget problem, Fabriksfolket var ju bara intresserat av direkt arbetsförberedande utbildning. Eftersom det inte fanns några industriarbeten som fordrade rejäl kompetensutveckling eller annan kompetensväxling fanns det ingen anledning att lära nytt. En annan grupp som passade in i mönstret var de förtidspensionerade Fabriksfolket, men här var det inte Arbetsförmedlingen utan Försäkringskassan som utgjorde främsta samverkanspart. Den gemensamma referensramen utgjordes av åsikten att 57+ innebar en naturlig slutpunkt för ett arbetsliv som ordinarie fabriksarbetare.

Kostnaden för en tidig avgång med pension smetades på det sättet ut på nationsnivå genom Socialförsäkringssystemet och kom inte att belasta kommunen eller delregionen. De avtalspensionerade blev nöjda, kommunen och regionen blev nöjda, och staten kunde luta sig mot ett regelverk där individutredningar utgjorde legitimeringsgrunden.

För övriga grupper verkade samhällets krishanteringsmodell fungera sämre. Modellen förutsatte ett visst aktivt intresse bland de friställda att nappa på de erbjudanden som uppkom efter Lears nedläggning, då det i Bengtsfors med omnejd fanns fler arbetslösa än arbeten. Det innebar att både Skogsfolket och de passiva bland Fabriksfolket fick svårt att hävda sig, då man i det första fallet var alltför ointresserade av fabriksarbete och i det andra fallet var alltför passiva. Inte heller Sökarna passade in i modellen särskilt väl, då samhället sällan kunde erbjuda "skräddarsydda" lösningar som passade Sökarna. Sammantaget växer det fram en bild där samhällsinsatserna bara upplevdes som centrala och lyckade för kanske knappt hälften av de friställda. Det är ingen tvekan om att samhällets representanter reagerade snabbt och med fart formulerade kommunala, regionala och statliga strategier. Frågan är snarare vilka dessa strategier var och hur de tog sig uttryck. Innebar de något mer än kortsiktig krishantering? Var de uttryck för ett samlat grepp hur avvecklingen i periferin på sikt kunde vändas i utveckling?

7.2 Kommunala, regionala och statliga strategier

I fallet Lear agerade kommunen, regionen och staten nästan omedelbart efter varselbeskedet³⁷. Storsamhället rullade in med ett snabbt konstruerat krispaket. Den friställda kunde efter en kort tid mötas av en hel hord med hjälpare placerade mitt ute på fabriksgolvet – lokala frivilligorganisationer, kyrkliga rörelser blandades med till orten snabbvärvade arbetsförmedlare från hela Västra Götalandsregionen. Demonstationer anordnades och Dalslandsdelegationer åkte upp till Stockholm i syfte att "lobba" fram löften om stöd. Näringsdepartementets talesmän utlovade också framför kameror och journalister kraftiga stödinsatser. Försäkringskassan på orten fick bråda dagar med utredningar om avtalspensioner.

³⁷ En närmare granskning visade att de offentliga aktörerna låg i startgroparna långt innan nedläggningen var ett faktum (se Trägårdh, 2001).

Lokala projekt tillskapades och var igång två dagar efter varslet.

Arbetsförmedlarna trollade fram Paket och Smörgåsbord med allt från Starta-eget-kurser och datautbildningar till skräddarsydda utbildningar för de ditlockade ersättningsindustrierna. För en utomstående eller för en friställd verkade alltså samordningen mellan olika offentliga instanser närmast maskinlik. Vidgas synfältet något upptäcker man att ungefär samma mönster upprepas vid olika tidpunkter och på olika platser när stora fjärrstyrda industrianläggningar läggs ner eller dras tillbaka från periferin. Hela agerandet ger ett intryck av att ha blivit institutionaliserat som en krishanteringens egen genre. Förloppet kan också liknas vid ett välrepeterat teaterstycke med ett antal offentliga aktörer som agerar samfällt och utifrån färdiga mallar³⁸.

Men bakom offentlighetens etablerade arbetssätt att bedriva krispolitik fanns motsättningar och vitt skilda strategier, som här bara skisseras utifrån Learfallet på fyra nivåer – den kommunala, den regionala, den statliga och den överstatliga.

Stödberoende som kommunal strategi

Tidigare i texten har idén om ett kollektivt – bengtsforskt eller kanske dalsländskt – trauma väckts som en konsekvens av Lears nedläggning. Artiklar i dagspressen och inslag i TV visade målande sorg i varje stuga och vanmäktig ilska i demonstrationståg. Kommunens fortsatta agerande kan dock inte på något enkelt sätt beskrivas som uttryck för trauma, dvs som en kvarstående skada efter en chock. (se Edström och Wass, 2001 och Trägårdh, 2001) Tvärtom agerade kommunen målmedvetet efter en plan som i stora drag utarbetats långt i förväg. När nedläggningsbeskedet väl kom den 17 mars 1999 sattes planen i verket. Massmedia utgjorde härvidlag ett viktigt redskap för att etablera en bild av en

³⁸ Ibland görs experiment för att uppfinna nya sätt att handskas med arbetslösa. I ett fall prövades en ny typ av samverkan mellan offentliga instanser – Länsarbetsnämnd och kommun – i syfte att få arbetslösa kulturarbetare i stostaden att inse betydelsen av en mer realistisk syn på de små möjligheterna att försörja sig som konstnär och att de därmed "frivilligt" skulle växla yrkesbana utan att fullständigt behöva växla kompetens. (Trägårdh & Hansson, 1998). I ett annat fall utsattes långtidsarbetslösa för ett liknande samverkansexperiment där projektdeltagarna genomgick en "vägvalskurs" som avsåg att skapa överensstämmelse mellan deltagarnas faktiska kompetens och deras framtida ambitioner på arbetsmarknaden (Hansson & Trägårdh, 1999).

kommun och en delregion i nöd och i behov av stora, extraordinära insatser. Genom att skapa ett opinionstryck skulle regionens, statens och EU:s representanter tvingas att prioritera hembygden. Det lokala traumat – såsom det framställdes i massmedia – kan alltså ses som en medveten kommunal strategi, som ett sätt att viggja löften och kostsamma insatser från Storsamhället. Vad man främst sökte – förutom snabbt etablerade ersättningsindustrier – var insatser för att förbättra den dalsländska infrastrukturen: vägar, järnvägar, IT-nät och liknande. Infrastrukturen sågs som nyckeln till långsiktig överlevnad. Det var också ett område som stat och region negligerade under normala omständigheter.

Med hjälp av de medel som framför allt regionen, staten och EU sköt till, startades ett lokalt näringslivsprojekt med det uttalade syftet att återskapa förlorade jobb – ”Framtid Bengtsfors”, senare omdöpt till ”Bengtsfors Framtid”. Men det fanns också en gömd agenda för projektet – att bli en nystart för en kommunal näringslivsavdelning. Det som från början var ett tids- och syftesbestämt projekt skulle med tiden omvandlas till kommunalt organ på obestämd tid, där näringsfrågor kunde bearbetas kontinuerligt. Denna tendens att lösa upp skillnaden mellan projekt och löpande verksamhet har fångats in i forskning om projekt (se exempelvis Johansson et al, 2000). Det är inte ovanligt att tillfälliga projekt ersätts av nya projekt med samma målsättningar i en lång rad så att det till slut ifrågasätts om inte projekten bör utgöra en del av den löpande verksamheten.

En tid efter nedläggningen kan konstateras att den kommunala strategin varit framgångsrik i flera avseenden. Kommunens företrädare lyckades i det allmänna trycket avkräva den flyende arbetsgivaren – Lear – en form av skadestånd. Man lyckades få relativt stora medel från Länsarbetsnämnden, Västra Götalandsregionen och EU för att driva ett mångårigt projekt i syfte att ersätta de förlorade arbetstillfällena. Och man lyckades utverka löften från Näringsdepartementet om satsningar på den dalsländska infrastrukturen. När denna rapport skrivs verkar dock de sist nämnda ansträngningarna bara ha resulterat i mindre vägförbättringar – löftena kom aldrig ner på juridiskt bindande papper. Kommunens uppgivna målsättning – att differentiera näringslivet för att få ett mindre sårbart samhälle – verkade inte heller ha lyckats i någon större

utsträckning³⁹. Man lyckades återupprätta en del av den gamla strukturen – dock med darriga framtidsutsikter. Vad man inte lyckades med var att utnyttja nedläggningen för att slå in på en ny väg. Framförallt förstärktes stödberoende som kommunens huvudstrategi.

Identitet som regional strategi

Med region avses här två saker, dels storregionen i form av det relativt nybildade Västra Götalandsregionen – VGR – dels det relativt nya Dalslands Kommunalförbund, ett samordningsorgan för Dalslands fem kommuner. VGR är som nybildad region på jakt efter en västsvensk identitet⁴⁰. Ett av huvudområdena för VGR är regional utveckling. När Lear lade ner i Bengtsfors kom VGR att ställas inför två frågor – vilken plats skulle Bengtsfors och Dalsland få ta i relation till den övriga regionen? Och hur skulle utvecklingsarbetet bedrivas? Med den stora uppmärksamhet och de lokala konsekvenser som nedläggningen fick var det naturligt att VGR gick in som delfinansiär i de tillfälliga satsningar som offentliga aktörer gjorde. Som finansiär fick man också vissa möjligheter att styra och utvärdera satsningarna. VGR:s representanter uttryckte vid planerings- och utvärderingsmöten en önskan att de tillskjutna medlen skulle användas för att åstadkomma *aktiviteter* i syfte att komma tillrätta med de problem som uppstod efter nedläggningen. Däremot var man motståndare till kommunala planer på att använda av VGR tillskjutna projektmedel för att förstärka den kommunala organisationen med en näringslivsavdelning – sådant skulle kommunen bekosta med egna medel.

I den spänning som därmed uppstod mellan VGR och den drabbade kommunen kom Dalslands kommunalförbund att hamna på mellanhand.

Kommunalförbundet hade tillskapats av de fem dalsländska kommunerna i syfte att mer kraftfullt uppmärksamma Dalslandsproblematiken, men också för att driva gemensam utveckling och öka samverkan mellan ekonomiskt hårt trängda kommuner. Det var alltså kommunerna som var kommunalförbundets

³⁹ 450 tilltänkta nya jobb i tjänstesektorn hade blivit 16 arbetstillfällen sommaren 2000. Däremot hade man fått hela 353 nya jobb i tillverkningsindustrin mot planerade 350.

⁴⁰ En inträngande beskrivning av regionens tillkomsthistoria och vändor kommer under 2002 att redovisas i en avhandling få företagsekonomiska institutionen vid Göteborgs universitet författad av Christian Jensen.

huvudfinansiär och uppdragsgivare. Det innebar att kommunalförbundets självständiga mandat var starkt kringskuret. När Bengtsfors kommun utvecklade sin egen strategi i samband med nedläggningen kom Kommunalförbundet i ett dilemma, då man också var språkrör för Dalslands övriga kommuner. Huvudstrategin från Kommunalförbundets sida blev att trumfa in budskapet om den starka dalsländska identiteten. Det var denna starka identitet som borde ge Kommunalförbundet ett självständigt mandat att agera då förbundet var bäst skickat att se till hela Dalslands utveckling. Kommunalförbundet var alltså det organ som borde få huvudinflytandet över hur utvecklingsmedel skulle användas i Dalsland – exempelvis borde bengtsforska projekt bedrivas inom ramen för Kommunalförbundet. Här fanns en naturlig konfliktyta gentemot stat och storregion – Kommunalförbundets röst var kommunernas samlade röst om mer stöd till Dalsland.

För regionala organ var alltså förstärkt regional identitet viktigt. Man ansåg att Lears nedläggning pekade på behovet av en stark region och ett starkt kommunalförbund – enskilda kommuners strategier måste således samordnas och ledas av övergripande regionala organ. Hösten 2001 fanns tecken som tydde på att regionala strategier skulle lyckas, åtminstone delvis – Kommunalförbundet höll på att få en viss kontroll över projektet, nu omdöpt för tredje gången till "Tillväxt Bengtsfors"⁴¹.

Snabba punktinsatser som statliga strategi

Som vanligt vid stora kommunala katastrofer kom staten och dess representanter snabbt på plats. De två mest framstående representanterna var näringsministern och landshövdingen. Den senare kom bland annat att spela en aktiv roll i att locka ersättningsindustrier till Bengtsfors. Näringsministern kom personligen till orten och utlovade statligt stöd för att kortsiktigt minska nedläggningens negativa verkningar och långsiktigt stärka Dalslands överlevnadsförmåga. Då allmänhetens blickar i sådana här situationer riktas mot staten, fungerar de som naturliga tillfällen för en regering att visa handlingskraft. Visad handlingskraft kan visa sig vara en god investering för att säkra röster, eller åtminstone att

⁴¹ Projektet "Tillväxt Bengtsfors" var i november 2001 på väg att organisatoriskt inordnas under Kommunalförbundets stora satsning "Näringsliv 2010".

undvika ett direkt missnöje, från befolkningen bosatt i periferin. Det är också ett sätt att visa att man tar den regionalpolitiska målsättningen på allvar om att "Hela Sverige skall leva". Samtidigt måste staten vara sparsam med stödet. Den aktuella krisen är bara en i raden av liknande kriser och det gäller att visa handlingskraft också fortsättningsvis. Dessutom vet regeringen att satsade medel kommer att utvärderas. Misslyckade satsningar kommer av massmedia och politiska motståndare att användas för att visa på dåligt politiskt omdöme – pengarna kunde, åtminstone med facit i hand, ha använts bättre. Om stora medel används för att förbättra Dalslands infrastruktur, utan att det leder till att de negativa kurvorna vänds, får således den ansvariga regeringen bära ansvaret.

Statens insatser kom främst att bestå av två delar. Den omedelbara insatsen bestod i att motverka de värsta akuta problemen – lockande erbjudanden till externa industriföretag och en rejäl insats på arbetsförmedling och yrkesutbildning. En av statens representanter på länsarbetsnämnden benämnde insatsen som "klassisk arbetsmarknadspolitik". Den andra insatsen bestod av löften om långsiktiga och strategiska satsningar på Dalslands infrastruktur, såsom vägförbättringar. Massmedia rapporterade om dessa löften, vilket med stor säkerhet gav politiska poänger, åtminstone hos de som värnade om lands- och skogsbygden.

När denna rapport skrivs cirka 2,5 år efter nedläggningen tyder allt på att staten främst engagerade sig för att lösa de akuta problemen, medan handlingar för att skapa långsiktig överlevnad aldrig kom till stånd i någon större omfattning⁴². En anledning till att långsiktiga resultat uteblir är att uppgiften att utverka stödet förskjuts både framåt i tiden och till statens operativa organ som departement eller statliga verk. När sedan Utbildningsdepartementet eller Vägverket behandlar frågor om utbildningsplatser eller vägförbättringar till Dalsland hamnar frågorna i den ordinarie prioriteringsprocessen, där Bengtsfors eller någon annan kommun inte kan brytas ut och särbehandlas. När en tid gått riktats istället det offentliga ljuset mot de orter som efter hand drabbas av liknande nedläggningar – "fallet Bengtsfors" kallnar.

Statens punktinsatser kan i detta ljus anses som tämligen opportunistiskt, cyniskt och kanske också dubbelmoraliskt. Å ena sidan gav man – under tiden massmedia

⁴² Några mindre vägsträckor rätades ut och förbättrades.

bevakade utvecklingen – fullt stöd för att spåren av det inträffade skulle sopas igen och att kommunen borde fortsätta på den inslagna vägen. Man gav också signaler om att lokala idéer för långsiktig överlevnad var värda allt stöd – visst borde infrastrukturen rustas upp, var budskapet. Men i praktiken drog sig staten bort från aktivt engagemang och kraftfulla punktinsatser i samma takt som den massmediala bevakningen avtog. Frågan är dock om staten kunde engagera sig mer långsiktigt utan att samtidigt både riskera våldsamt kritik från andra samhällsintressen och frånta lokala aktörer deras handlingsfrihet och självbestämmande. När det gäller näringslivsutveckling balanserar staten mellan kravet på jämlikhet – hela Sverige bör leva – och kravet på effektiv allokering – resurser bör tillskjutas där de gör bäst verkan. Därvid tenderar långsiktiga lösningar att ges till de senare medan kortsiktiga lösningar emellanåt ges till kriser i periferin. Det vore därför kanske klokare för krisdrabbade kommuner i periferin att inte sätta alltför hög tilltro till statens vaga löften om framtida utvecklingsinsatser.

Utvecklingsprojekt som EU-strategi

Sedan Sverige blev medlem i Europeiska Unionen har EU spelat en viktig roll i glesbygdsutvecklingen. Efter förhandlingar med och mellan stater klassas eftersatta områden som möjliga mottagare av utvecklingsstöd. Stöd ges i tidens anda i projektform, vilket bland annat innebär att satsningarna skall vara förplanerade, tidsbegränsade, samfinansierade och ha utvärderingsbara mål. Det betyder också att stöd endast ges till de som skrivit samman projektansökningar och som av EU-handläggare bedömt vara goda projekt och i linje med något av EU:s program. Pengarna får sedan användas enligt de riktlinjer som EU bestämt. EU söker alltså styra utvecklingen i perifera områden med hjälp av en serie kortsiktiga satsningar i projekt som organiseras i på varandra följande programområden. Normaltiden för projekt är ungefär två år och i slutet skall projekten utvärderas för att se vilken effekt satsningen gett och för att bedöma om stöd skall ges till någon form av fortsättningsprojekt. För att garantera jämförbarhet mellan olika områden som får stöd och för att kunna styra utvecklingen i av EU fastslagen inriktningen skall ett regelverk följas som bland annat reglerar vad pengarna inom ett visst område får användas till.

Denna EU-modell kan ibland få tragikomiska konsekvenser på det lokala planet. För tjänstemän som har till uppgift att bevaka möjligheter till EU-finansierade projekt finns det nästan alltid en möjlighet att formulera ett nytt projekt som kan ge kommunen extra utvecklingsmedel. Som många andra kommuner som hamnat i ett bidragsberoende har Bengtsfors satsat kraft på att erhålla EU-medel – projekt "Tillväxt Bengtsfors" är ett sådant exempel. Ett möte mellan kommunala handläggare och lokala företagare om hur sådana medel kan användas kan illustrera problematiken.

Kommunen bjöd in lokala företagare till ett frukostmöte för att samverka kring användningen av EU-medel. Kommunen hade lämnat in en ansökan om ett flerårigt projekt där EU skulle finansiera aktiviteter och kommunen arbetstiden för tjänstemän. Tyvärr hade huvudkontoret för de svenska EU-projekten inga pengar kvar för kommande års satsningar, så därför hade Bengtsforsprojektet endast fått pengar för innevarande år – en ny ansökan måste skrivas för nästa år. För att inte årets pengar skulle behöva lämnas tillbaka till EU:s huvudkontor var man nu tvungna att "sätta sprätt" på de miljoner man fått under återstoden av året, som en kommunal tjänsteman uttryckte saken. Här hade kommunen en hel lista med olika aktiviteter att välja mellan, allt från att tillskapa en kommunal tjänst som kunde agera "lots" för företag som ville ha kontakt med kommunen till förstudier hur man kunde förbättra samverkan mellan företag, utbildningsinstanser och kommunen. "Vi kan hitta på hur många saker som helst, men är ni inte intresserade så blir det ingenting," sa en kommunaltjänsteman. Huvudsaken var att pengarna användes till att hjälpa till att skapa tillväxt i små- och medelstora företag, dock inte i enskilda företags produktion och andra "normala utgifter", utan exempelvis för att anställa konsulter som kunde utreda förutsättningar för tillväxt. Företagarna visade sig dock föga intresserade av sådana satsningar, de hade redan prövats utan större framgång. Istället ville man satsa medlen på konkreta aktiviteter i syfte att göra kommunen mer attraktiv och som kunde locka ny arbetskraft och nya företag till kommunen, exempelvis ett badhus eller en golfbana. Eller så kunde väl medlen fonderas tills man hittat vettiga användningsområden. Den typen av önskemål avfördes bryskt av en tjänsteman – "Ni verkar ju inte fatta vad ett EU-projekt är! Det är faktiskt reglerat hur EU-medel får användas." Den ena luntan med EU-regler efter den andra visades upp som bevis på att kommunens tjänstemän hade expertkunskap och på denna grund

bestämde inriktningen. Efter en förvirrad diskussion, där olika företagare sökte marknadsföra egna idéer, hade tiden runnit ut och företagaren som påpassligt avvaktat tillfället att säga sista ordet föreslog en förstudie om en golfbana, vilket därmed blev mötets beslut.

Frukostmötet belyser i ett mikro-sammanhang mötet mellan två kulturers synsätt på bidragsanvändning – regelverksföljande kommunaltjänstemän och mer pragmatiska småföretagare. Det ledde till konfrontation. De kommunala tjänstemännen var väl införstådda med EU:s projektlogik och regelverk. Även om det varit bättre med lokalt självbestämmande över medelsanvändandet utgick tjänstemännen från att alla bidrag är bättre än inga bidrag. Näringslivets representanter var inte lika kunniga om EU:s projektstöd, men de var inte heller övertygade om att alla bidrag var goda bidrag. En företagare sammanfattade inställningen med följande ord: "Vi vill ju ha en attraktivare kommun! Får vi inte använda dom på det sätt som vi tycker blir bra kan det väl lika gärna kvitta. Varför söker vi dom här pengarna egentligen?" Att EU-medel leder till glesbygdsutveckling kan ifrågasättas – men de leder tveklöst till sysselsättning för projektanställda tjänstemän och konsulter.

Kollektivt trauma eller början till något nytt – några slutord

Nedläggningen av Lear utlöste en febril kommunal aktivitet som fokuserade på att utnyttja uppmärksamheten för att på kort sikt ersätta den flyktade industrin och på längre sikt få till stånd förstärkt kommunal organisation och länge efterfrågade infrastrukturella satsningar. Krav och förväntningar riktades främst mot Storsamhällets representanter – regionen, staten och EU. Regionala organ riktade utifrån sina egna intressen motkrav, som handlade om *vad* medlen skulle användas till och *vem* som borde vara huvudman. Statens representanter intog Stålmannens roll som räddare i nöden, men försvann när den värsta nöden lindrats. För EU:s representanter blev nedläggningen ytterligare en källa till lokalt formulerade projekt som legitimerade rollen som Europas standardiseringsmotor (Brunsson & Jacobsson, 1998). För kommunens invånare och ledning blev Storsamhällets agerande exempel på att de – oavsett om det gällde region, stat eller EU – hade andra perspektiv än det kommunala.

Totalt får vi en bild av ett antal offentliga aktörer som med nedläggningen gav sig in i en interorganisatorisk dragkamp där de som från början utgjorde anledningen till de offentliga insatserna – de friställda – tenderade att förvandlas till objekt och argument för olika strategier. Nedläggningen utlöste ett beslutsfattande som kan liknas vid den "soptunnemodell" som Cohen, March & Olsen (1972) beskrev. Nedläggningen blev början till beslutstillfällen för offentliga aktörer där de formulerade både problemet och lösningar från sina egna perspektiv. Betraktas skeendet utifrån en sådan modell blir man inte överraskad av att processen inte verkar leda till någon gemensam problem- och lösningsbild och därför inte heller någon långsiktig strategi.

För EU utgör Dalsland ett stödområde där en färdig lösning kan tillämpas i form av EU-reglerade utvecklingsprojekt. Också för statens del betraktas Dalsland som ett konstant problemområde, en del av det Sverige som avindustrialiseras och avfolkas. Fortfarande gäller det så kallade "Fordistiska kontraktet" (Larsson & Norén, 1999) mellan stat och näringsliv, där industrin garanterar konkurrenskraft genom rationaliseringar medan staten tar hand om konsekvenserna genom stödinsatser och en väl tilltagen socialpolitik. Såväl etableringen av Volvo i Bengtsfors på 1960-talet som insatserna efter Lear Corporations nedläggning är exempel på det Fordistiska kontraktet.

Nedläggningen av Lears fabrik kan knappast sägas ha utlöst ett verkligt trauma. Det är mer adekvat att tala om *ett konstruerat* trauma. Många aktörer hade intresse av att framställa nedläggningen av Lear som ett trauma, ett intresse som kan sammanfattas med ordet *uppmärksamhet*. För massmedia fungerade nedläggningen som en Nyhet om ett lokalt trauma där publiken kunde uppröras över det oblida öde som drabbade människorna och bygden. För kommunen innebar bilden av ett lokalt trauma en möjlighet att sätta kommunen på kartan och därmed få både stödpengar och reklam för hugade men seriösa företag och personer att etablera sig i kommunen. Kommunalförbund och Regionen kunde också vinna på att nedläggningen framstod som ett trauma – händelsen visade ju på behovet av överkommunala organ som var lokalt förankrade – men ändå starka nog – att bryta avvecklingstrenden. För Staten innebar nedläggningen en i raden av möjligheter att visa upp rådighet och näringslivsinriktad handlingskraft i form av massmedialt uppmärksammade punktinsatser och löften om

infrastrukturella satsningar. För EU-administratörerna blev nedläggningen ytterligare ett bevis på nödvändigheten av regionalstöd och utjämning i Europa där projektstöd förhindrar uppkomsten av långvariga trauman.

Att framställa nedläggningen som ett trauma var alltså ett gemensamt intresse för många aktörer. Under detta gemensamma intresse dolde sig dock konfliktytor. Utvecklingen i Bengtsfors har visat på svårigheterna att få till stånd en gemensam och verkningsfull strategi hos olika samhällsaktörer för att vända utvecklingen i en glesbygd. Vår slutsats blir att periferins lösningar bör bygga på lokala initiativ – men på *nya* kommunala strategier. Sådana strategier kan skapas i samverkan med aktörer utanför lokalsamhället. Stöd för att förverkliga sådana strategier kan kanske förhandlas fram från Storsamhället, men kan i sig knappast lösa lokalsamhällets problem.

På ett lokalt plan kan man tala om både positiva och negativa effekter av denna traumatisering. En positiv effekt var att man i kommunen och dess omnejd kunde tala om nedläggningen som ett gemensamt trauma, vilket troligen stärkte samhörighetskänslan och gav möjlighet att kollektivt hantera den faktiska ilska och besvikelse man kände inför Lear Corporations beteende. Bilden av ett lokalt trauma gav också goda möjligheter att maximera det materiella stöd man kunde få ut från staten och regionen. En negativ effekt var att föreställningen om ett allomfattande trauma skymde en mer realistisk bild av nedläggningens lokala konsekvenser. I den här rapporten har det exempelvis framkommit att långt ifrån alla friställda levde i ett traumatiskt tillstånd efter nedläggningen – man kan lika gärna säga att nedläggningen frigjorde initiativ. Det är möjligt att betoningen på nedläggningens negativa och passiverande följder också underlättade introverta perspektiv och utlöste gamla strategier. Betydligt mindre kraft lades på att betrakta och analysera nedläggningen utifrån dagens situation – i ett globalt sammanhang – för att med det som grund utarbeta nya lokala strategier. I den här rapporten har det exempelvis framkommit att det bland de friställda fanns en stor grupp som vi benämnt Sökarna. Denna grupp skulle kunna utgöra en viktig potential i ett mer utvecklingsinriktat dalsländskt näringsliv, då de gärna vill bo kvar. Men de tvingas utanför kommun- och landskapsgränsen, då de inte kan finna intressanta arbeten eller utbildningar i Dalsland. Den "klassiska" arbetsmarknadspolitik som samhällsinsatserna efter Lear är exempel på var dock

mer inriktade på att snabbt lösa arbetssituationen för Fabriks- och Skogsfolket. På det sättet upprätthålls och förstärks traditionerna och näringslivsstrukturen. Vad hade hänt om man lagt särskilda resurser på att ta tillvara den utvecklingspotential som finns hos Sökarna?

På kort sikt kan det alltså vara positivt att ge nedläggningen en hotfull, traumatisk prägel. Stannar man vid det finns dock en uppenbar risk att låsa fast sig i ett gammalt tänkande. Nedläggningen av Lear fabrik i Bengtsfors var ett resultat av globaliseringen vid millenieskiftet och som sådan en väckarklocka. Utmaningen för kommuner som avfolkas och avindustrialiseras blir därför att forma lokala strategier som utifrån en medvetenhet om dagens värld förmår att utnyttja lokalsamhällets relativa fördelar. Att bygga sådan analys och strategier är en besvärlig process som fordrar såväl lokalkännedom som kunskap om utvecklingstrender och strategiutveckling. I ett sådant arbete bör aktörer i och utanför lokalsamhället samverka.

Referenser

- Aiken, F. & Sheppard (1968), *Economic Failure, Alienation and Extremism*. Ann Arbor, Michigan.
- Andersson (1975), Företagsnedläggningars konsekvenser för personalen. *Delrapport 7: Förändringar i individens självuppfattning/självvärdering vid en krissituation*. PA-rådet, Stockholm.
- Angelöw, B. (1986), *Företagsnedläggningar, arbetslöshet och socialpsykologiska stressreaktioner*. Lund. Sociologiska institutionen, Lunds universitet.
- Anthony, P.D. (1977) *The Ideology of Work..* London. Tavistock Publications
- Asplund, J. (1992) *Storstäderna och det forteanska livet*. Göteborg. Bokförlaget Korpen.
- Asplund, J. (1991) *Essä om Gemeinschaft och Gesellschaft*. Göteborg. Bokförlaget Korpen.
- Brenner, S-O. (1983), Effekter av otrygghet i arbetet, förlust v arbetet och arbetslöshet. *Stressforskningsrapport nr 170*. Statens institut för psykosocial miljömedicin.
- Brenner, S-O. (1985), *Job Insecurity and Unemployment*. Laboratoriet för klinisk stressforskning, WHO:s psykosociala center, WHO
- Brunsson, N. & Jacobsson, B, (1998), *Standardisering*. Stockholm. Nerenius och Santérus förlag
- Buss, T. & Rdburn, S. (1983, *Mass Unemployment – Plant Closings and Community* Menatl Health. Beverly Hills. Sage publications.
- Bäck-Wiklund, M. (1975), Företagsnedläggningars konsekvenser för personalen. *Delrapport nr 6 Från brukssamhälle till förort: en studie av social förändring*. PA-rådet rapport 0085.
- Cohen, M., March, J. & Olsen, J. (1972), A garbage can model of organizational choice, *Administrative Science Quartely*, vol. 17 sid. 1-25.
- Cullberg, J. (1985), *Dynamisk psykiatri i teori och praktik*. Stockholm. Natur och Kultur. 2:a rev. uppl.
- Cullberg, J. (1980), *Kris och utveckling: en psykoanalytisk och socialpsykologisk studie*. Stockholm. Natur och kultur. 2:a uppl.
- Edin, P-A. (1984), *Individuella sysselsättningskonsekvenser av nedläggningar*. Svenska Handelshögskolan, Helsingfors.
- Edström, A. & Wass, J. (2001), – "I kulturens grepp. Om nedläggningen av Lear Corporations fabrik i Bengtsfors. Ett industriellt drama i tre akter". *WP 2001:2, Core, Chalmers Tekniska högskola och GRI, Handelshögskolan vid Göteborgs universitet*.
- Fromm, E., (1947) *Man for Himself*. New York. Rinehart.
- Fromm, E. och Maccoby, M. (1970), *Social Character in a Mexican Village*. Prentice-Hall. New Jersey.

- Ginzberg, E. (1967), *Life Styles of Educated Women*. New York.
- Glaser, B. & Strauss, A. (1967), *The Discovery of Grounded Theory. Strategies for Qualitative Research*. Chicago. Aldine Publishing Company.
- Gonäs, L. (1974), Företagsnedläggning och arbetsmarknadspolitik: en studie av sysselsättningskrisen vid Oskarshamns varv. *Geografiska regionstudier nr 10*. Stockholm.
- Hansson, H. & Trägårdh, B. (1999), Kort samverkan kring lång arbetslöshet. Utvärdering av NOVA-projektet i Alingsås kommun. *FE-rapport nr 369*, Företagsekonomiska institutionen, Handelshögskolan vid Göteborgs universitet. On-line: <http://swoba.hhs.se/>
- Hasselbladh, H: (2001), Staten och managementrörelsen, *Kommunal ekonomi och politik*, vol 5, nr 2, juni.
- Herzberg, (1966), *Work and the Nature of Man*. Cleveland. World Publishing Co.
- Jahoda, M., Lazarfeld, P. & Zeisel, H. (1974), *Marienthal: the Sociography of an Unemployed Community*. London. Tavistock publications.
- Johansson, S., Löfström. M. och Ohlsson, Ö. (2000), *Projekt som förändringsstrategi*. Göteborg. SNS förlag.
- Joelsson, L. & Wahlquist (1982), *Psykologiska effekter av arbetslöshet*. Nackaprojektet, Stockholm.
- Larsson, S. & Norén, L. (1999), *Företagsekonomiska tankemodeller i industrin. Fordism, Toyodism och därefter?*. Göteborg. BAS förlag.
- Levi, L. (1984), The psychological, social and biomedical impacts of unemployment in Sweden. *International Journal of Mental Health, Vol. 13 no 1-2*.
- Maccoby, M. (1988), *Arbeta-varför det? Förändringar i arbete och motivation*. Borås. Svenska Dagbladets förlag.
- Maccoby, M. (1982), *Ledaren*. Malmö. Liber förlag.
- Maccoby, M. (1978), *Spelaren – den nya företagsledaren*. Stockholm. Askild & Kärnekull.
- Mellström, D. (1981), *Life style, ageing and health among the elderly: a longitudinell study of 70-year-olds*. Göteborg.
- McGregor, D. (1960) *The Human Side of Enterprise*. New York. McGraw-Hill.
- Merton, R.(1968), *Social Theory and Social Structure*. New York. Free Press.
- Mossfeldt, P. (1983), *Sista skiftet – en rapport om tjugo års forskning kring företagsnedläggningar*. Arbetslivscentrum, Stockholm.
- Mårtensson, R. (1984), Life style segmentation in financial marketing. *FE-rapport nr 236*, Företagsekonomiska institutionen, Göteborgs universitet.
- Petersson, W. (1983), Hur gick det för de anställda efter nedläggningen av Jösefors Bruk? Arbetslivscentrum, Stockholm.
- Schwartz, D. (1998), *Living Lightly: Trends in Post-Consumer Society*. Charlbury. Carpenter.

Sorokin, P.A.. (1937-41) *Social and Cultural Dynamics*, fjärde banded. New York. American Book Company.

Trägårdh, B. (2001), *Kompetensväxling i kommunal regi – om Bengtsfors framtid efter Lear. WP 2001:3, Core, Chalmers Tekniska högskola och GRI, Handelshögskolan vid Göteborgs universitet.*

Trägårdh, B. & Hansson, H. (1998), *Arbete, självinsikt eller tillbaka till gå? En utvärdering av kulturarbetarprojektet. FE-rapport nr 360, Företagsekonomiska institutionen, Handelshögskolan vid Göteborgs universitet. On-line: <http://swoba.hhs.se/>*

Weber, M., (1997) *Protestantiska etiken och kapitalismens anda*, Argos. Lund.

Westin, S. & Norum, D. (1977), *Når sardinfabrikken nedlegges*. Institutt for hygien og socialmedisin, universitet i Bergen.

Whittington, R. (1992) *Putting Giddens into Action: Social Systems and Managerial Agency*, *Journal of Management Studies*, November.

Widmark, D. (1997), *Industrilandskapet Dalsland i historisk belysning. Kulturmiljövårdens rapportserie från Älvsborgs Länsmuseum (senare Regionmuseum) nr 6*. Vänersborg.

Widmark, D. (1999), *Dalslands industrier från 1600-tal till sekelskiftet 2000*. Innovator Kunskapens Hus AB. Kristianstad boktryckeri.

Wilcock, R. & Franke, W. (1963), *Unwanted Workers*. London. The Free Press.

Winberg, C. (2000), *Hur Västsverige blev västsvenskt*. Göteborg. Humanistiska fakulteten, Göteborgs universitet.

Zablocki, B. & Kanter, R. (1976) *The differentiation of life-styles*, *Annual Review of Sociology*, band 2, sid 269-298, Annual Reviews Inc., Palo Alto.

Zetterberg, H. (1977): *Arbete, livsstil och motivation*. Stockholm, SAFs förlag.

Zetterberg, H. (1985), *Arbetsviljan och det osynliga kontraktet*. I Ekman, B. (red.) *Arbete och värdighet*. Stockholm. Streiffert & Co.

Appendix – Material och bearbetning

Studiens sammanhang

Föreliggande arbete ingår som ett delprojekt i en större satsning kallad Kommunal kompetensväxling, där två rapporter tidigare getts ut – *”I kulturens grepp. Om nedläggningen av Lear Corporations fabrik i Bengtsfors. Ett industriellt drama i tre akter”* samt *”Kompetensväxling i kommunal regi – om Bengtsfors framtid efter Lear”*. Fokus i dessa rapporter har varit en historisk belysning av Lears etablering i Bengtsfors respektive en analys av offentliga institutioners insatser i samband med Lears nedläggning i samma ort.

Vid halvårsskiftet 2000 såg vi det som angeläget att komplettera våra tidigare rapporter med en studie där den uppsagda personalen på Lear kom i fokus. Denna tredje och fristående rapport är inriktad på att förstå nedläggningens betydelse ur ett individperspektiv, men där vi eftersträvar att betrakta den specifika händelsen som ett exempel på trend i ett område med vissa kännetecken. Trenden är avindustrialisering / avfolkning och området, Bengtsfors / Dalsland, skall ses som exempel på en perifer bygd, av glesbygdskaraktär. Studiens målsättning är att ge en tankeväckande bild av hur de enskilda människorna betraktar sina liv utifrån ett arbetsperspektiv och visa på vad en uppsägning betyder i det sammanhang som Bengtsfors och Dalsland utgör vid tiden runt millenieskiftet.

När Lear Corporation aviserade en stängning av fabriken i Bengtsfors våren 1999 startade Länsarbetsnämnden och den lokala arbetsförmedlingen ett digert arbete med att hantera den uppkomna situationen. Arbetsförmedlingen i Bengtsfors förstärktes med fler tjänstemän och en filial lokaliserades till Lear Corporations fabrik. I och med att fackförbunden och Lear enats om en senarelagd uppsägning mildrades den akuta bördan för samhällets aktörer. Dessutom portionerades uppsägningarna ut så att de som arbetat lägre tid hade längre uppsägningstid än de som arbetat kortare tid. Först i februari 2000 friställdes den siste Lear-anställda. En ytterligare förmildrande faktor var Nischfordonsföretaget TWR´s etablering Bengtsfors. I Lerrapporten (Edström & Wass, 2001) framgår att TWR´s ledning i Uddevalla såg ett gyllene tillfälle att expandera sin verksamhet och dra nytta av

den uppkomna situationen i Bengtsfors. Dels blev duktigt yrkesfolk tillgänglig dels kunde kostnaden för utbildning av personal och etablering av ny produktion hållas nere i och med satsningar från läsarbetsnämnden. TWR's etablering innebar att flera arbetare från Lear fick utbildningsplats och anställning.

När föreliggande studie skulle dras igång gick enligt arbetsförmedlingen en tredjedel i någon form av utbildning, en tredjedel hade någon form av anställning och en tredjedel var arbetslösa eller förtidspensionerade. Dessutom hade situationen på arbetsmarknaden återigen börjat bli sämre eftersom några företag på orten fått varsla om uppsägning alternativt lagts ner. Det var under denna tid vi genomförde studien.

Intervjuunderlag

För att kunna identifiera och närma oss de som tidigare arbetat på Lear Corporation kontaktade vi Metalls organisation i Bengtsfors. Vi skickade dem ett brev där studien beskrevs med önskemål om att komma i kontakt med uppsagda Lear-arbetare. Kontakten med Metall var naturlig i och med att vi haft samarbete vid våra tidigare studier i Bengtsfors. Den 14:e augusti 2000 faxade Metall sitt svar till oss där de ställde sig positiva.

Vad krävs det för underlag för att få en god bild av hur de uppsagda från ortens dominerande industri upplevde nedläggningen i ett brett livsperspektiv? Som forskare kom vi i kontakt med händelserna en tid efter nedläggningen och vi kunde alltså inte följa förloppet under det dramatiska skedet när varslet blev känt utan först efteråt. I det huvudval som då återstod – en bred och mer kvantitativ enkätstudie eller en intervjustudie med möjligheter att komma människor nära – var valet lätt. Vi valde det senare.

Det var i praktiken inte möjligt att intervjua samtliga 864 uppsagda – siffran varierar något beroende på uppgiftslämnare – utan vi gjorde med sedvanliga metoder ett urval. Målsättningen var att intervjua totalt 40 personer, alltså knappt 5% av totalpopulationen. Det kan synas som en liten grupp för att kunna uttala sig om så omfattande spørsmål som studien syftar till att söka besvara. Emellertid ser vi inget direkt värde av att ge lika många individuella porträtt som omfattas av

uppsägningen, utan att ge en mer aggregerad bild över hur människor reagerar och agerar under rådande omständigheter. Siktet är inställt på att urskilja individuella strategier för att hantera situationen och söka förstå varför dessa strategier uppkommer och tillämpas. Erfarenheter har visat att antalet sådana strategier är begränsat, åtminstone om man lämnar detaljnivån och betraktar fenomenet ur det som kan vara av allmänintresse. Med detta mål gäller det att välja ut en grupp som är tillräckligt stor för att rymma alla vanligt förekommande strategier. Det är osannolikt, att det skulle krävas fler än 40 personer för att "täcka" materialet.

Vi kontaktade återigen Metalls organisation i Bengtsfors. Vi ville få råd och hjälp med hur vi skulle kunna identifiera och kontakta de som var aktuella för intervju. Som hjälp skickade de oss en lönelista med Lear Corporations anställda i Bengtsfors. Med tillstånd av berörda parter fick vi samtliga uppsagdas namn, adresser och telefonnummer. Lönelistan var konstruerad ca halvåret innan nedläggningsbeskedet i mars 1999.

Urvalet gjordes hösten 2000 med hjälp av lönelistan och en slumpstalstabell, alltså cirka 1,5 år efter varslet om nedläggning. Eftersom flertalet arbetade kvar fram till semestern 1999 och då Lear efter förhandlingar med fackföreningar och myndigheter betalade lön till många uppsagda också under hösten 1999 och i extremfallen ända fram till februari 2000, förstärkte känslan att uppsägningarna var aktuella och därmed också intervjuerna. Vi plockade 77 namn för att slippa göra om förfarandet med slumpurval om det visade sig att vi fick bortfall bland de 40 vi planerat att intervjua. De 77 personerna fick bilda en ny lista som betraktades som en urvalspool, där strävan var att finna 40 personer som vi kunde få tag på och som var villiga att låta sig intervjuas. Listan kom att utgöras av 30 kvinnor och 48 män. Den genomsnittlige personen på listan är född 1959. Vi vet att Lear Corporation i Bengtsfors bestod av en monteringsavdelning och en sömnadsavdelning som i antal personal var likvärdiga. Dessutom vet vi att monteringsavdelningen hade flest män och sömnadsavdelningen flest kvinnor. Det skulle finnas nästan lika många kvinnor som män på fabriken. Vår lista är därför inte helt representativ, utan har ett litet överslag åt det manliga hållet.

Bortfall

I nästa steg skickades ett brev till samtliga 77 personer i urvalspoolen där vi beskrev studien och varför just de blivit utvalda. I brevet framgick även att Metall såg positivt på studien och att de som deltog skulle hanteras konfidentiellt. Vidare stod där att vår målsättning var 40 intervjuer vilket betydde att om vi inte hörde av oss på telefon så var datainsamlingen redan genomförd.

Av de 77 utskickade breven återsändes 4. Med hjälp av skattemyndigheten lokaliserades dessa personer till andra orter. Två hade flyttat till Göteborg, en till Åmål och en till Karlstad. De två som flyttat till Göteborg ströks p.g.a. att de hade hemligt telefonnummer. Sedan började vi ringa uppifrån och ned enligt listan och boka, in respektive avföra, personer om de inte ville medverka eller inte gick att nå. Detta visade sig vara ett tålmodskrävande arbete, då många inte var hemma dagtid, hade bytt adress, namnet på listan visade sig vara fel eller att personerna på annat sätt var svåra eller omöjliga att nå. Några ytterligare fick strykas då de hade hemliga telefonnummer. De flesta som inte intervjuades gick inte att nå på telefon trots flera uppringningar. Ett par intervjuer uteblev p.g.a. sjukdom och missuppfattning.

11 personer i urvalet fick vi ingen personlig kontakt med, varav flertalet var män. Ett par av dessa vet vi hade fått nytt arbete, medan vi inte vet något om de övriga. Ytterligare 16 personer tackade nej till att låta sig intervjuas, varav 11 var kvinnor. Av de 16 ville 12 ändå berätta per telefon vad de gjorde. 8 av de 12 hade fått nytt arbete, huvudsakligen i någon av de ersättningsindustrier som lockats till orten, medan de resterande 4 var arbetslösa. Man kan bara spekulera i varför dessa, huvudsakligen kvinnor, inte ville låta sig intervjuas. Det främsta motivet att avstå uppgavs vara att de inte hade lust att prata om Lear och tiden efter. Någon tyckte att ämnet var uttjat. En annan hade inte tid p.g.a. att de fått nytt arbete. En anledning kan alltså vara att flertalet fått nya arbeten och ville lämna Lear-tiden bakom sig. I flera fall var de industrier de nu fått arbete på förlagda till samma fabrikslokaler som de arbetat i som Lear-anställda, varför man kanske inte upplevde förändringen som så stor och därför ville avstå. Ett annat skäl kan vara att de industrier de fått arbete på hade en osäker framtid och att man inte ville riskera något i en känslig situation.

En grounded theory-ansats

En svårighet att nå målet med 40 intervjuade var avståndet mellan Göteborg och Bengtsfors och de tider som de intervjuade kunde låta sig intervjuas på. I många fall hade de fått nya arbeten varvid intervjuerna fick äga rum kvällstid. Efter att ha provat att samordna två intervjuer på en kväll och funnit detta svårt avsatte vi istället perioder då vi bodde i Bengtsfors. Trots detta blev det många gånger missöden., då de före detta Lëaranställda glömt av mötet och inte gick att få tag på med kort varsel. Målsättningen med 40 intervjuade fick efter hand vika för det mer praktiska målet med "mättnad" i intervjumaterialet, en metod som tidigt förespråkades av Glaser och Strauss och som sedan vidareutvecklats av främst Glaser (Glaser & Strauss, 1967, Glaser, 1978 och Glaser, 1992). Det innebär i korthet att forskaren fortsätter att samla empiriskt material tills det uppkommer en mättnad i så måtto att nya insamlingar inte leder till kvalitativt nya aspekter på forskningsfrågan. Efter att ha intervjuat 33 personer hade denna mättnad uppkommit – mot slutet fanns stora likheter mellan redan gjorda intervjuer och varje ny intervju, så att nya intervjuer kunde klassificeras i någon på empirisk grund skapad kategori. Mönster började framträda, som gjorde det möjligt att sammanfatta i meningsfulla idealtyper, inte bar utifrån bakgrundsvariabler som kön, ålder och uppväxtmiljöer, utan också personernas sätt att betrakta arbetet i relation till andra livssfärer och strategier för att hantera sin situation som uppsagd och sin framtid.

Totalt intervjuades alltså 33 personer, och dessutom, indirekt, ytterligare 5 enbart därför att de var makar eller sammanboende med de intervjuade och samtidigt också varit Lëaranställda. Det innebar att materialet berikats så att familjeaspekten tydliggjorts. Att så pass många bildade familj med en annan uppsagd var inte ovanligt med tanke på Lëars dominans på orten – ytterligare ett antal av de intervjuade levde tillsammans med en f.d. Lëaranställd utan att den andre intervjuades.

Intervjuade

Likt vårt urval kom intervjuerna att utgöras av fler män än kvinnor (13 respektive 20 personer). 17 av de intervjuade var födda på 60-talet, vilket gjorde denna grupp i särklass störst. I fallande storleksordning var 7 födda på 40-talet, 5 födda på 70-

talet, 3 födda på 50-talet och 2 födda på 30-talet. Uttryckt på annat sätt var 1 person yngre än 25 år, 11 var mellan 26 och 35, 9 var mellan 36 och 45, 7 var mellan 46 och 55 samt 5 personer över 55 år. Denna sammansättning går att tolka som att intervjugruppen domineras av personer mellan 30 och 40 år, en åldersgrupp som vanligtvis är de som sedan några år etablerat sig inom ett arbete, skaffat familj och fått en tydligare struktur i livet.

Utbildningsnivån inom intervjugruppen var tudelad, d.v.s. 17 personer hade en gymnasieutbildning där den 2 åriga varianten var vanligast och 16 personer hade grundskoleutbildning alternativt folkskola som högsta utbildningsnivå.

Härstammar alla intervjupersoner från Dalsland? Nej, det visade sig att 13 personer var inflyttade till landskapet. 20 personer var infödda i Dalsland. Den vanligaste boendeformen bland de intervjuade var i villa – 25 personer.

I medias rapportering från Bengtsfors framgick att många av de anställda på Lear hade anhöriga som kollegor på arbetsplatsen. Bland våra intervjupersoner hade 15 anhöriga som också arbetade på Lears fabrik. 15 personer uppgav att de inte hade anhöriga på den egna arbetsplatsen, medan vi saknar uppgifter från 3 personer om detta. I genomsnitt påbörjade intervjupersonerna sin anställning 1987, d.v.s. då fabriken ägdes av Volvo. 12 personer började sin anställning på fabriken efter det att Lear tagit över verksamheten i Bengtsfors. Nästan 2/3 hade alltså erfarenheter från fabriken tiden innan Lear.

När det gäller nuvarande sysselsättning, d.v.s. vad intervjupersonen gjorde vid intervjutillfället, så var 9 personer öppet arbetslösa, 18 fanns på nya arbetsplatser (varav 4 gick utbildning på arbetsplatsen för att bli anställd senare), 4 personer gick en mer generell utbildning och 2 personer hade förtidspensionerats (ytterligare två som gick arbetslösa var på väg att avtalspensioneras). Denna fördelning vad gäller nuvarande sysselsättning stämmer ganska bra med de uppgifter arbetsförmedlingen publicerat om vad samtliga uppsagda Lear-anställda tagit vägen, d.v.s. ungefär 1/3 med nytt arbete, 1/3 som går utbildning och 1/3 i öppen arbetslöshet. Sammantaget tycker vi oss ha intervjuat en grupp individer som är förhållandevis representativa för den stora gruppen på ca 860 uppsagda Learanställda.

Intervjuerna

För att underlätta fick de intervjuade avgöra var intervjuerna skulle göras. Det ledde till att flertalet intervjuer ägde rum i de intervjuades hem. I några fall gavs intervjun på den nya arbetsplatsen. Några intervjuer ägde också rum på lokala hotell, ett par intervjuer genomfördes i Göteborg och Trollhättan. Vi som intervjuade hade i så gott som samtliga fall intrycket av att vara mycket välkomna. Efter att vi berättat om syftet med intervjuerna och i vilket sammanhang studien gjordes visade samtliga på något sätt att det var intressant och viktigt att betona de uppsagdas situation i samband med nedläggningen av Lear. I några fall där den intervjuades man eller fru var hemma satt även denna person med på intervjun. Det bjöds på kaffe och kaka och stämningen var oftast mycket trivsamt.

Som intervjuunderlag fanns en lista med frågeområden. Men som regel fick personerna styra samtalet genom att ge dem tid att prata om det som syntes viktigast för dem. Intervjun blev mer ett samtal än intervju och som intervjuare fick vi ställa följdfrågor, initiera ett nytt frågeområde när det var läge och checka av att de flesta områdena hade berörts i någon omfattning. I normalfallet tog intervjuerna 1,5 – 2 timmar.

Hur gick det för de anställda på Lear?

Vad har nedläggningen av Lears fabrik i Bengtsfors betytt för de som var anställda? Hur ser arbetssituationen ut efter nedläggningen – vad gör man idag? Vilka är de positiva och negativa erfarenheterna? Vilket stöd har de före detta Learanställda fått och vad har man kunnat göra på egen hand? Hur ser man på framtiden?

Dessa och liknande frågor kommer att belysas i en vetenskaplig studie som utförs av Core, ett centrum för förändringsforskning vid Chalmers Tekniska Högskola. Vi vill med studien bidra med kunskaper om vad som händer de enskilda människorna som plötsligt blir arbetslösa i en kommun där tillgången på arbetstillfällen är mycket begränsad. Sådan kunskap kan vara till stöd både för enskilda personer och kommuner som hamnar i en liknande situation i framtiden. Metall är informerad och ställer sig positiv till studien. Forskarna på Core följer

sedan en tid projekt " Framtid Bengtsfors" och kommunens arbete för att återskapa sysselsättningen.

Vår målsättning är att genomföra intervjuer med 40 av de drygt 860 som blev uppsagda. Då vi räknar med att alla inte kan eller vill delta har vi gjort ett slumpmässigt urval på 80 personer. Du är en av dessa 80 och får därför detta brev. Det innebär att vi inte tar kontakt med Dig om vi redan talat med 40 personer som vill delta. Om vi ringer Dig inom de närmaste veckorna vill vi bestämma tid och plats för en första intervju som görs någon gång under hösten. Praktiskt innebär det att vi samtalar ett par timmar kring de frågor som nämndes ovan. Sedan görs en andra intervju hösten 2001. Därefter kommer alla intervjuer att sammanställas och utgöra underlag för en rapport.

Ditt deltagande i studien är skyddat, vilket innebär att alla uppgifter kommer att behandlas konfidentiellt. När studien publiceras kommer uppgifter om enskilda personer och händelser att anonymiseras.

Vi på Core som arbetar med projektet är:
Anders Edström, professor
Björn Trägårdh, fil dr. Tel 031 – 701 84 99
Johan Wass, fil kand. Tel 031 – 701 84 98

Med förhoppning om att Du ställer upp för intervju

.....
Anders Edström, Core

Intervjuguide – Learanställda

A. Allmänt

- Kön, ålder, "rötter", uppväxt – berätta
- Skolor, utbildningar, färdigheter
- Arbeten, arbetslöshet (vad har varit bra/dåligt?)
- Vad gör du på ledig tid (fritidsintressen etc)?
- Familj och boende
- Vad är viktigast för dig (arbete, egna intressen, familj etc)?

B. Lear-tiden

- Anställningen – hur fick du jobbet? När? Varför sökte du? Förväntningar?
- Vad gjorde du på Lear? Hur var själva jobbet?

- Arbetsförhållanden? Ledning? Arbetskamrater?
- I vilken grad kände du andra anställda privat? Umgicks ni på fritid?
- Konflikterna på Lear – din syn, din roll (till den informella maktgruppen)?
- Uppsägningen – vad hände? Vilken blev din sista arbetsdag? Hur beredd var du? Vad kände du? Vad gjorde du tiden direkt efter uppsägningen?
-

C. Efter Lear

- Hur länge fick du lön från Lear? Vad gjorde du då? Kontakt med arbetskamrater?
- Vilka stöttade dig – på vilka sätt?
- Vad gjorde att just (institution, person x) blev viktig(a) för dig?
- Var det någon/några (person(er)/instans(er) som inte levde upp till dina förväntningar?
- Vad har du ägnat dig åt sedan pengarna upphörde från Lear?
- Erbjudandet från Lear om flytt till Göteborg – hur ställde du dig till det?
- Vad skulle du helst vilja arbeta med (idealet)?
- Vad kan du få för (andra) jobb på någorlunda nära håll? Är du beredd att flytta / utbilda dig / för jobbets skull?
- Vad är det bästa som hänt efter Lear (= positiva erfarenheter av nedläggningen)?
- Och det sämsta?
- Vad tror du om framtiden – vad gör du om två år? Vad behövs för att det ska bli så?
- Vad hade du gjort idag om Lear funnits kvar?
- Så här i efterhand – vad innebar det för dig att Lear lade ner (totalbild bra/dåligt)?
- I vilken grad har du lagt Lear bakom dig?

Tack för medverkan – vi hör av oss nästa höst för uppföljande intervju